

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
Μαρία Παπαδημητρίου

ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ: ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΙΚΟΣ

(M. Tulli Ciceronis: In M. Antonium Oratio Philippica Secunda)

Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια

ΓΙΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή αποτελείται από μετάφραση και σχολιασμό του Δεύτερου Φιλιππικού του Κικέρωνα. Στην εισαγωγή δίνουμε μια συνοπτική εικόνα της Λατινικής Ρητορείας, της ζωής και του έργου του Κικέρωνα, καθώς και των γεγονότων που τον οδήγησαν στη σύνθεση των 14 Φιλιππικών. Στοχεύει να αποτελέσει βοήθημα για τους φοιτητές του τμήματος Φιλολογίας που παρακολουθούν το μάθημα της Λατινικής Ρητορείας. Στηρίζεται στα υπομνήματα και τις εργασίες που αναφέρουμε στη βιβλιογραφία. Ιδιαίτερα τα σχόλια έχουν εμπλουτιστεί με δικές μας παρατηρήσεις κυρίως σε ό,τι αφορά τη δομή και το περιεχόμενο του λόγου, ρητορικά σχήματα και συντακτικά φαινόμενα, προκειμένου να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της διδασκαλίας.

Γιάννινα 1995

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ρητορεία από τις αρχές μέχρι τον Κικέρωνα

Η κυριότερη πηγή απ' όπου αντλούμε πληροφορίες για το ξεκίνημα της Λατινικής Ρητορείας είναι η ρητορική πραγματεία του Κικέρωνα *Brutus*. Από όσα λέγει ο Κικέρωνας, φαίνεται πως η ρητορεία καλλιεργήθηκε από πολύ νωρίς στη Ρώμη, αλλά χρειάστηκε πολλά χρόνια για να γίνει έντεχνη. Πρέπει να υπήρχαν πολλοί καλοί ρήτορες, αλλά δε σώθηκε τίποτε από τους λόγους των. Ο πρώτος γνωστός Λατίνος συγγραφέας και ρήτορας είναι ο *Appius Claudius Caecus*. Έγραψε ένα ρητορικό λόγο για τον πόλεμο των Ρωμαίων εναντίον του Πύρρου που έχει χαθεί, υπάρχουν όμως μαρτυρίες για το περιεχόμενό του· φαίνεται μάλιστα ότι τον είχε διαβάσει και ο ίδιος ο Κικέρωνας. Παράλληλα είχε γράψει νομικά συγγράμματα από τα οποία επίσης δε σώζεται τίποτε.

Ο Κικέρωνας εκτός από το λόγο του Αππίου αναφέρει επίσης μερικούς επικηδείους που έχουν εκφωνηθεί αυτήν την ίδια εποχή και ακόμη ότι ο Σκιπίωνας Αφρικανός ο πρεσβύτερος ήταν αρκετά ικανός ρήτορας αλλά δε δημοσίευσε κανέναν από τους λόγους του. Ο σπουδαιότερος όμως Λατίνος συγγραφέας του 3ου και 2ου αιώνα π. Χ. είναι ο **Marcus Porcius Cato** ο πρεσβύτερος (234-149 π. Χ.). Πολλοί τον θεωρούσαν εξάίρετο ρήτορα και μάλιστα τον συνέκριναν με τον Λυσία. Ο Κικέρωνας ήξερε περισσότερους από 150 λόγους του. Σώζονται μόνο λίγα αποσπάσματα που δείχνουν δύναμη λόγου χωρίς όμως κομψότητα και χάρη. Έγραψε ένα βιβλίο για την καλλιέργεια της γης το οποίο έχει σωθεί και φέρει τον τίτλο *De agri cultura*. Δεν έχει ιδιαίτερη λογοτεχνική αξία, αλλά παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον γιατί περιγράφει τον τρόπο ζωής των Ρωμαίων αγροτών και παράλληλα δίνει πληροφορίες σχετικές με τη Ρωμαϊκή λατρεία και λαογραφία. Σε μεγάλη ηλικία έγραψε και ένα ιστορικό έργο με τον τίτλο *Origines* σε επτά βιβλία. Ήταν μια ιστορία της Ρώμης από την ίδρυσή της μέχρι τις μέρες του· σ' αυτό, σύμφωνα με τη συνήθεια των ιστοριογράφων, παρεμβάλλονταν ρητορικοί λόγοι. Σώζονται μόνον αποσπάσματα. Έγραψε επίσης και μερικά μικρότερα έργα.

Ρήτορες σύγχρονοι του Κάτωνα που θα μπορούσαμε να αναφέρουμε είναι: Ο *Tiberius Sempronius Gracchus* (γεννήθηκε περίπου το 220 π. Χ.), ο πατέρας των δύο μεταρρυθμιστών δημάρχων· γνώριζε πολύ καλά ελληνικά. Δε μας έχουν σωθεί λόγοι του, αλλά ο Λίβιος αναφέρει ένα λόγο του για τον Σκιπίωνα Αφρικανό. Ο *Luscius Papirius* από τις Φρεγγέλλες. Είναι γνωστό ότι εκφώνησε ένα λόγο στη σύγκλητο υπερασπιζόμενος τα συμφέροντα της πατρίδας του· ο λόγος έχει καθεί. Ο *Lucius Aemilius Paulus*, ο νικητής του Περσέα· είναι γνωστός ένας λόγος του που εκφωνήθηκε μετά το θρίαμβό του (167 π. Χ.). Ο *Quintus Caecilius Metellus Macedonicus* του οποίου είναι γνωστοί λόγοι που εκφωνήθηκαν σε διάφορες περιπτώσεις (όπως για να υπερασπιστεί τον Λ. Αυρήλιο Κόττα ή στρεφόμενος εναντίον του Τιβερίου Γράκχου)· φημισμένος όμως ήταν ο λόγος που εκφώνησε για την αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος της Ρώμης του οποίου έχουν σωθεί μερικά αποσπάσματα. Ο *Titus Annius Luscus*, αντίπαλος του Τιβερίου Γράκχου εναντίον του οποίου μια επίθεση έχει σωθεί σε αποσπασματική μορφή. Και ο *Servius Sulpicius Calpa* (ύπατος το 144) του οποίου τρεις λόγοι σώζονταν μέχρι τα χρόνια του Αυγούστου. Κατά τον Κικέρωνα είναι ο πρώτος Λατίνος ρήτορας που στόλισε το λόγο με κοσμητικά στοιχεία.

Σημαντικοί ρήτορες είναι δυο πολύ γνωστά πρόσωπα της Ρωμαϊκής ιστορίας αλλά και των γραμμάτων: Ο Σκιπίωνας Αφρικανός ο νεότερος (*Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor*) και ο Λαίλιος (*Gaius Laelius Sapiens*)· τους συνέδεε στενή φιλία και έγιναν ο πυρήνας του κύκλου που έμεινε γνωστός με το όνομα "κύκλος των Σκιπιώνων", δηλαδή συγκέντρωσαν γύρω τους μια ομάδα μορφωμένων που είχαν λογοτεχνικά και φιλοσοφικά ενδιαφέροντα. Από τους δύο φίλους ο Λαίλιος θεωρείται ο πιο εύγλωττος, για τους ρητορικούς λόγους των όμως γνωρίζουμε πολύ λίγα που προέρχονται κυρίως από όσα γράφουν γι' αυτούς μεταγενέστεροι συγγραφείς. Ο Σκιπίωνας έγραψε πολλούς λόγους που εκφωνήθηκαν με διάφορες ευκαιρίες, αλλά είναι γνωστοί δέκα τίτλοι και λίγα παραθέματα. Από τους λόγους του Λαιλίου είναι γνωστοί μόνον έξι τίτλοι· ο καλύτερος λόγος του ήταν ο επικήδειος που εκφώνησε για τον Σκιπίωνα.

Υπάρχουν πολλοί άλλοι ρήτορες την εποχή αυτή για τους οποίους δε γνωρίζουμε τίποτε άλλο εκτός από τα ονόματά τους και τα αξιώματά που μερικοί από αυτούς είχαν.

Ιδιαίτερα το 2ο αιώνα π. Χ. διακεκριμένοι ρήτορες ήταν οι δύο μεταρρυθμιστές δήμαρχοι: *Tiberius* και *Gaius Gracchus*· ο πρώτος διακρινόταν για την καθαρότητα του ύφους του και τη δύναμη του λόγου του, ενώ ο δεύτερος για το περίτεχνο ύφος του. Σύγχρονοί τους ήταν ο *Marcus Aemilius Scaurus* (ύπατος το 115 και 107) και ο *Publius Rutilius Rufus*· λιγότερο εύγλωττοι από τους Γράκκους, αλλά τουλάχιστον ο *P. Rutilius Rufus* ήταν καλός νομικός.

Για τη γενιά πριν από αυτήν του Κικέρωνα πληροφορίες αντλούμε από τη ρητορική πραγματεία του *De Oratore*. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της εποχής αυτής είναι ότι όλοι σπουδάζουν ρητορεία. Οι κυριότεροι ρήτορες αυτής της εποχής είναι: Ο *Marcus Antonius* (143-87 π. Χ.) επιτυχημένος ρήτορας που έδινε την εντύπωση ότι οι λέξεις στους λόγους του είχαν διευθετηθεί τυχαία, ενώ στην πραγματικότητα υπήρχε μεγάλη θεωρητική άσκηση και προετοιμασία. Δε δημοσίευσε λόγους του, αλλά υπάρχουν πληροφορίες για εννέα από αυτούς. Ο *Lucius Licinius Crassus* (140-91 π. Χ.)· ανέλαβε πολλά αξιώματα διακρινόταν για το καθαρό ύφος του και την ορθότητα της γλώσσας του· προτιμούσε μικρές προτάσεις και όχι μακροσκελείς περιόδους. Έχουν σωθεί λίγα αποσπάσματα από τους λόγους του. Ο *Quintus Mucius Scaevola* γνωστός περισσότερο ως *Pontifex Maximus*· χρημάτισε ύπατος το 95 και πέθανε το 82 π. Χ. Ασχολήθηκε με τη Ρωμαϊκή νομοθεσία· κωδικοποίησε τους ρωμαϊκούς νόμους σε 18 βιβλία και φαίνεται ότι έγραψε ένα είδος λεξικού νομικών όρων με τον τίτλο "Όροι". Ο *Publius Sulpicius Rufus* (124-88 π. Χ.) εύγλωττος ρήτορας από τους λόγους του οποίου δε σώζεται τίποτε. Είναι ένα από τα πρόσωπα που παίρνουν μέρος στη συζήτηση στο *De Oratore*. Ο *Gaius Aurelius Cotta* (124-75 π. Χ.) μέτριος σαν ρήτορας, ήταν γνωστός περισσότερο για την τιμιότητά του. Δε σώζονται λόγοι του. Ο *Lucius Marcius Philippus* που χρημάτισε ύπατος το 91 και τιμητής το 86. Και ο *Gaius Iulius Caesar Vopiscus* (131-87 π. Χ.) που ήταν εφυσολόγος· λόγοι του δε μας σώζονται εκτός από μερικά αστεία του.

Υπάρχουν ακόμη μερικοί ρήτορες για τους οποίους εκτός από τα ονόματα ελάχιστα είναι γνωστά.

Στα χρόνια του Κικέρωνα υπήρχαν δύο τάσεις στη ρητορεία: η **Ασιανική κίνηση** και ο **Αττικισμός**. Βασικά χαρακτηριστικά της Ασιανικής κίνησης ήταν οι ρυθμικές

προτάσεις που συχνά ομοιοκαταληκτούσαν, το επιλεγμένο λεξιλόγιο, οι επιδέξιες εκφράσεις, ενώ το ύφος απομακρύνεται από την καθημερινή ομιλία και πλησιάζει το ποιητικό ύφος. Ο Αττικισμός για τους Έλληνες σήμαινε τη μίμηση των αρχαίων Αθηναίων ρητόρων. Για τους Ρωμαίους όμως κλασική περίοδος του πεζού λόγου είναι ακριβώς αυτή η εποχή. Γι' αυτούς δεν υπάρχει η μακρά ποιητική παράδοση που προηγείται του Ελληνικού κλασικού πεζού λόγου· μπορούσαν όμως να χρησιμοποιήσουν την ομιλούμενη σε μια εξευγενισμένη μορφή κάνοντας προσεκτική επιλογή του λεξιλογίου. Όμως η ομιλούμενη Λατινική γινόταν συχνά πληκτική και άτονη και δε διέθετε τη χάρη της Αττικής διαλέκτου. Οι δύο τάσεις είχαν πολλούς οπαδούς ανάμεσα στους Ρωμαίους ρήτορες, κανένας όμως από αυτούς τους δύο εκφραστικούς τρόπους δε φαινόταν να είναι κατάλληλος για τα Λατινικά γιατί ακολουθώντας τον πρώτο ο λόγος γινόταν φοβερά προσποιητός, ενώ με το δεύτερο γινόταν άτονος. Αυτό το συνειδητοποίησε πολύ γρήγορα ο Κικέρωνας ο οποίος προτίμησε να ακολουθήσει τη μέση οδό. Θα μπορούσαμε όμως να πούμε ότι στον Αττικισμό οφείλονται η καθαρότητα της γλώσσας του, η ορθότητα της έκφρασης και η ικανότητά του να μιλάει με απλό και στρωτό τρόπο.

Σύγχρονοι του Κικέρωνα που θεωρούνται αξιόλογοι ρήτορες είναι: Ο *Quintus Hortensius Hortalus* (114-50 π. Χ.) ήταν ο σπουδαιότερος ρήτορας στη Ρώμη μέχρι που νικήθηκε από τον Κικέρωνα στην υπόθεση Βέρρη. Η κόρη του *Hortensia* έγινε γνωστή για ένα λόγο διαμαρτυρίας που εκφώνησε το 42 π. Χ. όταν η δεύτερη Τριανδρία πρότεινε να φορολογηθεί η περιουσία των πλουσίων γυναικών. Εύγλωττοι ρήτορες ήταν και τα περισσότερα πρόσωπα που δρουν στην πολιτική ζωή της Ρώμης, όπως: ο *Gnaeus Pompeius Magnus*, ο *Marcus Antonius* (που θεωρείται οπαδός της Ασιανικής τάσης), ο *Marcus Licinius Crassus*, ο *Lucius Sergius Catilina* και προπαντός ο *Gaius Iulius Caesar*. Σημαντικοί ρήτορες ήταν επίσης: ο *Marcus Iunius Brutus* (85-42 π. Χ.) ο φονέας του Καίσαρα, του οποίου δε σώζονται λόγοι. Από τον Κικέρωνα μαθαίνουμε ότι έγραψε επίσης φιλοσοφικά και ιστορικά έργα. Ο *Gaius Scribonius Curio* (δήμαρχος το 50 π. Χ.) που διέθετε φυσική ευγλωττία. Και ο *Marcus Caelius Rufus* που είχε ετοιμότητα λόγου και εκλεπτυσμένο πνεύμα.

Κικέρωνας: Η ζωή και το έργο του

Γεννήθηκε στις 3 Ιανουαρίου του 106 στο Αρπίνιο και καταγόταν από άσημη οικογένεια ιππέων. Πέρασε την παιδική του ηλικία μέσα σε μια συντηρητική, σχετικά εύπορη οικογένεια. Ο πατέρας του είχε πάρει στο σπίτι του τον Έλληνα δάσκαλο Διόδοτο, ο οποίος ήταν οπαδός της Στωικής φιλοσοφίας. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη γρήγορη ωρίμανση του νεαρού Κικέρωνα. Αργότερα σπούδασε στη Ρώμη κοντά στον Αίλιο Στίλωνα και συνδέθηκε με τους δύο περίφημους νομικούς που είχαν το όνομα *Scaevola*, πρώτα με τον οίωνασκόπο και μετά με τον ποντίφηκα. Κοντά στον οίωνασκόπο Σκαιβόλα γνώρισε και τον *Titus Pomponius Atticus*, με τον οποίο συνδέθηκε με στενή φιλία για όλη του τη ζωή.

Σαν νέος ήταν φιλομαθέστατος και γεμάτος φιλοδοξία να παίξει ένα ρόλο στο δημόσιο βίο. Την ισχυρότερη επίδραση πάνω στη ρητορική του παιδεία είχε ο Απολλώνιος Μόλων από τη Ρόδο. Από νωρίς ασχολήθηκε με φιλοσοφικές σπουδές· άκουσε τον επικούρειο Φαίδρο και τον ακαδημαϊκό Φίλωνα που είχαν έρθει στη Ρώμη και αργότερα στην Αθήνα τον Αντίοχο τον Ασκαλωνίτη και στη Ρόδο τον στωικό Ποσειδώνιο.

Το 80 π. Χ. υπερασπίζεται τον Σέξτο Ρώσκιο που τον κατηγορήσαν ψεύτικα για πατροκτονία, προφανώς λόγω της πολιτικής του αντίθεσης με το κόμμα του Σύλλα. Ο λόγος του είχε μεγάλη επιτυχία και ο πελάτης του απαλλάχτηκε, ο ίδιος όμως αναγκάστηκε να απομακρυνθεί για λίγο από τη Ρώμη. Γι' αυτό και για να τελειοποιήσει το ύφος και την τεχνική του πήγε στην Ελλάδα και τη Μικρά Ασία (79-77).

Από το 76 και εξής τον βρίσκουμε στη Ρώμη σαν δικηγόρο. Το 75 πήγε ως ταμίας στη Σικελία. Το 70 ως αγορανόμος πέτυχε με ένα λαμπρό λόγο την καταδίκη του Βέρρη που ως πραιτωρας θησαύρισε σε βάρος των Σικελών. Οι επιτυχίες του τον έκαναν τον πρώτο ρήτορα της Ρώμης. Για να σταθεροποιήσει τη φήμη του δημοσίευσε ακόμη πέντε λόγους εναντίον του Βέρρη.

Πέραν από τις φιλοδοξίες του ως ρήτορα ήταν και οι πολιτικές του βλέψεις· έτσι με αναφορά στην υπόθεση του Βέρρη δημοσιεύει τα: *Divinatio* (απόφαση για την εκλογή του δημόσιου κατηγορούμενου στην υπόθεση αυτή), *Actio prima* (ο λόγος της κατηγορίας), *Actio secunda* (όπως ονομάστηκαν οι

πέντε μη εκφωνηθέντες λόγοι) και το *De signis* (που αφορά τα έργα τέχνης που άρπαξε ο Βέρρης από ιδιωτικές συλλογές και ναούς).

Το 67 εκλέχτηκε πραίτωρας. Τότε απέκτησε και το κτήμα στο Τούσκουλο. Ως πραίτωρας τάχθηκε με το μέρος του Πομπηίου για να επεκταθεί η αρχηγία του σε όλη την Ασία. Την εποχή αυτή άρχισε και η συνωμοσία Κατιλίνα. Η συνωμοσία αποκαλύφθηκε τρία χρόνια αργότερα όταν ο Κικέρωνας ήταν ύπατος (63 π. Χ.). Ανάμεσα στους υπατικούς λόγους του οι πιο γνωστοί είναι οι τέσσερις Κατιλινιακοί. Ο πρώτος και μερικά ο τρίτος αναθεωρήθηκαν από τον Κικέρωνα πριν τους εκδώσει. Ο πρώτος λόγος είναι πραγματικά ένα έργο τέχνης.

Τη στιγμή του κινδύνου ο Κικέρωνας είχε με το μέρος του όλους όσοι ενδιαφέρονταν για την τάξη στη Ρώμη· οι ιδέες του όμως για ενότητα, η περίφημη *concordia ordinum*, που ουσιαστικά ήταν μια έκφραση του Πλατωνικού αξιώματος της αρμονικής συνύπαρξης των τάξεων, δεν μπορούσε να υλοποιηθεί μέσα στην ταραγμένη πολιτική κατάσταση των χρόνων του.

Τρία χρόνια αργότερα τον απομόνωσαν. Οι αριστοκρατικοί τον αγνόησαν γιατί ήταν υποστηρικτής του Πομπηίου, ενώ οι δημοκρατικοί στράφηκαν εναντίον του με πρόφαση τη θανατική καταδίκη των οπαδών του Κατιλίνα.

Τα έτη 60-59 εκδίδει τους υπατικούς λόγους του αναθεωρημένους. Έργα της εποχής αυτής είναι τα: *Hypomnema*, *De consiliis*, *De suo consulatu*, *De temporibus suis* και τα χαμένα: *Limon*, *Marius* και μια ποιητική απόδοση των *Φαινομένων* του Αράτου.

Το 60 δημιουργήθηκε η πρώτη Τριανδρία. Ο Καίσαρας τον βολιδοσκοπήσε για συνεργασία, αλλά ο Κικέρωνας ήταν επιφυλακτικός. Λίγο αργότερα με τη δικαιολογία ότι θανάτωσε παράνομα Ρωμαίους πολίτες (τους συνεργάτες του Κατιλίνα) εξορίστηκε και η περιουσία του δημεύτηκε. Με επιστολές του γεμάτες μεμψιμοιρίες και παράπονα κέρδισε μερικούς από τους ισχυρούς της Ρώμης και το 57 πέτυχε την ανάκλησή του.

Απογοστευμένος όμως από την πολιτική κατάσταση της Ρώμης αποσύρεται στην ιδιωτική ζωή. Παραγωγή αυτής της εποχής είναι οι πραγματείες: *De Oratore* (55), *De Re Publica*, *De Legibus* (όχι πριν το 52), *Partitiones Oratoriae* (ίσως το 53).

Το 54 υπερασπίζεται έναν παλαιό αντίπαλό του, τον Βατίνιο, σύμφωνα με επιθυμία του Καίσαρα. Το 52 απέτυχε στην υπεράσπιση του φίλου του Μίλωνα που κατηγορούνταν για το φόνο του δημάρχου Κλωδίου. Πικραμένος από την αποτυχία

του ετοίμασε νέο λόγο που φυσικά δεν εκφωνήθηκε αλλά αποτελεί ένα ρητορικό αριστούργημα.

Το 51 πήγε ως ανθύπατος στην Κιλικία και είχε μερικές στρατιωτικές επιτυχίες εναντίον των Πάρθων. Ζήτησε να του επιτρέψουν να κάνει θρίαμβο, αλλά δεν το πέτυχε. Ανάμεσα στα μέλη της Τριανδρίας φάνηκε να είναι με το μέρος του Πομπηίου· τον Καίσαρα τον έβλεπε σαν τον μελλοντικό καταστροφέα της δημοκρατίας.

Μετά τη μάχη στα Φάρσαλα (48) επιστρέφει στη Ρώμη. Μέχρι τον εμφύλιο πόλεμο ζει αποτραβηγμένος. Το διάστημα αυτό υπήρξε μια περίοδος εντατικής συγγραφικής δημιουργίας. Το 46 γράφει τα ρητορικά έργα: *Brutus*, *Orator*, *Paradoxa Stoicorum*, *De optimo genere oratorum* (που ήταν ο πρόλογος στη μετάφραση του "Περί του στεφάνου" του Δημοσθένη).

Στους λόγους του 46 και 45 υπερασπίζεται οπαδούς του Πομπηίου. Οι πιο σπουδαίοι απ' αυτούς είναι ο *Pro Ligario* που είχε επιτυχία, ενώ ο *Pro Deiotaro* γνώρισε αποτυχία.

Τα χρόνια αυτά ήταν δύσκολα για τον Κικέρωνα και στην ιδιωτική του ζωή. Το 46 χώρισε τη σύζυγό του Τερεντία από την οποία είχε από καιρό αποξενωθεί. Σύντομα παντρεύτηκε μια πολύ νέα γυναίκα την Πουβλιλία. Το 45 πεθαίνει η κόρη του Τουλλία· αυτό ήταν δυνατό χτύπημα για τον Κικέρωνα. Σύντομα χωρίζει και τη δεύτερη σύζυγό του. Βρίσκει καταφύγιο στη φιλοσοφία. Παραγωγή της εποχής αυτής είναι τα έργα: *Consolatio* και *Hortensius* που έχουν χαθεί. Τότε συνέλαβε και την ιδέα να εκθέσει στα Λατινικά την Ελληνική φιλοσοφία. Τα έτη 45-44 γράφτηκαν τα έργα: *Academica*, *De finibus bonorum et malorum*, *Tusculanae Disputationes*, *De Natura Deorum*, πιθανώς και οι μεταφράσεις του Πρωταγόρα και του Τιμαίου του Πλάτωνα.

Έργα του 44 είναι το *Cato Maior* ή *De Senectutu* και αμέσως μετά τη δολοφονία του Καίσαρα το *Laelius* ή *De Amicitia*, αφιερωμένα και τα δύο στον Αττικό. Μεταξύ των ετών 45-43 τοποθετούνται και πολλά άλλα φιλοσοφικά έργα του: *De Divinatione*, *De Fato*, *De Officiis*. Έργο του 44 είναι και τα *Topica* που γράφτηκε κατά το ταξίδι του από την Ελέα στο Ρήγιο. Από τις 2 Σεπτεμβρίου του 44 μέχρι 22 Απριλίου του 43 γράφτηκαν οι 14 "Φιλιπικοί" του που μας σώζονται σήμερα· δριμύτατοι ρητορικοί λόγοι που άμεσα ή έμμεσα στρέφονται κατά του Αντωνίου.

Στο μεταξύ συστάθηκε η δεύτερη Τριανδρία και ο Κικέρωνας έπεσε θύμα των προγραφών που ακολούθησαν· θανατώθηκε στις 7 Δεκεμβρίου του 43.

Το έργο που άφησε πίσω του είναι τεράστιο. Οι λόγοι του (σώθηκαν 57 και μαρτυρούνται άλλοι 30) διακρίνονται όχι μόνο για τη ρητορική τους τέχνη αλλά και για το υψηλό πνευματικό επίπεδό τους. Ως ρήτορας στέκεται πολύ ψηλότερα από όλους τους συγχρόνους του· το μεστό ύφος του δεν περιορίστηκε στα στενά πλαίσια των ασιανιζόντων και αττικιζόντων της εποχής του. Μπορούμε όμως να πούμε ότι οι παλαιότεροι λόγοι είναι επηρεασμένοι από την ασιανική τεχνοτροπία, ενώ στους λόγους της ακμής γίνεται καθαρολόγος· αργότερα στους Φιλιππικούς η γλώσσα γίνεται πιο ελαστική.

Ως φιλόσοφος δεν μπορούμε να πούμε ότι ήταν γνήσιος· δείχνει όμως σοβαρό φιλοσοφικό ενδιαφέρον για θέματα πρακτικής φιλοσοφίας. Δεν ήταν επικούρειος, ούτε στωικός, παραδεχόταν την κριτική γνώση της νεώτερης Ακαδημίας. Ο ίδιος θεωρεί εαυτόν οπαδό της Ακαδημίας. Σε γενικές γραμμές φαίνεται να ακολουθεί τις αρχές του εκλεκτικισμού.

Ως φιλοσοφικός συγγραφέας δεν ήταν απλός μεταφραστής· ο ίδιος συνέκρινε τα φιλοσοφικά του έργα με τις ρωμαϊκές διασκευές ελληνικών δραμάτων. Πέραν όμως από το περιεχόμενο των φιλοσοφικών του έργων αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι ότι έκανε τη Λατινική γλώσσα μέσο έκφρασης της αφηρημένης σκέψης. Γενικά όμως ο Κικέρωνας περισσότερο από κάθε άλλο Λατίνο συγγραφέα θεωρείται ο κλασικός του Λατινικού πεζού λόγου.

Παράλληλα με τη φιλολογική παραγωγή ο Κικέρωνας ήταν και δεινός επιστολογράφος. Μας σώζονται δύο μεγάλες συλλογές και δύο μικρότερες. Η πρώτη και σπουδαιότερη συλλογή είναι η αλληλογραφία με τον Αττικό· το παλαιότερο γράμμα είναι γραμμένο το 67 και το τελευταίο λίγο πριν πεθάνει. Δημοσιεύθηκαν στα χρόνια του Νέρωνα σε 16 βιβλία. Η άλλη μεγάλη συλλογή, σε 16 βιβλία και αυτή, έχει τον τίτλο *Ad Familiares*. Από τις μικρότερες συλλογές η μια περιέχει γράμματα σταλμένα στον αδελφό του Κόιντο από το 60-54 (σε τρία βιβλία)· η δεύτερη, σε δύο βιβλία, περιέχει επιστολές από τον Κικέρωνα στον Βρούτο και από τον Βρούτο στον Κικέρωνα και είναι όλες γραμμένες τον τελευταίο χρόνο της ζωής του Κικέρωνα.

Ο Μ. Αντώνιος και τα γεγονότα που οδήγησαν τον Κικέρωνα στη συγγραφή των 14 "Φιλιππικών"

Ο *Μαρκος Αντώνιος* γεννήθηκε το 83 π. Χ. Παππούς του ήταν ο γνωστός ρήτορας Μάρκος Αντώνιος, ο οποίος εκτελέστηκε κατά διαταγή του Μαρίου. Την ευγλωττία του επαινούσε ο Κικέρωνας. Ο πατέρας του ήταν ένας άνθρωπος που δε φημιζόταν για τις ικανότητές του και την τιμιότητά του. Έφερε το επώνυμο Κρητικός εξαιτίας της αποτυχίας του να φέρει σε πέρας την εκστρατεία εναντίον των πειρατών στην Κρήτη που του είχε ανατεθεί το 74 π. Χ. Ο θείος του, Γάιος, ήταν συνύπατος του Κικέρωνα το 63, ο οποίος έβλεπε με συμπάθεια τη συνωμοσία Κατιλίνα, αλλά ο Κικέρωνας πέτυχε την ουδετερότητά του παρακωρώντας του την πλούσια επαρχία της Μακεδονίας. Αργότερα κατηγορήθηκε για παράνομο πλουτισμό σε βάρος της επαρχίας και εξορίστηκε. Τον επανέφερε ο Καίσαρας το 45. Η μητέρα του ονομαζόταν Ιουλία· μετά το θάνατο του Μ. Αντωνίου του Κρητικού παντρεύτηκε τον Π. Λέντιουλο στο σπίτι του οποίου ανατράφηκε ο νεαρός Μάρκος Αντώνιος. Ο Λέντιουλος ήταν ένας από τους κύριους συνωμότες που πήραν μέρος στη συνωμοσία Κατιλίνα και εκτελέστηκε μετά την αποκάλυψή της από τον Κικέρωνα. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο (*Αντ.* 2) στο γεγονός αυτό οφείλεται το άσπονδο μίσος που έτρεφε ο Αντώνιος για τον Κικέρωνα.

Στα νιάτα του είχε συνδεθεί με έναν άσωτο, τον Κ. Κουρίωνα, πράγμα που ακόμη και για την εποχή εκείνη ήταν ένα σκάνδαλο (*Phil.* 2, 18). Το 58 συνεργαζόταν πολιτικά με το δήμαρχο Κλώδιο, αλλά πολύ γρήγορα ψυχράνθηκαν, πιθανώς, όπως υπαινίσσεται ο Κικέρωνας (*Phil.* 2, 19), εξαιτίας μιας σχέσης ανάμεσα στον Αντώνιο και τη σύζυγο του Κλώδιου Φουλβία, την οποία αργότερα παντρεύτηκε· μια περιβόητη γυναίκα που είχε παντρευτεί, πριν από τον Αντώνιο, τον Κλώδιο και τον Κουρίωνα. Ο ίδιος ο Αντώνιος πάλι είχε παντρευτεί προηγουμένως τη Φαδία, κόρη του απελεύθερου Κ. Φαδίου, και την εξαδέλφη του Αντωνία, την οποία χώρισε για να παντρευτεί τη Φουλβία.

Από το 58 μέχρι το 55 ήταν μαζί με τον Α. Γαβίνιο στην Ανατολή και ακολούθησε την παράνομη εκστρατεία που αποκατέστησε στο θρόνο της Αιγύπτου τον Πτολεμαίο τον Αυλητή. Σ' αυτήν την εκστρατεία επέδειξε στρατιωτική επιδεξιότητα. Το 53 υπηρετούσε κάτω από τις διαταγές του Καίσαρα στη Γαλατία σαν ταμίας.

Μετά την επιστροφή του από τη Γαλατία το 49 εκλέχτηκε, με την υποστήριξη του Καίσαρα, οίωναοσκόπος και επίσης δήμαρχος. Το ίδιο έτος σαν δήμαρχος με ένα συνάδελφό του, τον Α. Κάσσιο, προέβαλε βέτο στην απόφαση της συγκλήτου να διαλύσει ο Καίσαρας το στρατό του. Όμως τον τρομοκράτησαν και κατέφυγε στον Καίσαρα. Τότε ήταν που ο Καίσαρας πέρασε τον Ρουβίκωνα με το στρατό του.

Όταν, μετά τη φυγή του Πομπηίου από την Ιταλία, ο Καίσαρας το 49 πήγε στην Ισπανία για να αντιμετωπίσει τους υπαρχηγούς του Πομπηίου, άφησε στον Αντώνιο τη διοίκηση της Ιταλίας. Ο Αντώνιος ήταν το 48 στα Φάρσαλα οδηγούσε την αριστερή πτέρυγα του στρατού του Καίσαρα. Τον Οκτώβριο του ιδίου έτους, ενώ ο Καίσαρας ήταν στην Αίγυπτο, ο Αντώνιος ήταν αρχηγός του ιππικού του και διπύθνε τις υποθέσεις του στην Ιταλία.

Το 44 έγινε ύπατος μαζί με τον Καίσαρα, αν και ο Καίσαρας είχε υποσχεθεί αυτό το αξίωμα στον Δολαβέλλα. Στις 15 Μαρτίου ο Καίσαρας δολοφονήθηκε μέσα στη σύγκλητο και οι συγκλητικοί διαλύθηκαν τρομοκρατημένοι διασπείροντας το φόβο σε όλη την πόλη. Οι κύριοι συνωμότες ήταν οι δύο Βρούτοι (Μάρκος και Δέκιμος), ο Γ. Κάσσιος, ο Τίλλιος Κίμπερ και ο Γ. Κάσκα· η αιτία ήταν ότι ο Καίσαρας προβαλλόταν σαν βασιλιάς και η αφορμή δόθηκε από το γεγονός ότι κατά τα Λουπερκάλια (15 Φεβρουαρίου) ο Αντώνιος του πρόσφερε βασιλικό διάδημα, αν και ο Καίσαρας το αρνήθηκε.

Οι συνωμότες έτρεξαν στο Καπιτώλιο κηρύσσοντας την πτώση της τυραννίας και τον ερχομό της ελευθερίας. Τη νύχτα επισκέφθηκαν τον Κικέρωνα και άλλους. Ο Αντώνιος φοβούμενος μήπως έχει την ίδια τύχη κρύφτηκε· εντούτοις κατανικώντας το φόβο του, την ίδια εκείνη νύχτα πήρε στην κατοχή του το θησαυρό που φυλασσόταν στο ναό της Ρέας (*Ops*) και επίσης όλα τα χαρτιά του Καίσαρα, τα οποία του παραχώρησε η Καλπούρνια. Την επόμενη ημέρα ο Δολαβέλλας έγινε ύπατος στη θέση του Καίσαρα. Αυτός επισκέφθηκε τους συνωμότες στο Καπιτώλιο και επέστρεψε στην αγορά με τους Μ. Βρούτο και Γ. Κάσσιο· ο δεύτερος μάλιστα απευθύνθηκε στο λαό, αλλά το πλήθος φαινόταν να έχει παραλύσει από τα ξαφνικά γεγονότα και δεν ήταν σε θέση ούτε να σκεφθεί ούτε να ενεργήσει. Έτσι οι συνωμότες επέστρεψαν στο Καπιτώλιο χωρίς να πετύχουν να πάρουν με το μέρος τους το πλήθος.

Μετά ήλθαν σε συνεννόηση με τον Αντώνιο και τον Λέπιδο και συγκάλεσαν τη σύγκλητο στις 17 Μαρτίου στο ναό της Γης (*Tellus*) που προστατευόταν από ισχυρές οπλισμένες δυνάμεις· στη συνέλευση αυτή κηρύχτηκε αμύνηστια, δόθηκε γενική

έγκριση για όλες τις ενέργειες του Καίσαρα και διευθετήθηκαν τα της κηδείας. Επίσης έγινε συνέλευση του λαού στην αγορά όπου μίλησαν ο Αντώνιος και ο Λέπιδος και φαινόταν ότι το γενικό αίσθημα έκλινε προς την ειρήνη. Την ίδια ημέρα ο Βρούτος απευθύνθηκε σε μεγάλο πλήθος στον περίβολο του Καπιτωλίου. Για να εγγυηθεί την ασφάλεια των συνωμοτών ο Αντώνιος τους έστειλε σαν όμηρο το μικρό γιο του.

Στις 18 Μαρτίου έγινε μια ακόμη συνέλευση της συγκλήτου στην οποία ήταν παρόντες όλοι οι συνωμότες και τακτοποίησαν τις διοικήσεις των επαρχιών· έτσι τη Μακεδονία πήρε ο Μ. Βρούτος που ήταν *praetor urbanus*, τη Συρία ο Γ. Κασσιός που ήταν *praetor peregrinus*, την Ασία ο Γ. Τρεβόνιος, τη Βιθυνία ο Τίλλιος Κίμπερ και την Εντεύθεν Γαλατία ο Δ. Βρούτος.

Στις 19 και 20 Μαρτίου έγινε η κηδεία ο Αντώνιος εκφώνησε τον επικήδειο με τον οποίο ξεσήκωσε το πλήθος· η κηδεία τελείωσε με παραχές, εμπρησμούς και άλλες σκλοκρατικές εκδηλώσεις. Όλα αυτά έδωσαν την ευκαιρία στον Αντώνιο να εξασφαλίσει τη συμπάθεια του πλήθους· πολλοί από τους συνωμότες εγκατέλειψαν τρομοκρατημένοι την πόλη, ο Δολαβέλλας όμως αποκατέστησε γρήγορα την τάξη.

Η θέση του Αντωνίου ισχυροποιήθηκε με το άνοιγμα της διαθήκης του Καίσαρα. Ο κύριος κληρονόμος του ήταν ο ανεψιός του Γ. Οκταβιανός (πιο γνωστός ως Αύγουστος)· ο Αντώνιος ήταν ανάμεσα στους δευτερεύοντες κληρονόμους. Παραχώρησε τους κήπους του πέραν από τον Τίβερη στο λαό και το ποσό των 300 σποτερτίων σε κάθε πολίτη χαριστά. Αυτό προκάλεσε ξέσπασμα του λαού που εκμεταλλεύθηκε ο Αντώνιος.

Πολύ σύντομα μετά την κηδεία ο Αντώνιος άρχισε να εκδίδει μια σειρά από διατάγματα. Έτσι κατήργησε το αξίωμα του δικτάτορα, μοίρασε μερικές αγροτικές περιοχές στους παλαιμάχους, μετέβαλε το δίκαιο στα ποινικά δικαστήρια, επανέφερε από την εξορία μερικούς περιβόητους καταδίκους, έκανε αλλαγές στη χρονική διάρκεια των διοικήσεων των επαρχιών και το έργο των διοικητών. Εκτός από τις νομοθετικές ρυθμίσεις παραχώρησε προνόμια, με τη μορφή απαλλαγής από φόρους και άλλες οικονομικές επιβαρύνσεις, σε άτομα και κοινότητες. Όλα αυτά τα παρουσίαζε σαν σχέδια του Καίσαρα που υπήρχαν στο αρχείο του. Γι' αυτόν το σκοπό, όπως λέγει ο Κικέρωνας, είχε οργανώσει ένα σύστημα πλαστογράφησης εγγράφων που υποτίθεται ότι ήταν του Καίσαρα.

Μέσα στον Απρίλιο του 44 έκανε ταξίδι στην Καμπανία για να ξεσηκώσει τους παλαιμάχους για λογαριασμό του και παραλίγο να σκοτωθεί σε μια αναταραχή στην Καπύη.

Επέστρεψε στη Ρώμη τον Μάιο και έμεινε εκεί μέχρι τον Οκτώβριο. Τότε έκανε ένα σύντομο ταξίδι στο Βρινδήσιο, προφανώς για να εξασφαλίσει την επιρροή του πάνω στις Μακεδονικές λεγεώνες που μόλις είχαν φτάσει. Στο τέλος του Νοεμβρίου έφυγε πάλι από τη Ρώμη για να αρχίσει εκστρατεία εναντίον του Δ. Βρούτου.

Στο μεταξύ ο Κικέρωνας μετά την κηδεία του Καίσαρα, έχοντας συνειδητοποιήσει από τη μεταστροφή του λαϊκού αισθήματος ότι η Ρώμη δεν ήταν κατάλληλος τόπος για πατριώτες, έφυγε κατά το τέλος του Απριλίου έχοντας σχεδιάσει ένα μακρύ ταξίδι στην Ελλάδα. Πήγε στο Ρήγιο και μετά από μια σύντομη επίσκεψη στις Συρακούσες ξεκίνησε τον Αύγουστο για την Ελλάδα, αλλά αναγκάστηκε να επιστρέψει εξαιτίας μη ευνοϊκών ανέμων. Τότε πληροφορήθηκε ότι υπήρχε κάποια αλλαγή στα πολιτικά πράγματα της Ρώμης προς το καλύτερο και ότι υπήρχε η προοπτική να επιστρέφουν οι Βρούτος και Κάσσιος. Έτσι επέστρεψε γρήγορα στη Ρώμη για να βρίσκεται στη συνεδρίαση της συγκλήτου που είχε αναγγελθεί για την 1η Σεπτεμβρίου. Έφτασε την τελευταία ημέρα του Αυγούστου στη Ρώμη, αλλά προσποιήθηκε ότι ήταν κουρασμένος από το ταξίδι και δεν παρακολούθησε τη συνεδρίαση της πρώτης ημέρας, καθώς δεν είχε διάθεση να ακούσει τον Αντώνιο να προτείνει δημόσια δέηση προς τιμήν του Καίσαρα. Ο Αντώνιος οργίστηκε από την απουσία του και απείλησε ότι θα τον έφερε με τη βία, αν δεν παρουσιαζόταν τις επόμενες ημέρες. Έτσι στις 2 Σεπτεμβρίου ο Κικέρωνας παρακολούθησε τη συνεδρίαση και εκφώνησε τον πρώτο Φιλιππικό όπου ευγενικά διαμαρτυρήθηκε για τη στάση του Αντωνίου, ενώ ο Αντώνιος απουσίαζε· ο τόνος του λόγου του ήταν διαλλακτικός και συνειτός, όμως τίποτε δεν μπορούσε να κατευνάσει την έχθρα του Αντωνίου εναντίον του. Έτσι στις 19 Σεπτεμβρίου εμφανίστηκε στη σύγκλητο που ήταν περικυκλωμένη από οπλισμένους άνδρες του και εκφώνησε ένα δριμύτατο λόγο εναντίον του Κικέρωνα, ο οποίος συνετά ενεργώντας στάθηκε μακριά. Σε απάντηση ο Κικέρωνας έγραψε, αλλά ποτέ δεν εκφώνησε τον περίφημο δεύτερο Φιλιππικό. Δε δημοσιεύθηκε παρά μόνο μετά την αναχώρηση του Αντωνίου από τη Ρώμη. Ο τρίτος και ο τέταρτος Φιλιππικός εκφωνήθηκαν τον Δεκέμβριο· οι υπόλοιποι δέκα την άνοιξη του 43. Οι 14 αυτοί λόγοι ονομάστηκαν Φιλιππικοί αναλογικά προς τους λόγους που είχε εκφωνήσει ο Αθηναίος ρήτορας Δημοσθένης τον 4ο π. Χ. αιώνα εναντίον του βασιλιά της Μακεδονίας Φιλίππου, του πατέρα του Μ. Αλεξάνδρου. Φαίνεται ότι το όνομα το έδωσε ο ίδιος ο Κικέρωνας κάνοντας ένα

λογοπαίγνιο, όπως διαπιστώνουμε από μια επιστολή που απευθύνεται στον Βρούτο: *Ad Brut. 2, 4, 2: video te delectari Philippicis nostris* και ο Βρούτος απαντάει *2, 5, 4: iam concedo ut vel Philippici vocentur, quod tu quadam epistula iocans scripsisti*. Εντούτοις ο *Aulus Gellius* τους ονομάζει *Antonianae orationes*.

Στις 7 Δεκεμβρίου του 43 ο Κικέρωνας δολοφονήθηκε κατόπιν διαταγής της Τριανδρίας, Αντωνίου, Λεπίδου και Οκταβιανού, οι οποίοι στερέωσαν τη συμμαχία τους με προγραφές των πιο διακεκριμένων από τους προσωπικούς τους εχθρούς.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

1. 1. Από ποια δική μου μοίρα να πω, συγκλητικοί πατέρες, ότι συμβαίνει μέσα σ' αυτά τα είκοσι χρόνια να μην έχει υπάρξει κανένας εκθρός της πολιτείας που να μην έχει κηρύξει πόλεμο την ίδια στιγμή και σε μένα; Και βέβαια δεν είναι ανάγκη να σας αναφέρω κανέναν· εσείς οι ίδιοι θυμάστε. Τιμωρήθηκαν από μένα περισσότερο από όσο θα ήθελα· απορώ με σένα, Αντώνιε, ότι, ενώ μιμείσαι τις πράξεις τους, δε φοβάσαι το τέλος τους. Και η απορία μου ήταν μικρότερη σχετικά με τους άλλους. Γιατί κανένας από εκείνους δεν υπήρξε εκθρός μου με τη θέλησή του, όλους τους προσέβαλα για κάρη της πολιτείας. Εσύ όμως χωρίς να σε έχω βλάψει ούτε με λόγο, ώστε να παρουσιάζεσαι πιο θρασύς από τον Κατιλίνα, πιο τρελλός από τον Κλώδιο, με τη θέλησή σου με προσέβαλες με κακολογίες και νόμισες ότι η αποξενωσή σου από μένα θα γινόταν σύνδεσμός σου με τους ανόσιους πολίτες. Τι να πιστέψω, ότι με περιφρόνησες;
2. Δε βλέπω τι μπορεί να περιφρονήσει ο Αντώνιος ούτε στην ιδιωτική μου ζωή, ούτε στην επιρροή μου, ούτε στις πολιτικές μου ενέργειες, ούτε σ' αυτήν τη μετριοπάθεια του πνεύματός μου. Μήπως πίστεψε ότι μπορεί να με μειώσει πάρα πολύ εύκολα στη σύγκλητο; μια τάξη που σε πολλούς λαμπρούς πολίτες έδωσε την εντολή να κυβερνήσουν σωστά την πολιτεία αλλά μόνο σε μένα να την σώσω. Μήπως ήθελε να με συναγωνιστεί σε ένα ρητορικό αγώνα; Αυτό βέβαια είναι ευεργεσία. Γιατί ποιο θέμα είναι πιο γεμάτο και πιο πλούσιο από το να μιλώ και για να υπερασπίσω τον εαυτό μου και εναντίον του Αντωνίου; Σίγουρα το πράγμα έχει ως εξής: έκρινε ότι δεν μπορούσαν οι όμοιοι του να τον εγκρίνουν σαν εκθρό της πατρίδας, αν δεν ήταν αντίπαλός μου.
3. Προτού όμως του απαντήσω στα άλλα θέματα, θα πω λίγα λόγια για τη φιλία, την οποία με κατηγορήσε ότι παραβίασα, πράγμα το οποίο εγώ θεωρώ την πιο βαριά κατηγορία.
2. Παραπονέθηκε ότι μερικές φορές παρουσιάστηκα στο δικαστήριο εναντίον των συμφερόντων του. Μήπως δεν έπρεπε να παρυστώ εναντίον ενός ξένου υπερασπίζοντας ένα φίλο και συγγενή; να μην παρυστώ εναντίον της επιρροής που αποκτήθηκε όχι με την ελπίδα της αρετής

(που δίνει η αρετή), αλλά το άνθος (ομορφιά) της νιότης; να μην παραστώ εναντίον μιας αδικίας που αυτός διέπραξε χάρις στο πιο άδικο βέτο ενός δημάρχου και όχι με το δίκαιο του πραίτωρα; Αλλά νομίζω ότι αυτό το υπενθύμισες για τον εξής λόγο, για να κάνεις καλή εντύπωση στην κατώτερη τάξη των πολιτών, αφού όλοι θυμούνταν ότι υπήρξες γαμπρός ενός απελεύθερου και ότι τα παιδιά σου ήταν εγγόνια του Κ. Φαδίου, ενός απελεύθερου. Επειδή όμως είχες εμπιστευθεί τον εαυτό σου στην επιστήμη μου - γιατί έτσι είπες -, ερχόσουν συχνά στο σπίτι μου. Πράγματι αν το είχες κάνει, θα είχες φροντίσει καλύτερα τη φήμη σου, καλύτερα την αιδημοσύνη σου. Αλλά ούτε το έκανες ούτε, ακόμη και αν το επιθυμούσες, θα σου είχε επιτρέψει να το κάνεις ο Γ. Κουρίωνας.

4. Είπες ότι απέσυρες την υποψηφιότητά σου για το αξίωμα του οίωναοσκόπου για χάρη μου. Τι απίστευτη θρασύτητα! Τι ολοφάνερη αδιαντροπιά. Γιατί τον καιρό που ο Γν. Πομπήιος και ο Κ. Ορτίνσιος με πρότειναν για οίωναοσκόπο, ενώ το ζητούσε όλο το συμβούλιο - γιατί δεν επιτρεπόταν να γίνει η πρόταση από περισσότερους (από δύο) - εσύ ούτε μπορούσες να πληρώσεις τα χρέη σου ούτε πίστευες ότι θα ήσουν ασφαλής με κανένα τρόπο παρά μόνο με την ανατροπή της πολιτείας. Μπορούσες όμως να υποβάλεις υποψηφιότητα για το αξίωμα του οίωναοσκόπου αυτήν την εποχή που ο Γ. Κουρίωνας δε βρισκόταν στην Ιταλία, ή τότε, όταν εκλέκτικες, θα μπορούσες να επηρεάσεις έστω και μια φυλή χωρίς τη βοήθεια του Κουρίωνα; Αυτού ακόμη και οι φίλοι καταδικάστηκαν για βιαιοπραγία γιατί έδειξαν υπερβολικό ζήλο για χάρη σου.

3. 5. Όμως δέχτηκα την ευεργεσία σου. Ποια ευεργεσία; Και όμως ακριβώς αυτό που αναφέρεις το κράτησα πάντοτε μπροστά μου: προτίμησα να παραδεχτώ ότι σου ήμουν υποχρεωμένος παρά να με θεωρήσει κανείς που δεν ήξερε καλά, ότι δεν υπήρξα αρκετά ευγνώμων. Αλλά ποια ευεργεσία; που δε με σκότωσες στο Βρινδήσιο; Αυτόν που ο ίδιος ο νικητής, ο οποίος, όπως εσύ ο ίδιος συνήθιζες να καυχάσαι, πρόσφερε σε σένα την αρχηγία των ληστών του, θέλησε να είναι ασφαλής και τον διέταξε να έλθει στην Ιταλία, αυτόν εσύ θα τον σκότωνες; Ας υποθέσουμε ότι μπορούσες να το κάνεις. Ποια άλλη ευεργεσία μπορούν να κάνουν οι ληστές, συγκλητικοί πατέρες, παρά μόνο να μπορούν να υπενθυμίζουν ότι χάρισαν τη ζωή σ' αυτούς που δεν την αφαίρεσαν; Αν αυτό ήταν ευεργεσία αυτοί που

σκότωσαν εκείνον, ο οποίος τους έσωσε και τους οποίους εσύ συνήθως ονομάζεις ενδοξότατους άνδρες, ποτέ δε θα είχαν αποκτήσει τόσο μεγάλη δόξα. Όμως τι είδους ευεργεσία είναι αυτή, δηλαδή ότι συγκράτησες τον εαυτό σου από ένα ανόσιο έγκλημα; Σε μια τέτοια περίπτωση δε θα έπρεπε να μου φαίνεται τόσο ευχάριστο που δε με σκότωσες, όσο λυπηρό που μπορούσες να το κάνεις χωρίς να τιμωρηθείς.

6. Αλλά ας πούμε ότι ήταν ευεργεσία, εφόσον ένας ληστής δε μπορούσε να μου προσφέρει τίποτε καλύτερο· σχετικά με ποιο πράγμα μπορείς να με πεις αγνώμονα; Ή μήπως δεν έπρεπε να παραπονιέμαι για την καταστροφή της πολιτείας για να μη φαίνομαι αγνώμων απέναντί σου; Αλλά σε εκείνο το παράπονο, άθλιο βέβαια και λυπητερό, αλλά αναγκαίο για μένα, λαμβάνοντας υπόψη τη θέση που με τοποθέτησε η σύγκλητος και ο Ρωμαϊκός λαός, τι είπα προσβλητικά, τι χωρίς μετριοπάθεια, τι χωρίς φιλικό τόνο; Τι δείγμα αυτοκυριαρχίας ήταν αυτό, δηλαδή να απέχω από ύβρεις ενώ παραπονιόμουν για το Μ. Αντώνιο! Ιδιαίτερα όταν εσύ είχες διασκορπίσει τα απομεινάρια της πολιτείας, όταν στο σπίτι σου τα πάντα ήταν για πούλημα με το πιο αισχρό εμπόριο, όταν παραδεχόσουν ότι τους νόμους αυτούς που ποτέ δε δημοσιεύτηκαν, είχες προτείνει για τον εαυτό σου, όταν σαν οίωνασκοπος κατάργησες τις οίωνασκοπίες και σαν ύπατος το βέτο των δημάρχων, όταν ήσουν αισχροτάτα περιστοιχισμένος από οπλισμένους άνδρες, όταν καθημερινά εξαντλημένος από το πιστό και τις ακολασίες επιχειρούσες στο αδιάντροπο σπίτι σου όλα τα αίσχη.

7. Εγώ όμως, σαν να ήταν ο αγώνας ανάμεσα σε μένα και τον Μ. Κράσσο, με τον οποίο και πολλούς και μεγάλους αγώνες έκαμα, και όχι με ένα τιποτένιο μονομάχο, ενώ παραπονιόμουν σοβαρά για την πολιτεία, δεν είπα τίποτε για τον άνθρωπο. Γι' αυτό σήμερα θα τον κάνω να καταλάβει πόσο μεγάλη ευεργεσία δέχτηκε από μένα τότε.

4. Και ακόμη διάβασε την επιστολή που έλεγε ότι του έστειλα, άνθρωπος και στερημένος μόρφωσης (ανθρωπιάς) και αδαής της κοινής ζωής. Γιατί ποιος ποτέ, που είχε έστω και λίγη γνώση της συνήθειας των σωστών ανθρώπων, έδωσε στη δημοσιότητα και διάβασε στο κοινό επιστολή που του έστειλε κάποιος φίλος, επειδή μεσολάβησε κάποια εκθρόνιση; Γιατί τι άλλο είναι αυτό παρά κατάργηση της κοινωνικής συναστροφής από τη ζωή, κατάργηση της επικοινωνίας των φίλων, όταν είναι μακριά; Πόσα πολλά

αστεία βρίσκονται συνήθως στις επιστολές, τα οποία θα φάνονταν ανόητα αν δημοσιεύονταν, πόσα πολλά σοβαρά που όμως με κανένα τρόπο δεν πρέπει να κοινοποιηθούν.

8. Ας πούμε ότι αυτό είναι δείγμα αγένειας· δείτε την απίστευτη ανοησία του. Τι έχεις να μου απαντήσεις, εύγλωττε άνθρωπε, όπως παρουσιάζεσαι στον Μουστέλα τον Σήιο και στον Τίρωνα τον Νουμιδό. Ενώ αυτοί αυτήν την ίδια στιγμή στέκονται οπλισμένοι με σπαθιά και τους βλέπει όλη η σύγκλητος, ακόμη και εγώ θα σε θεωρήσω εύγλωττο, αν δείξεις με ποιο τρόπο θα τους υπερασπίσεις σαν δολοφόνους. Αλλά τι θα απαντήσεις τέλος πάντων, αν ισχυριστώ ότι ποτέ δε σου έστειλα αυτήν την επιστολή; Με τι μάρτυρα με κατηγορείς; Μήπως με το χειρόγραφο; σ' αυτό έχεις κερδοφόρα γνώση. Πώς θα μπορέσεις; γιατί (η επιστολή) είναι (γραμμένη) με το χέρι του γραμματέα. Μισώ κιόλας το δάσκαλό σου, ο οποίος με μια τόσο υψηλή αμοιβή την οποία θα αποκαλύψω πια, σε διδάσκει να μην έχεις καθόλου μυαλό.

9. Γιατί αυτό που πολύ λίγο ταιριάζει, δε λέγω σε ένα ρήτορα, αλλά σε έναν άνθρωπο είναι να κατηγορεί τον αντίπαλό του για κάτι που αν εκείνος αρνηθεί με ένα λόγο, δεν μπορεί να προχωρήσει παραπέρα αυτός που έκανε την κατηγορία. Εγώ όμως δεν το αρνούμαι και σε κατηγορώ πάνω σ' αυτό το ίδιο θέμα όχι μόνο για αγένεια, αλλά ακόμη και για παραφροσύνη. Γιατί ποια λέξη σ' αυτήν την επιστολή δεν είναι γεμάτη παιδεία, ευγένεια, φιλικότητα; Και όλη η κατηγορία σου είναι ότι σ' αυτήν την επιστολή δεν εκφράζω κακή γνώμη για σένα, ότι γράφω σαν σε συμπολίτη, σαν σε σωστό άνθρωπο, όχι σαν σε εγκληματία και ληστή. Εγώ όμως, αν και δίκαια μπορούσα να το κάνω εφόσον με προσέβαλες, δε θα δώσω στη δημοσιότητα τη δική σου επιστολή, με την οποία μου ζητάς να σου επιτρέψω να επαναφέρεις από την εξορία κάποιον, και ορκίζεσαι ότι δε θα το κάνεις παρά τη θέλησή μου. Και αυτό το πέτυχες από μένα. Γιατί να μπλεκόμουν με τη θρασύτητά σου, την οποία ούτε το κύρος αυτής της τάξης, ούτε η γνώμη του Ρωμαϊκού λαού, ούτε κάποιοι νόμοι μπορούσαν να περιορίσουν;

10. Στ' αλήθεια όμως για ποιο λόγο με παρακαλούσες, αν αυτός για τον οποίο παρακαλούσες, είχε αποκατασταθεί σύμφωνα με νόμο του Καίσαρα; Αλλά ασφαλώς ήθελε να είναι η δική μου επιρροή, σε ένα ζήτημα όπου ούτε η δική του βέβαια δεν είχε καμιά δύναμη, αν και είχε προταθεί νόμος.

5. Αλλά αφού πρέπει να πω, συγκλητικοί πατέρες, και κάτι για να υπερασπίσω τον εαυτό μου και πολλά εναντίον του Μ. Αντωνίου, σχετικά με το ένα σας ζητώ να με ακούσετε με ευμένεια να μιλώ για τον εαυτό, σχετικά με το άλλο εγώ ο ίδιος θα καταφέρω, όταν θα μιλώ εναντίον του, να με ακούσετε με προσοχή. Συγχρόνως σας παρακαλώ το εξής: αν γνωρίσατε τη μετριοπάθεια και την αυτοσυγκράτησή μου τόσο σε όλη τη ζωή μου, όσο και στην ομιλία, να μη νομίζετε ότι σήμερα λησμόνησα τον εαυτό μου, όταν θα του απαντήσω όπου με προκάλεσε. Δε θα του φερθώ σαν σε ύπατο· ούτε εκείνος μου φέρθηκε σαν σε πρώην ύπατο. Αν και εκείνος με κανέναν τρόπο δεν είναι ύπατος, είτε επειδή έτσι ζει, είτε επειδή έτσι κυβερνά την πολιτεία, είτε επειδή έτσι εκλέχτηκε· εγώ όμως είμαι πρώην ύπατος χωρίς καμία αμφισβήτηση.

11. Λοιπόν για να καταλάβετε τι είδους ύπατος δήλωνε ο ίδιος ότι είναι, κατηγορήσε την υπατεία μου. Αυτή η υπατεία υπήρξε δική μου κατ' όνομα, συγκλητικοί πατέρες, στην πραγματικότητα όμως δική σας. Γιατί τι εγώ αποφάσισα, τι πολιτική ακολούθησα, τι έκανα πέραν από ό,τι ήταν σύμφωνο με την υπόδειξη, το κύρος, τη γνώμη αυτής της τάξης; Και αυτά εσύ άνθρωπος σοφός και όχι μόνον εύγλωττος, τόλμησες να κατηγορήσεις ενώπιον αυτών με την υπόδειξη και τη σοφία των οποίων έγιναν; Και ποιος βρέθηκε να κατηγορήσει την υπατεία μου εκτός από σένα και τον Π. Κλώδιο; Και βέβαια σε περιμένει η τύχη του, όπως και τον Γ. Κουρίωνα, γιατί στο σπίτι σου βρίσκεται αυτό που υπήρξε μοιραίο για εκείνους τους δύο.

12. Δεν αρέσει η υπατεία μου στον Μ. Αντώνιο. Όμως άρεσε στον Π. Σερβίλιο, για να αναφέρω πρώτον αυτόν από τους πρώην υπάτους της εποχής εκείνης, ο οποίος πέθανε πρόσφατα, άρεσε στον Κ. Κάτουλο, του οποίου το κύρος πάντα θα ζει σ' αυτήν την πολιτεία, άρεσε στους δύο Λουκούλλους, τον Μ. Κράσσο, τον Κ. Ορτήνσιο, τον Γ. Κουρίωνα, τον Γ. Πείσωνα, τον Μ. Γκλαμπρίωνα, τον Μ. Λέπιδα, τον Λ. Βολκάτιο, τον Γ. Φίγγουλο, τον Δ. Σιλανό, τον Λ. Μουρήνα, που είχαν εκλεγεί ύπατοι και ό,τι άρεσε στους πρώην υπάτους, άρεσε επίσης στον Μ. Κάτωνα· ο οποίος αφενός προνόησε πολλά φεύγοντας από τη ζωή και αφετέρου (και κυρίως) ότι δε σε είδε ύπατο. Προπαντός όμως επιδοκίμασε την υπατεία μου ο Γν. Πομπήιος, ο οποίος μόλις με είδε φεύγοντας από τη Συρία, αγκαλιάζοντάς με και ευχαριστώντας με είπε ότι θα έβλεπε πάλι την πατρίδα του χάρις στη δική μου ευεργεσία. Αλλά

γιατί αναφέρω χωριστά τον καθένα; Στην πλειοψηφία της συγκλήτου άρεσε τόσον ώστε δεν υπήρχε κανείς που να μη με ευχαριστούσε σαν πατέρα του, που να μη μου απέδιδε τη σωτηρία της ζωής του, της περιουσίας του, των παιδιών του, της πολιτείας.

6. **13.** Αλλά επειδή η πολιτεία στερήθηκε εκείνους που ανέφερα, τόσοι πολλούς και τόσο σπουδαίους άνδρες, ας έλθουμε στους ζωντανούς, δύο που έχουν απομείνει από τους πρώην ύπατους. Ο Λ. Κόττα, άνθρωπος με εξαιρετική ευφυΐα και πολύ μεγάλη σύνεση, όταν συνέβησαν αυτά τα γεγονότα που εσύ κατηγορείς, ψήφισε δημόσια δέηση, με τα πιο επαινετικά λόγια και μ' αυτόν συμφώνησαν εκείνοι ακριβώς οι πρώην ύπατοι τους οποίους προ ολίγου ανέφερα και όλη η σύγκλητος· η τιμή αυτή δεν έγινε πριν από μένα σε κανέναν πολιτικό από τότε που ιδρύθηκε η πόλη.

14. Ο Λ. Καίσαρας, ο θεΐος σου, με τι λόγο, με τι σταθερότητα, με τι σοβαρότητα έδωσε την ψήφο του εναντίον του ανδρός της αδελφής του, του πατριού σου. Μολονότι εσύ αυτόν έπρεπε να έχεις σαν καθοδηγητή και δάσκαλο όλων των σχεδίων σου και όλης της ζωής σου, προτίμησες να μοιάσεις περισσότερο τον πατριό σου παρά το θείο σου. Εγώ, αν και ξένος, όταν ήμουν ύπατος, ακολούθησα τις συμβουλές του, εσύ γιος της αδελφής του μήπως συζήτησες ποτέ μαζί του τίποτε σχετικά με την πολιτεία; Αλλά με ποιους συζητά; Για όνομα των θεών! Μ' αυτούς βέβαια των οποίων εμείς πρέπει να ακούμε ακόμη και τις γιορτές των γενεθλίων.

15. Σήμερα δεν κατεβαίνει ο Αντώνιος. Γιατί; Κάνει γιορτή γενεθλίων στους κήπους. Για ποιον; Δε θα ονομάσω κανέναν. Σκεφθείτε άλλοτε για κάποιο Φορμίωνα, άλλοτε για κάποιο Γνάθωνα και άλλοτε για κάποιο Βαλλίωνα. Τι ακόλαστο αίσχος ανθρώπου! τι αδιαντροπιά, κενότητα, ανυπόφορη ασωτία! Εσύ αν και έχεις τόσο στενό συγγενή έναν κορυφαίο συγκλητικό, ένα μοναδικό πολίτη, τίποτε δε συζητάς μ' αυτόν για την πολιτεία, συζητάς μ' αυτούς που δεν έχουν καθόλου περιουσία και σπαταλούν τη δική σου;

7. Η δική σου υπατεία είναι ασφαλώς σωτήρια, η δική μου ολέθρια. Τόσο έχασες αιδώ και αιδημοσύνη μαζί ώστε τόλμησες να το πεις μέσα σ' αυτόν το ναό, στον οποίο εγώ συμβουλευόμουν τη σύγκλητο εκείνη που κάποτε ακμάζουσα προΐστατο της οικουμένης, ενώ εσύ εγκατέστησες τους πιο διεφθαρμένους ανθρώπους οπλισμένους με σπαθιά;

16. Και ακόμη, τόλμπες να πεις - και τι δεν τολμάς άλλωστε - ότι κατά την υπατεία μου ο λόφος του Καπιτωλίου ήταν γεμάτος από οπλισμένους δούλους. Για να ψηφιστούν εκείνα τα ανόσια διατάγματα της συγκλήτου, πιστεύω, ασκούσα πίεση στη σύγκλητο. Ω άθλιε, είτε δεν τα ήξερες εκείνα - γιατί τι καλό ήξερες - είτε τα ήξερες: πώς μιλάς τόσο αδιάντροπα μπροστά σε τόσο σπουδαίους άντρες! Γιατί ποιος Ρωμαίος ιππέας, ποιος ευγενής νέος, εκτός από σένα, ποιος από οποιαδήποτε τάξη που θυμήθηκε ότι είναι πολίτης, όταν η σύγκλητος βρισκόταν σ' αυτόν εδώ το ναό, δεν ήταν στο λόφο του Καπιτωλίου, ποιος δεν έδωσε το όνομά του, μολονότι ούτε οι γραφείς μπόρεσαν να επαρκέσουν ούτε οι κατάλογοι να περιλάβουν τα ονόματά τους;

17. Και μάλιστα όταν άνθρωποι ανόσιοι ομολογούσαν (ότι σχεδίαζαν) τον όλεθρο της πατρίδας, αναγκασμένοι από τις καταγγελίες των συνενόχων τους, από τον ίδιο τους το γραφικό χαρακτήρα, από τη φωνή σχεδόν των επιστολών τους, δηλαδή ότι είχαν συνωμοτήσει να κάψουν την πόλη, να σφάξουν τους πολίτες, να ερημώσουν την Ιταλία, να καταστρέψουν την πολιτεία, ποιος υπήρξε που να μην ξεσηκώθηκε για να υπερασπίσει την κοινή σωτηρία, ιδιαίτερα όταν η σύγκλητος και ο Ρωμαϊκός λαός είχε τέτοιον αρχηγό που αν υπήρχε τώρα θα συνέβαινε σε σένα ό,τι συνέβη σ' εκείνους; Ισχυρίζεται ότι δεν έδωσα το σώμα του πατριού του για ταφή.

18. Αυτό όμως δεν το είπε ποτέ ούτε ο Π. Κλώδιος και επειδή δίκαια υπήρξα εχθρός του, λυπάμαι που τον ξεπέρασες πια σε όλα τα ελαττώματα. Όμως πώς σου ήλθε στο νου να επαναφέρεις στη μνήμη μας ότι ανατράφηκες στο σπίτι του Π. Λεντούλου; Μήπως φοβήθηκες μη νομίσουμε ότι δεν μπορούσες από τη φύση σου να γίνεις τόσο κακοήθης αν δεν είχε βοηθήσει η εκπαίδευση;

- §. Και ήσουν τόσο ανόητος ώστε σε όλο το λόγο σου πολεμούσες τον εαυτό σου και όχι μόνον έλεγες πράγματα που δεν είχαν συνοχή μεταξύ τους, αλλά φοβερά διιστάμενα και αντίθετα, ώστε η διαμάχη δεν ήταν τόσο μεμένα, όσο με τον ίδιο σου τον εαυτό. Ομολογούσες ότι ο πατριός σου περιέπεσε σε πολύ μεγάλο έγκλημα, αλλά παραπονιόσουν ότι τιμωρήθηκε. Έτσι αυτό που είναι κατεξοχήν δικό μου, το επαίνεσες: αυτό που ανήκει ολόκληρο στη σύγκλητο, το κατηγορήσες: γιατί η σύλληψη των ενόχων ήταν δικό μου καθήκον, η τιμωρία καθήκον της συγκλήτου. Αν και εύγλωιτος άνθρωπος δεν κατάλαβε ότι

επαινούσε αυτόν εναντίον του οποίου μιλούσε και κατηγορούσε αυτούς ενώπιον των οποίων μιλούσε.

19. Εκείνο πια είναι δείγμα δε λέγω πολύ μεγάλης θρασύτητας - γιατί επιθυμεί να είναι θρασύς - αλλά, αυτό που ελάχιστα θέλει, ανοψίας, στην οποία τους ξεπερνά όλους, δηλαδή ότι αναφέρει το λόφο του Καπιτωλίου, όταν ανάμεσα στα έδρανά μας περιφέρονται άνδρες, όταν σ' αυτό το ιερό της Ομονοίας, αθάνατοι θεοί! στο οποίο κατά την υπατεία μου αναγγέλθηκαν (ακούστηκαν) σωτήριες αποφάσεις με τις οποίες ζήσαμε μέχρι σήμερα, στέκονται σαν φρουρά άνθρωποι με σπαθιά; κατηγορήσε τη σύγκλητο, κατηγορήσε την τάξη των ιππέων, η οποία τότε είχε συνδεθεί (συνεργαστεί) με τη σύγκλητο, κατηγορήσε όλες τις τάξεις, όλους τους πολίτες, ενώ ομολογείς ότι αυτή εδώ η τάξη είναι αυτήν την ίδια στιγμή περικυκλωμένη από Ιτυραίους. Αυτά εσύ δεν τα λες τόσο αδιάντροπα εξαιτίας της θρασύτητας σου, αλλά επειδή δε βλέπεις την τόσο μεγάλη ασυμφωνία των πραγμάτων. Ασφαλώς δεν έχεις καθόλου μυαλό. Γιατί τι είναι πιο παράλογο από το να κατηγορείς τα όπλα που πήρε κάποιος άλλος για τη σωτηρία της πολιτείας, ενώ ο ίδιος έχεις πάρει τα όπλα για την καταστροφή της;

20. Και ακόμη σε κάποια περίπτωση, θέλησες να είσαι κομπός. Καλοί θεοί πόσο αυτό δε σου ταίριαζε! Και σ' αυτό υπάρχει κάποιο δικό σου σφάλμα γιατί μπορούσες να πάρεις λίγη καλαισθησία από την ηθοποιό σύζυγό σου. "Ας υποχωρήσουν τα όπλα στην τήβεννο". Και τι; Μήπως δεν υποχώρησαν τότε. Αλλά μετά η τήβεννος υποχώρησε στα όπλα σου. Ας ρωτήσουμε λοιπόν, τι θα ήταν καλύτερο, να υποχωρήσουν τα όπλα των εγκληματιών στην ελευθερία του Ρωμαϊκού λαού ή η ελευθερία μας στα όπλα σου. Ούτε βέβαια θα σου απαντήσω περισσότερα σχετικά με τους στίχους: τόσο μόνο θα πω σύντομα, ότι εσύ ούτε εκείνους τους στίχους ήξερες ούτε καθόλου καμιά λογοτεχνία, ότι εγώ ποτέ δεν εγκατέλειψα ούτε την πολιτεία, ούτε τους φίλους και όμως πέτυχα σε κάθε είδος γραπτών μνημείων, σαν απασχόληση ελεύθερου χρόνου, ώστε οι αγρύπνιες (μελέτες) μου και τα γραπτά μου να φέρουν κάτι χρήσιμο για τη νεολαία και κάποια δόξα στο Ρωμαϊκό όνομα. Αλλά τα θέματα αυτά δεν είναι του παρόντος: ας δούμε τα σπουδαιότερα.

9. **21.** Είπες ότι ο Π. Κλώδιος σκοτώθηκε με δική μου υπόδειξη. Τι θα πίστευαν οι άνθρωποι, αν είχε σκοτωθεί τότε όταν εσύ του είχες επιτεθεί με σπαθί στην αγορά, ενώ

έβλεπε ο Ρωμαϊκός λαός, και θα είχες αποτελειώσει την υπόθεση, αν εκείνος δεν είχε ριχτεί στις σκάλες ενός βιβλιοπωλείου και φράζοντάς τες δεν είχε αναχαιτίσει την επίθεσή σου; Σ' αυτό βέβαια ομολογώ ότι σε υπεράσπισα, ούτε εσύ όμως λέγεις ότι σε έπεισα. Αλλά τον Μίλωνα βέβαια δεν μπόρεσα ούτε να τον υπερασπίσω· γιατί αποτελείωσα την υπόθεση πριν κανείς υποπτευθεί ότι θα το έκανε. Αλλά τον έπεισα εγώ. Ασφαλώς είναι τέτοιο το φρόνημα του Μίλωνα, ώστε να μην μπορεί να ωφελήσει την πολιτεία χωρίς κάποιον να τον παρακινήσει! Αλλά χάρηκα. Και τι λοιπόν; Μέσα στην τόση χαρά όλης της πολιτείας μόνος εγώ έπρεπε να είμαι θλιμμένος;

22. Αν και έγινε ανάκριση για το θάνατο του Κλωδίου, εκείνη όμως δε διευθετήθηκε αρκετά συνετά - γιατί τι ωφελούσε να γίνει ανάκριση σύμφωνα με νέο νόμο, για έναν που σκότωσε άνθρωπο, εφόσον είχε οριστεί ανάκριση σύμφωνα με τους νόμους; - ωστόσο έγινε ανάκριση. Λοιπόν αυτό για το οποίο κανένας δε με κατηγορήσε, όταν συνέβαινε το γεγονός, αυτό μετά από τόσα χρόνια βρέθηκες εσύ να με κατηγορήσεις;

23. Αυτό όμως που τόλμυρες να πεις, και μάλιστα με πολλά λόγια, ότι εξαιτίας μου ο Πομπήιος απομακρύνθηκε από τη φιλία με τον Καίσαρα και γι' αυτό το λόγο από δικό μου λάθος ξέσπασε ο εμφύλιος πόλεμος, πάνω σ' αυτό το θέμα, έχεις κάνει λάθος όχι βέβαια σχετικά με την όλη υπόθεση, αλλά, πράγμα που είναι και το σπουδαιότερο, σχετικά με τις χρονολογίες.

10. Εγώ, κατά την υπατεία του Μ. Βιβούλου, του λαμπρότατου ανδρός, δεν παρέλειψα τίποτε, όσο μπορούσα να ενεργήσω και να προσπαθήσω, για να απομακρύνω τον Πομπήιο από το σύνδεσμο (τη συμμαχία) με τον Καίσαρα. Σ' αυτό ο Καίσαρας ήταν πιο τυχερός γιατί ο ίδιος απομάκρυνε τον Πομπήιο από τη δική μου φιλία. Μετά όμως όταν ο Πομπήιος παραδόθηκε ολόκληρος στον Καίσαρα, γιατί εγώ να προσπαθήσω να τον αποσπάσω απ' αυτόν; Είναι χαρακτηριστικό ανόητου να ελπίζει κανείς κάτι τέτοιο και χαρακτηριστικό αναίσχυντου να προσπαθήσει να τον πείσει.

24. Υπήρξαν όμως δύο περιπτώσεις, κατά τις οποίες συμβούλευσα τον Πομπήιο να κάνει κάτι εναντίον του Καίσαρα· αυτές τις περιπτώσεις θα ήθελα να κατηγορήσεις, αν μπορείς. Η μία (ήταν) να μην παρατείνει την εξουσία του Καίσαρα για πέντε χρόνια ακόμη, η άλλη να μην επιτρέψει να γίνει πρόταση να τον υπολογίσουν (σαν υποψήφιο)

κατά την απουσία του. Αν τον είχα πείσει σ' αυτές τις δύο περιπτώσεις, ποτέ δε θα είχαμε περιπέσει σ' αυτές τις συμφορές. Και ακόμη εγώ, όταν πια ο Πομπήιος είχε μεταφέρει όλα τα πλούτη και τα δικά του και του Ρωμαϊκού λαού στον Καίσαρα και αργά άρχισε να καταλαβαίνει αυτά, που εγώ πολύ πριν είχα προβλέψει, και αφού έβλεπα να προκαλείται ανόσιος πόλεμος στην πατρίδα, δε σταμάτησα να συμβουλευώ για ειρήνη, ομόνοια, συμφιλίωση. Και είναι γνωστή σε πολλούς εκείνη η δική μου φράση: "Μακάρι, Γν. Πομπήιε, ποτέ να μην είχες συνάψει συμμαχία με τον Καίσαρα ή ποτέ να μην την είχες διαλύσει! Το ένα ήταν χαρακτηριστικό της σοβαρότητάς σου, το άλλο της σύνεσής σου". Αυτές, Μ. Αντώνιε, υπήρξαν πάντοτε οι συμβουλές μου και για τον Πομπήιο και για την πολιτεία, οι οποίες αν είχαν υπερισχύσει, η πολιτεία θα ήταν στέρεα και εσύ θα είχες πέσει από τα αίσχη σου, την ένδεια και την αισχύνη.

11. **25.** Αλλά αυτά ανήκουν στο παρελθόν, το εξής όμως είναι πρόσφατο, ότι δηλαδή ο Καίσαρας σκοτώθηκε με δική μου υπόδειξη. Φοβούμαι πια, συγκλητικοί πατέρες, μήπως φανώ ότι έχω προσφέρει στον εαυτό μου ένα "ψευδή κατήγορο", ο οποίος όχι μόνο να με στολίζει με τις δικές μου δόξες, αλλά ακόμη να μου φορτώνει και ξένες, πράγμα το οποίο είναι αισχρότατο. Γιατί ποιος άκουσε το όνομά μου ανάμεσα στους μετέχοντες σ' αυτή την ενδοξότατη πράξη; Και ποιανού το όνομα που ανήκε σ' αυτούς έμεινε κρυφό; κρυφό λέγω; ποιανού δεν κοινοποιήθηκε αμέσως στο λαό; Θα μπορούσα να πω ότι πιο γρήγορα καυχήθηκαν μερικοί ώστε να φανούν ότι ήταν συμμετοχοί, ενώ δε γνώριζαν τίποτε, παρά ότι θέλησε να κρυφτεί κάποιος που ήταν συμμετοχός.

26. Και ακόμη πόσο πιθανό είναι ανάμεσα σε τόσους ανθρώπους, άλλους άσημους, άλλους νέους που δεν έκρυψαν κανένα, να μπορέσει να μείνει κρυφό το δικό μου όνομα; Αλήθεια, αν αυτοί που πρωτοστάτησαν στην απελευθέρωση της πατρίδας είχαν ανάγκη από συμβούλους, εγώ θα παρακινούσα τους Βρούτους από τους οποίους ο καθένας βλέπει κάθε μέρα την εικόνα του Λ. Βρούτου και ο άλλος επίσης του Αχάλα; Αυτοί οι άνθρωποι λοιπόν με τέτοιους προγόνους θα ζητούσαν συμβουλή από ξένους περισσότερο παρά από τους δικούς τους; και απ' έξω μάλλον παρά από το σπίτι τους; Και τι; Ο Γ. Κάσσιος που καταγόταν από τέτοια οικογένεια που δεν μπόρεσε να ανεχθεί όχι μόνον την τυραννία, αλλά ούτε την υπεροχή κάποιου, ήθελε εμένα, πιστεύω, σαν σύμβουλο. Αυτός

ακόμη και χωρίς αυτούς τους ενδοξότατους άνδρες θα είχε φέρει σε πέρας αυτήν την υπόθεση στην Κιλικία, στην εκβολή του ποταμού Κύδνου, αν εκείνος (ο Καίσαρας) είχε αράξει τα καράβια του σ' αυτήν την όχθη που είχε ορίσει και όχι στην αντίθετη.

27. Τον Γν. Δομίτιο δεν τον παρακίνησε να σώσει την ελευθερία ούτε ο φόνος του πατέρα του, του λαμπρότατου ανδρός, ούτε ο θάνατος του θείου του, ούτε η στέρψη του αξιώματός του, αλλά το δικό μου κύρος; Μήπως εγώ έπεισα τον Γ. Τρεβώνιο; Αυτόν δε θα τολμούσα ούτε να τον προτρέψω. Γι' αυτό και η πολιτεία οφείλει σ' αυτόν μεγαλύτερη ευγνωμοσύνη, γιατί αυτός έβαλε την ελευθερία του Ρωμαϊκού λαού πάνω από τη φιλία ενός ανθρώπου και προτίμησε να είναι ανατροπέας της τυραννίας παρά συνεργάτης της. Μήπως ακολούθησε τη συμβουλή μου ο Τίλλιος Κίμπερ; Εγώ περισσότερο παραξενεύτηκα που αυτός έκανε εκείνη την πράξη, παρά πίστεψα ότι θα την έκανε. Και παραξενεύτηκα για τον εξής λόγο, γιατί ξέχασε τις ευεργεσίες και θυμήθηκε την πατρίδα. Και τι; Οι δύο Σερβίλιοι - να τους ονομάσω Κάσκες ή Αχάλες; - νομίζεις ότι και αυτοί ξεσηκώθηκαν περισσότερο από τη δική μου επιρροή παρά από την αγάπη τους για την πολιτεία; Είναι μακρύς ο λόγος να ασχοληθώ με τους υπόλοιπους και είναι εξαιρετο για την πολιτεία το εξής, ότι δηλαδή υπήρξαν τόσοι πολλοί, και για αυτούς τους ίδιους ένδοξο.

12. 28. Αλλά θυμηθείτε με τι τρόπο με κατηγορήσε αυτός ο έξυπνος άνθρωπος. "Όταν σκοτώθηκε ο Καίσαρας" είπε, "ο Βρούτος αμέσως σηκώνοντας ψηλά το μαιωμένο σπαθί κάλεσε με το όνομα τον Κικέρωνα και τον συγχάρηκε για την ανάκτηση της ελευθερίας". Γιατί ιδιαίτερα εμένα; Γιατί ήξερα; Πρόσεξε μήπως ο λόγος που με ονόμασε ήταν ότι δηλαδή, αφού έκανε μια ενέργεια ακριβώς όμοια με τις ενέργειες που και εγώ ο ίδιος είχα κάνει, κάλεσε εμένα ιδιαίτερα σαν μάρτυρα ότι υπήρξε εφάμιλλος των δικών μου κατορθωμάτων.

29. Εσύ όμως, που είσαι ο πιο ανόητος από όλους τους ανθρώπους, δεν καταλαβαίνεις ότι, αν είναι έγκλημα, πράγμα για το οποίο με κατηγορείς, το γεγονός ότι ήθελα να σκοτωθεί ο Καίσαρας, ότι αποτελεί έγκλημα ακόμη και το γεγονός ότι χάρηκα για το θάνατο του Καίσαρα. Γιατί τι διαφορά υπάρχει ανάμεσα σ' αυτόν που συμβουλεύει (να γίνει) μια πράξη και αυτόν που την επιδοκιμάζει; ή τι διαφέρει αν ήθελα να γίνει ή χάρηκα που έγινε; Και λοιπόν μήπως υπάρχει κανείς, εκτός απ' αυτούς που ήταν χαρά

τους να γίνει εκείνος βασιλιάς, που να μην ήθελε να γίνει εκείνο ή που να το αποδοκίμασε όταν έγινε; Επομένως όλοι είναι υπό κατηγορία. Πράγματι όλοι οι σωστοί πολίτες, όσον εξαρτιόταν απ' αυτούς, σκότωσαν τον Καίσαρα· σ' άλλους έλειψε το σχέδιο, σ' άλλους το θάρρος, σ' άλλους η ευκαιρία, σε κανέναν όμως δεν έλειψε η θέληση.

30. Αλλά προσέξτε την ηλιθιότητα του ανθρώπου ή να πω του ζώου. Γιατί είπε το εξής: "Ο Βρούτος, τον οποίο εγώ αναφέρω για να τον τιμήσω, κρατώντας το ματωμένο σπαθί φώναξε τον Κικέρωνα. Από αυτό πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι αυτός (ο Κικέρωνας) υπήρξε συνένοχος του". Ονομάζεις λοιπόν εγκληματία εμένα που υποψιάζεσαι ότι κάτι υποψιάστηκα, ενώ εκείνον που κράτησε μπροστά του το σπαθί που έσταζε αίμα, αυτόν τον αναφέρεις για να τον τιμήσεις; Ας είναι έτσι, ας υπάρχει στα λόγια σου αυτή η ηλιθιότητα· και πόσο μεγαλύτερη είναι αυτή στα έργα και στις ιδέες σου! Αποφάσισε κάποτε, ύπατε, το εξής, ποια θέλεις να είναι η περίπτωση των Βρούτων, του Γ. Κασσίου, του Γν. Δομιτίου, του Γ. Τρεβωνίου και των υπολοίπων ξύπνα από την κραιπάλη σου, λέγω, και ανάπνευσε τους καπνούς της. Μήπως πρέπει να φέρουμε δάδες για να σε ξυπνήσουν που κοιμάσαι πάνω σε μια τόσο σπουδαία υπόθεση; Θα καταλάβεις ποτέ ότι πρέπει να αποφασίσεις αν εκείνοι που έκαναν αυτήν την πράξη είναι δολοφόνοι ή υπερασπιστές της ελευθερίας;

13. **31.** Και πρόσεξε λιγάκι και για μια στιγμή δέξου τη σκέψη ενός νηφάλιου ανθρώπου. Εγώ που είμαι, όπως ο ίδιος παραδέχομαι, φίλος τους και, όπως εσύ με κατηγορείς, σύμμαχός τους, λέγω ότι δεν υπάρχει κάτι ενδιαμέσο· παραδέχομαι ότι αυτοί, αν δεν είναι ελευθερωτές του Ρωμαϊκού λαού και σωτήρες της πολιτείας, είναι κάτι παραπάνω από δολοφόνοι, κάτι παραπάνω από φονιάδες και ακόμη κάτι παραπάνω από πατροκτόνοι, αν βέβαια είναι πιο αποτρόπαιο να σκοτώσει κανείς τον πατέρα της πατρίδας από το να σκοτώσει το δικό του πατέρα. Εσύ, άνθρωπε σοφέ και σκεπτόμενε, τι λες; Αν τους θεωρείς πατροκτόνους γιατί τους αναφέρεις πάντοτε τιμητικά και σ' αυτήν εδώ την τάξη και ενώπιον του Ρωμαϊκού λαού; Γιατί ο Μ. Βρούτος απαλλάχτηκε με δική σου πρόταση από το νομικό περιορισμό (που υπήρχε) στην περίπτωση που απουσίαζε από την πόλη περισσότερο από δέκα ημέρες; Γιατί οι Απολλώνιοι αγώνες γιορτάστηκαν με απίστευτη απόδοση τιμών στο Μ. Βρούτο; Γιατί δόθηκαν επαρχίες στον Βρούτο και τον Κάσσιο, γιατί τους δόθηκαν

περισσότεροι ταμίες, γιατί αυξήθηκε ο αριθμός των υπάρχων τους; Και αυτά έγιναν με δικές σου ενέργειες. Λοιπόν δεν τους θεωρείς δολοφόνους. Συνεπάγεται ότι κατά την κρίση σου είναι ελευθερωτές, γιατί βέβαια δεν υπάρχει καμιά τρίτη περίπτωση.

32. Τι συμβαίνει; Μήπως σε μπερδεύω; Γιατί ίσως δεν καταλαβαίνεις αρκετά αυτά που λέγονται κάπως "διαzeugτικά". Αλλά όμως η ουσία του συλλογισμού μου είναι η εξής: ότι, εφόσον τους απάλλαξες από το έγκλημα, εσύ ο ίδιος τους έκρινες πανάξιους για τα πιο μεγαλόπρεπα βραβεία. Λοιπόν διατυπώνω εκ νέου το λόγο μου. Θα γράψω σ' εκείνους, αν κάποιοι τους ρωτήσουν, αν είναι αλήθεια αυτό που με κατηγορείς, να μην το αρνηθούν σε κανέναν. Πράγματι φοβούμαι μήπως το γεγονός, είτε ότι κρύφτηκα (έμεινα στην αφάνεια), δεν είναι τιμητικό για εκείνους τους ίδιους, είτε ότι αρνήθηκα την πρόσκλησή τους, είναι αισχρότατο για μένα. Γιατί ποιο πράγμα, στο όνομα του ιερού Δία, που έγινε ποτέ όχι μόνον σ' αυτήν εδώ την πόλη, αλλά σ' όλο τον κόσμο ήταν πιο σπουδαίο, ποιο ήταν πιο ένδοξο, ποιο ήταν πιο άξιο να μείνει στην αιώνια μνήμη των ανθρώπων; Με περιλαμβάνεις στους μετέχοντες σ' αυτό το σχέδιο μαζί με τους αρχηγούς, σαν μέσα στο Δούρειο ίππο; Δεν το αρνούμαι και ακόμη σε ευχαριστώ, με όποια διάθεση κι αν το κάνεις.

33. Γιατί η υπόθεση είναι τόσο σπουδαία, ώστε να μη συγκρίνω αυτό το μίσος, που θέλεις να ξεσηκώσεις εναντίον μου, με τη δόξα. Γιατί τι είναι πιο ευτυχισμένο από εκείνους που εσύ ισχυρίζεσαι ότι έδιωξες και εξόρισες. Ποιος τόπος είναι τόσο έρημος ή τόσο απάνθρωπος που, όταν εκείνοι πλησιάζουν, να μη φαίνεται ότι τους καλωσορίζει και τους θέλει; Ποιοι άνθρωποι είναι τόσο αγροίκοι που, όταν τους αντικρίσουν, να μη νομίζουν ότι έλαβαν το μεγαλύτερο όφελος της ζωής; Ποια επόμενη γενιά δε θα διαθέτει σι' αλήθεια τόση μνήμη, ποια λογοτεχνία θα βρεθεί τόσο ακάριστη ώστε να μη συνοδεύσει τη δόξα τους αιώνια μνήμη; Εσύ όμως υπολόγισέ με σ' ένα τέτοιο αριθμό (ανάμεσα σε τέτοιους ανθρώπους).

14. **34.** Αλλά ένα πράγμα φοβούμαι μήπως δεν εγκρίνεις. Γιατί αν ήμουν ένας απ' αυτούς, όχι μόνον το βασιλιά, αλλά ακόμη και το βασιλικό αξίωμα θα καταργούσα από την πολιτεία και αν εκείνη η πένα ήταν δική μου, όπως λένε, πίστεψέ με, όχι μόνο μια πράξη, αλλά όλο το έργο θα ολοκληρώνω. Εντούτοις αν είναι έγκλημα να θέλει κανείς

να σκοτωθεί ο Καίσαρας, πρόσεξε παρακαλώ, Αντώνιε, τι θα συμβεί σε σένα που είναι πάρα πολύ γνωστό ότι και έμαθες γι' αυτό το σχέδιο μαζί με τον Γ. Τρεβώνιο στη Ναρβώνα και εξαιτίας της συμμετοχής σου σ' αυτό το σχέδιο, όταν σκότωναν τον Καίσαρα, είδαμε τον Τρεβώνιο να σε παίρνει κατά μέρος. Εγώ όμως - πρόσεξε πόσο μη εχθρικά σου φέρομαι! - για το ότι κάποτε σκέφτηκες σωστά, σε επαινώ, για το ότι δεν το αποκάλυψες, σε ευχαριστώ, για το ότι δεν το έπραξες, σε συγχωρώ. Εκείνη η υπόθεση απαιτούσε έναν άνδρα.

35. Αν λοιπόν κάποιος σε οδηγήσει στο δικαστήριο και χρησιμοποιήσει εκείνη τη φράση του Κασσίου "ποιον συνέφερε", πρόσεξε, παρακαλώ, να μη βρίσκεσαι σε αμηχανία. Αν και εκείνο βέβαια συνέφερε, όπως εσύ έλεγες, όλους όσοι δεν ήθελαν να είναι δούλοι, όμως ιδιαίτερα εσένα που όχι μόνο δεν είσαι δούλος, αλλά ακόμη και κυβερνάς εσένα που ελευθερώθηκες από το πιο μεγάλο χρέος στο ναό της Ρέας, εσένα που με τα ίδια αυτά έγγραφα σπατάλησες αναρίθμητα χρήματα, εσένα στον οποίο τόσο πολλά μεταφέρθηκαν από το σπίτι του Καίσαρα, εσένα στον οποίου το σπίτι υπάρχει το πιο επικερδές εργαστήριο πλαστών εγγράφων και χειρογράφων, η πιο αισχρή αγορά αγρών, πόλεων, απαλλαγών από φόρους και εσόδων.

36. Αλήθεια ποιο πράγμα μπορούσε να σε ανακουφίσει από τη φτώχεια και τα χρέη σου εκτός από το θάνατο του Καίσαρα; Φαίνεσαι κάπως ταραγμένος άραγε φοβάσαι λίγο μήπως φανεί ότι αυτό το έγκλημα σε αφορά; Σε απαλλάσσω από το φόβο κανείς ποτέ δε θα το πιστέψει δεν είναι χαρακτηριστικό σου να ευεργετείς την πολιτεία η πολιτεία έχει λαμπρότατους άνδρες, δημιουργούς αυτού του ωραιότατου έργου· εγώ λέγω μόνον ότι χαίρεσαι γι' αυτό, δεν ισχυρίζομαι ότι το έκανες. Απάντησα στις πιο σοβαρές κατηγορίες· τώρα πρέπει να απαντήσω και στις υπόλοιπες.

15. 37. Με κατηγορήσες για το στρατόπεδο του Πομπηίου και όλο εκείνο το χρονικό διάστημα. Σ' αυτό το χρονικό διάστημα βέβαια αν, όπως είπα, είχε επικρατήσει η συμβουλή μου και η επιρροή μου, εσύ σήμερα θα ήσουν φτωχός και εμείς θα είμαστε ελεύθεροι, η πολιτεία δε θα είχε χάσει τόσους στρατηγούς και στρατούς. Γιατί ομολογώ ότι εγώ, όταν προέβλεπα ότι θα γίνουν αυτά που συνέβησαν, αισθάνθηκα τόσο μεγάλη λύπη, όση θα είχαν αισθανθεί και οι άλλοι άριστοι πολίτες, αν τα είχαν προβλέψει και αυτοί. Λυπόμουν, λυπόμουν, συγκληπτικοί

πατέρες, γιατί η πολιτεία που κάποτε σώθηκε με τις δικές σας και τις δικές μου αποφάσεις, θα καταστρεφόταν σε σύντομο χρονικό διάστημα. Ούτε βέβαια ήμουν τόσο αμαθής και τόσο άπειρος των πραγμάτων ώστε να καταβληθώ ψυχικά εξαιτίας της επιθυμίας για τη ζωή, η διατήρηση της οποίας θα με εξαντλούσε με τις αγωνίες, ενώ αν κανόταν θα με ελευθέρωνε από όλες τις στενοχώριες. Εγώ ήθελα εκείνοι οι επιφανέστατοι άνδρες, τα φώτα της πολιτείας, να ζουν, τόσοι πρώην ύπατοι, τόσοι πρώην πραιτῶρες, τόσοι εντιμότατοι συγκλητικοί και επιπλέον όλο το άνθος της αριστοκρατίας και της νεολαίας, και ακόμη ο στρατός των αρίστων πολιτών. Αν αυτοί ζούσαν, οσοδήποτε και αν ήταν άνισοι οι όροι της ειρήνης - γιατί κάθε είδος ειρήνης με τους συμπολίτες μας θα μου φαινόταν πιο χρήσιμο από τον εμφύλιο πόλεμο - θα κρατούσαμε σήμερα (στέρεα) την πολιτεία.

38. Αν είχε υπερισχύσει αυτή η γνώμη και αυτοί, για τη ζωή των οποίων ενδιαφερόμουν, δεν είχαν εναντιωθεί προπαντός σε μένα συνεπαρμένοι από την ελπίδα της νίκης, για να παραλείψω τα άλλα, ασφαλώς εσύ δε θα είχες παραμείνει ποτέ σ' αυτήν την τάξη ή μάλλον σ' αυτήν την πόλη. Αλλ' όμως ο λόγος μου απομάκρυνε την εύνοια του Γν. Πομπηίου από μένα. Μήπως εκείνος εκτίμησε κανέναν περισσότερο, κουβέντιαζε πιο συχνά με κανέναν άλλο ή έκανε γνωστές συζητήσεις ή τις σκέψεις του; Το εξής βέβαια ήταν σημαντικό, ότι παραμεναμε στον ίδιο σύνδεσμο φιλίας αν και διαφωνούσαμε για τα σπουδαιότερα ζητήματα της πολιτείας. Εγώ γνώριζα τι αισθανόταν και τι απόψεις είχε εκείνος, και από το άλλο μέρος εκείνος γνώριζε τα δικά μου. Εγώ φρόντιζα πρώτα για την ασφάλεια των πολιτών, για να μπορέσουμε μετά να φροντίσουμε την αξιοπρέπειά τους, εκείνος φρόντιζε περισσότερο την αξιοπρέπειά τους προς το παρόν. Και επειδή ο καθένας μας είχε τι δρόμο να ακολουθήσει, γι' αυτό το λόγο η διαφωνία μας ήταν υποφερτή.

39. Όμως τι αισθήματα είχε απέναντί μου εκείνος ο μοναδικός και σχεδόν θεϊός άνδρας, γνωρίζουν αυτοί που τον ακολούθησαν στη φυγή του από τα Φάρσαλα στην Πάφο. Ποτέ δεν έκανε αναφορά σε μένα παρά μόνο τιμητικά, παρά μόνο γεμάτος φιλικότατη νοσταλγία, όταν παραδεχόταν ότι εγώ είχα δει (προβλέψει) περισσότερα, ενώ αυτός είχε καλύτερες ελπίδες. Και τολμάς να με κατηγορείς στο όνομα αυτού του ανδρός, του οποίου

παραδέχεσαι ότι εγώ ήμουν φίλος και εσύ ο αγοραστής της περιουσίας του που πουλήθηκε σε δημοπρασία;

16. Αλλά ας παρακάμψουμε τον πόλεμο εκείνο στον οποίο εσύ υπήρξες πάρα πολύ τυχερός. Δε θα σου απαντήσω ούτε για τα αστεία που είπες ότι έκανα στο στρατόπεδο. Εκείνο το στρατόπεδο ήταν γεμάτο φροντίδα· σι' αλήθεια όμως οι άνθρωποι ακόμη κι αν βρίσκονται σε ταραγμένες καταστάσεις, όμως, αρκεί μόνο να είναι άνθρωποι, μερικές φορές ξεκουράζουν το νου τους.

40. Όμως το γεγονός ότι ο ίδιος άνθρωπος κατηγορήσε τη λύπη μου και ο ίδιος τα αστεία μου, αποτελεί μεγάλη απόδειξη ότι υπήρξα μετριοπαθής και στα δύο. Είπες ότι δεν περιήλθε σε μένα καμιά κληρονομιά. Μακάρι να ήταν αληθινή αυτή η κατηγορία σου! Περισσότεροι φίλοι και συγγενείς μου θα ζούσαν. Αλλά πώς σου ήλθε αυτό στο νου; Γιατί έχω καταχωρήσει στην περιουσία μου περισσότερα από είκοσι εκατομμύρια σπαστερτίους που δέχτηκα από κληρονομίες. Αν και σ' αυτό το είδος ομολογώ ότι είσαι πιο τυχερός. Εμένα κανένας δε με άφησε κληρονόμο του εκτός αν ήταν φίλος μου, ώστε μαζί μ' αυτό το όφελος, αν υπήρχε κάποιο όφελος, να συνδυάζεται κάποια λύπη της ψυχής: εσένα ένας άνθρωπος που ποτέ εσύ δεν είδες, ο Λ. Ρούμπριος Κασίνας σε άφησε κληρονόμο του.

41. Και βέβαια πρόσεξε πόσο σε αγάπησε αυτός ο άνθρωπος που δεν ξέρεις αν ήταν λευκός ή μαύρος. Παρέλειψε (στη διαθήκη του) το γιο του αδελφού του. Και το γιο του Κ. Φουφίου, ενός εντιμότατου Ρωμαίου ιππέα και πάρα πολύ φίλου του, τον οποίο πάντοτε φανερά είχε παρουσιάσει σαν κληρονόμο του, ούτε που τον αναφέρει. Εσένα, που ποτέ δε σε είχε δει ή ασφαλώς ποτέ δε σε είχε χαιρετήσει, σε έκανε κληρονόμο του. Θα ήθελα να μου πεις, αν δε σου κάνει κόπο, τι μορφή είχε ο Λ. Τουρσέλιος, τι ανάστημα, σε ποια ισοπολίτιδα ανήκε, σε ποια φυλή. "Δεν ξέρω τίποτε" θα πεις "παρά μόνον ποια κτήματα είχε". Αυτός λοιπόν αποκλήρωσε τον αδελφό του και έκανε κληρονόμο του εσένα; Και ακόμη εισέβαλε σαν να ήταν κληρονόμος σε πολλά χρήματα εντελώς ξένων ανθρώπων, αφού απομάκρυνε με τη βία τους πραγματικούς κληρονόμους.

42. Ωστόσο προπαντός το εξής με έκανε να απορήσω, δηλαδή ότι τόλμψεις να αναφέρεις τις κληρονομίες, όταν ο ίδιος δε δέχτηκες την κληρονομιά του πατέρα σου.

17. Για να συγκεντρώσεις αυτά, άνθρωπε που είσαι εντελώς παράφρων, εκφωνούσες λόγους τόσες πολλές ημέρες σε μια ξένη έπαυλη; Ωστόσο βέβαια, όπως συχνά λένε οι πιο στενοί σου φίλοι, ρητορεύεις για να εξατμίζεται το κρασί σου και όχι για να ακονίζεις το μυαλό σου. Και βέβαια χρησιμοποιείς χάριν αστείου ένα δάσκαλο σαν ρήτορα με απόφαση δική σου και των συμποτών σου, στον οποίο επέτρεψες να λέγει εναντίον σου ό,τι ήθελε, έναν αναμφίβολα πνευματώδη άνθρωπο· αλλά υπάρχει διαθέσιμο υλικό για να πει κανείς λόγια εναντίον σου και εναντίον των δικών σου. Πρόσεξε όμως, τι διαφορά υπάρχει ανάμεσα σε σένα και τον παππού σου. Εκείνος ήρεμα έλεγε ό,τι ωφελούσε την υπόθεση· εσύ βιαστικά λέγεις άσχετα μ' αυτήν.

43. Και τι μισθός δόθηκε στο ρήτορα! Ακούστε, ακούστε, συγκλητικοί πατέρες, και γνωρίστε τις πληγές της πολιτείας. Δυο χιλιάδες πλέθρα αγρού στους Λεοντίνους χορήγησες στο ρήτορα Σέξτο Κλώδιο και βέβαια απαλλαγμένα από φόρους για να μάθεις να μην είσαι καθόλου συνετός με μια τόσο μεγάλη αμοιβή πληρωμένη από το Ρωμαϊκό λαό. Μήπως ακόμη κι αυτό, θρασύτατε άνθρωπε, είναι σύμφωνα με τα έγγραφα του Καίσαρα; Αλλά θα μιλήσω σε άλλο σημείο και για τους αγρούς των Λεοντίνων και για τους αγρούς της Καμπανίας τους οποίους αγρούς, αφού άρπαξε από την πολιτεία, μόλυνε με τους πιο αισχρούς κατόχους. Γιατί, αφού έδωσα αρκετές απαντήσεις στις κατηγορίες του, πρέπει πια να πω μερικά πράγματα για τον ίδιο τον κριτή και τιμητή μας. Όμως δε θα τα εκθέσω όλα, ώστε, αν πρέπει να αγωνίζομαι μ' αυτόν πολύ συχνά, όπως θα γίνει, να έρχομαι πάντα ανανεωμένος. Αυτήν την ευχέρεια μου παρέχει το πλήθος των ελαττωμάτων του και των σφαλμάτων του.

18. 44. Λοιπόν θέλεις να εξετάσουμε τη ζωή σου από την παιδική σου ηλικία; Έτσι νομίζω· ας αρχίσουμε από την αρχή. Άραγε διατηρείς στη μνήμη σου ότι είχες χρεωκοπήσει μόλις είχες φορέσει την "περιπόρφυρο εσθήτη" (όταν ακόμη ήσουν έφηβος); Θα πεις "αυτό ήταν σφάλμα του πατέρα μου". Το δέχομαι. Στ' αλήθεια είναι μια απολογία γεμάτη σεβασμό προς τον πατέρα. Όμως το εξής είναι χαρακτηριστικό της θρασύτητάς σου, δηλαδή ότι κάθησες στις "δεκατέσσερις σειρές", ενώ σύμφωνα με το Ρώσκιο νόμο είχε καθοριστεί ορισμένος χώρος για τους χρεωκοπημένους, ακόμη και αν κανείς είχε χρεωκοπήσει από λάθος της τύχης και όχι δικό του. Φόρεσες την

ανδρική τήβεννο την οποία αμέσως μετέτρεψες σε γυναικεία. Πρώτα ήσουν μια κοινή πόρνη, καθορισμένη η αμοιβή του αίσχους, και δεν ήταν μικρή. Αλλά γρήγορα παρεμβλήθηκε ο Κουρίωνας που σε απέσπασε από το εταιρικό επάγγελμα και, σαν να σου έδωσε στολή κυρίας, σε τοποθέτησε σε ένα σταθερό και σίγουρο γάμο.

45. Κανείς ποτέ νεαρός δούλος, που τον αγόρασαν για ασελγείς πράξεις, δεν ήταν τόσο υποταγμένος στην εξουσία του κυρίου του, όσο εσύ στην εξουσία του Κουρίωνα. Πόσες φορές ο πατέρας του σε έδιωξε από το σπίτι του, πόσες φορές έβαλε φρουρούς για να μην περάσεις το κατώφλι, ενώ εσύ έχοντας τη νύχτα σαν σύμμαχο, παρακινημένος από πόθο, πιεζόμενος από την αμοιβή κατέβαινες μέσα από τα κεραμίδια. Αυτά τα αίσχη δεν μπόρεσε να αντέξει περισσότερο εκείνο το σπίτι. Άραγε ξέρεις ότι μιλάω για πράγματα που ξέρω πολύ καλά; Θυμήσου την εποχή εκείνη, όταν ο πατέρας Κουρίωνας κειόταν στο κρεβάτι θλιμμένος, ενώ ο γιος του πεσμένος στα πόδια μου κλαίγοντας σε ανέθετε στη φροντίδα μου και παρακαλούσε να αναλάβω την υπεράσπιση εναντίον του πατέρα του, αν ζητούσε έξι εκατομμύρια σποστερτίους, γιατί τόσο έλεγε ότι είχε εγγυηθεί για σένα. Και ο ίδιος φλεγόμενος από πάθος με διαβεβαίωνε ότι θα πήγαινε στην εξορία επειδή δεν μπορούσε να υποφέρει τη νοσταλγία του χωρισμού από σένα.

46. Αυτήν την εποχή εγώ πόσα κακά της πιο λαμπρής οικογενείας καταπράυνω ή μάλλον θεράπευσα! Έπεισα τον πατέρα να πληρώσει το χρέος του γιου του και να ελευθερώσει με τα πλούτη της οικογενείας ένα νέο που είχε την καλύτερη προοπτική ψυχής και πνεύματος και να τον εμποδίσει όχι μόνον από τη φιλία με σένα, αλλά ακόμη και από τις συναντήσεις, ασκώντας το δικαίωμα και την εξουσία του πατέρα. Ενώ θυμόσουν ότι αυτά έγιναν με δικές μου ενέργειες, αν δεν είχες εμπιστοσύνη σε εκείνα τα σπαθιά που βλέπουμε, θα είχες τολμήσει να με προκαλέσεις με ύβρεις;

19. **47.** Αλλά ας αφήσουμε κατά μέρος πια τα αίσχη και τις ακολασίες. Υπάρχουν μερικά πράγματα που δεν μπορώ να πω με ευπρέπεια· εσύ όμως μπορείς να μιλήσεις ακόμη πιο ελεύθερα γιατί διέπραξες αυτά που δε θα μπορούσες να ακούσεις από ένα σεμνό εκθρό. Αλλά δείτε την υπόλοιπη πορεία της ζωής του, την οποία βέβαια γρήγορα θα διηγηθώ. Ο νους μου σπεύδει προς αυτά που έκανε στον εμφύλιο πόλεμο στις πιο μεγάλες δυστυχίες και σ' αυτά που κάνει

κάθε ημέρα. Μολονότι αυτά εσείς τα ξέρετε καλύτερα από μένα, όμως ζητώ να τα ακούσετε με προσοχή, όπως κάνετε. Γιατί πρέπει σε τέτοια ζητήματα να ξεσηκώνουμε το νου όχι μόνο με τη γνώση των πραγμάτων, αλλά ακόμη και με την ανάμνησή τους. Ωστόσο νομίζω ότι πρέπει να κόψουμε στη μέση τη διήγηση για να μην έλθουμε πολύ αργά στα τελευταία.

48. Ήταν πολύ στενός φίλος του Κλωδίου κατά τη δημαρχία του, αυτός που μου υπενθυμίζει τις ευεργεσίες του απέναντί μου· ήταν η δάδα όλων των εμπρησμών αυτού και ακόμη στο σπίτι του κιόλας κάτι είχε επιχειρήσει (σκαρώσει) τότε. Τι εννοώ, ο ίδιος καταλαβαίνει άριστα. Μετά απ' αυτά πορεύτηκε στην Αλεξάνδρεια αντίθετα στη γνώμη της συγκλήτου, αντίθετα στην πολιτεία και στις θρησκευτικές τελετές· αλλά είχε αρχηγό τον Γαβίνιο με τον οποίο μπορούσε να κάνει σπιδήποτε απόλυτα σωστά. Πώς επέστρεψε τότε από εκεί και με ποιο τρόπο; Από την Αίγυπτο πήγε στο πιο μακρινό σημείο της Γαλατίας πριν πάει στο σπίτι του. Όμως ποιο σπίτι; Γιατί ο καθένας τότε είχε το σπίτι του και το δικό σου δεν ήταν πουθενά. Σπίτι λέγω; Ποιος τόπος υπήρχε στη γη όπου θα μπορούσες να βάλεις πόδι σε δική σου γη, εκτός από μόνον το Μισηνό, το οποίο κρατούσες με τους συνεταίρους σου σαν το Σίσαπο;

20. **49.** Ήλθες από τη Γαλατία για να υποβάλεις υποψηφιότητα για το αξίωμα του ταμιά. Τόλμησε να πεις ότι πήγες στη μητέρα σου πριν έλθεις σε μένα. Είχα λάβει κιόλας από πριν επιστολή του Καίσαρα να σου επιτρέψω να επανορθώσεις απέναντί μου· έτσι δεν ανέχτηκα ούτε λέξη να πεις για ευχαριστία. Μετά μου φέρθηκαν καλά και σε υποστήριξα στην υποψηφιότητά σου για το αξίωμα του ταμιά. Αυτήν την εποχή βέβαια προσπάθησες να σκοτώσεις τον Π. Κλώδιο στην αγορά, με τη συγκατάθεση του Ρωμαϊκού λαού, και μολονότι επιχείρησες αυτό το πράγμα αυθόρμητα και όχι με δική μου παρότρυνση, όμως δήλωνες το εξής, δηλαδή ότι πίστευες πως ποτέ δε θα είχες επανορθώσει τις αδικίες που διέπραξες σε βάρος μου, εκτός αν είχες σκοτώσει εκείνον. Πάνω σ' αυτό απορώ γιατί λέγεις ότι ο Μίλωνας έκανε εκείνη την ενέργεια με δική μου παρότρυνση, μολονότι ποτέ δεν παρακίνησα εσένα όταν εσύ αυθόρμητα μου πρόσφερες εκείνο το ίδιο πράγμα. Ωστόσο, αν επέμενες σ' αυτό θα προτιμούσα η ενέργεια εκείνη να αποδίδεται στη δική σου δόξα παρά στη δική μου επιρροή.

50. Ἐγίνες ταμίας· ἔπειτα ἀμέσως χωρίς ἀπόφαση τῆς συγκλήτου, χωρίς να γίνει κλήρωση, χωρίς νόμο, ἔτρεξες στον Καίσαρα. Γιατί νόμιζες ὅτι αὐτό ἦταν τὸ μόνο καταφύγιο στον κόσμον για τοὺς κατεστραμμένους πόρους τῆς ζωῆς σου, ἀπὸ τὴν ἀνέχεια, τὰ χρέη, τὴν ἀσωτία. Αὐοὺ ἐκεῖ εἶχες χορτάσει με τὶς γενναιοδωρίες ἐκείνου καὶ τὶς δικές σου ἀρπαγές, εἴαν αὐτό εἶναι να χορτάσεις, δηλαδὴ να ἀρπάζεις κάτι για να το σπαταλήσεις ἀμέσως, ὀρμησες ἐνδεής στο ἀξίωμα τοῦ δημάρχου, ὥστε σ' αὐτό το ἀξίωμα να εἶσαι ὁμοῖος με τὸν "ἄνδρα σου", αν μποροῦσες.

21. Ακούστε τώρα, παρακαλῶ, ὅχι αὐτὰ που ἔκανε ὁ ἴδιος στον εαυτό του καὶ τὴν ευπρέπεια τῆς οικογενείας του ἀναίσχυντα καὶ ἀκόλαστα, ἀλλὰ αὐτὰ που διέπραξε σε βάρος μας καὶ σε βάρος τῶν περιουσιῶν μας, δηλαδὴ σε βάρος ολόκληρης τῆς πολιτείας, ἀνόσια καὶ ἀθέμιτα. Γιατί θα ἀνακαλύψετε ὅτι ἀπὸ τὸ ἐγκλημα αὐτοῦ προήλθε ἡ ἀρχὴ ὅλων τῶν συμφορῶν μας.

51. Γιατί τὴν πρώτη Ἰανουαρίου, ὅταν ὑπατοὶ ἦταν ὁ Λ. Λέντουλος καὶ ὁ Κ. Μάρκελλος, ὅταν εσεῖς ἐπιθυμοῦσατε να στερεώσετε τὴν πολιτεία, που ολίσθαινε καὶ σχεδόν ἔπεφτε, καὶ θέλατε να φροντίσετε για τὸν ἴδιο τὸν Γ. Καίσαρα, αν εἶχε σώας τὰς φρένας, τότε αὐτὸς ἀντέταξε στα σχέδιά σας τὸ ἀξίωμα τοῦ δημάρχου, που εἶχε πωληθεῖ καὶ ἦταν ἐξαρτημένο, καὶ ἔβαλε τὸ λαιμό του κάτω ἀπὸ τὸ ἰσσεκούρι ὅπου πολλοὶ σκοτώθηκαν με μικρότερα σφάλματα. Ἐναντίον σου, Μ. Ἀντώνιε, ἡ σύγκλητος ἀποφάσισε, καὶ βέβαια ἦταν ἀκόμη ἀκέραια καὶ δὲν εἶχαν σβῆσει ἀκόμη τόσα πολλὰ φῶτα τῆς, αὐτό που συνήθως ἀποφασίζεται σύμφωνα με τὴ συνήθεια τῶν προγόνων ἐναντίον ἐνὸς ἐμφύλιου ἐχθροῦ. Καὶ ἐσύ τόλμησες να μιλήσεις ἐναντίον μου ἐνώπιον τῶν συγκλητικῶν, μολονότι ἀπ' αὐτὴν τὴν τάξη ἐγὼ ἀνακηρύχτηκα σωτήρας καὶ ἐσύ ἐχθρὸς τῆς πολιτείας; Ἡ υπενθύμιση ἐκείνου τοῦ ἐγκλήματός σου ἔπαυσε, ἡ μνήμη ὅμως δὲ χάθηκε. Εφόσον θα υφίσταται τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, εφόσον θα υφίσταται τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμαϊκοῦ λαοῦ – τὸ ὁποῖο θα εἶναι βέβαια αἰώνιο, εἴαν τὸ ἐπιτρέψεις ἐσύ – θα ἀναφέρεται ἐκείνη ἡ δική σου ολέθρια προβολὴ βέτο.

52. Τὶ ἐγίνε ἀπὸ τὴ σύγκλητο παθιασμένα, τὶ ἀλόγιστα, ὅταν ἐσύ ἓνας μόνος νεαρὸς ἐμπόδισες ολόκληρη τὴν τάξη να ἀποφασίσει για τὴ σωτηρία τῆς πολιτείας, καὶ ὄχι μια φορὰ, ἀλλὰ πολλές φορές, καὶ οὔτε ἀνέχτηκες να γίνουν διαπραγματεύσεις με σένα για τὴν ἀπόφαση τῆς συγκλήτου; Ὅμως τὶ συζητοῦσαν ἐκτὸς ἀπὸ τὸ να σε ἐμποδίσουν να

επιδιώκεις την ολοκληρωτική καταστροφή και ανατροπή της πολιτείας; Και αφού ούτε οι άρχοντες της πολιτείας με παρακλήσεις, ούτε οι μεγαλύτεροι στην ηλικία με συμβουλές, ούτε η πλειοψηφία της συγκλήτου με συζητήσεις δεν μπόρεσαν να σε αποτρέψουν από την απόφαση που είχε πουληθεί και είχε παραχωρηθεί, τότε, αφού πολλές προσπάθειες έγιναν προηγουμένως, αναγκαστικά κατέφεραν εναντίον σου εκείνο το κτύπημα, πράγμα που για λίγους έκαναν πριν από σένα και από τους οποίους κανένας δε σώθηκε.

53. Τότε αυτή η τάξη έδωσε τα όπλα εναντίον σου στους υπάτους και σ' άλλους στρατιωτικούς και πολιτικούς άρχοντες και δε θα είχες ξεφύγει απ' αυτά, αν δεν είχες μεταβεί στο στρατό του Καίσαρα.

22. Εσύ, εσύ, λέγω, Μ. Αντώνιε, πρώτος έδωσες στον Γ. Καίσαρα, όταν ήθελε να προκαλέσει γενική αναστάτωση, αφορμή για να κηρύξει πόλεμο εναντίον της πατρίδας του. Γιατί τι άλλο έλεγε εκείνος, ποια άλλη αιτία του πιο παρανοϊκού σχεδίου και έργου προέβαλλε παρά ότι περιφρονήθηκε το βέτο του δημάρχου, καταργήθηκε το δικαίωμα των δημάρχων, περιορίστηκε από τη σύγκλητο ο Αντώνιος; Παραλείπω πόσο ψεύτικα ήταν αυτά, πόσο ευτελή, ιδιαίτερα εφόσον εντελώς καμιά δίκαια αιτία δεν μπορεί να υπάρχει για να πάρει κανείς τα όπλα εναντίον της πατρίδας. Αλλά ας μην πω τίποτε για τον Καίσαρα· ασφαλώς πρέπει να ομολογήσεις ότι η αφορμή του πιο ολέθριου πολέμου συνίστατο στο δικό σου πρόσωπο.

54. Ω άθλιε άνθρωπε, αν καταλαβαίνεις αυτά τα πράγματα, και ακόμη πιο άθλιε, αν δεν καταλαβαίνεις ότι αυτό ανατίθεται στη συγγραφή (λογοτεχνία), ότι αυτό παραδίδεται στη μνήμη, ότι αυτό το γεγονός ούτε οι επόμενες γενιές όλων των αιώνων δε θα ξεχάσουν ποτέ, δηλαδή ότι διώχτηκαν από την Ιταλία ύπατοι και μαζί μ' αυτούς ο Γν. Πομπήιος, που ήταν το κόσμημα και το φως της αυτοκρατορίας του Ρωμαϊκού λαού, όλοι οι πρώην ύπατοι, οι οποίοι εξαιτίας της ευεξίας τους μπόρεσαν να αντέξουν εκείνη την καταστροφή και τη φυγή, οι πραιτῶρες, οι πρώην πραιτῶρες, οι δήμαρχοι, μεγάλο μέρος της συγκλήτου, όλη η νέα γενιά, και με ένα λόγο, ότι η πολιτεία διώχτηκε και εξορίστηκε από την έδρα της.

55. Λοιπόν όπως η αρχή των δένδρων και των φυτών είναι στους σπόρους, έτσι και ο σπόρος αυτού του πολυθρήνητου πολέμου ήσουν εσύ. Λυπάστε που καταστράφηκαν τρεις στρατοί του Ρωμαϊκού λαού· τους

κατέστρεψε ο Αντώνιος. Νοσταλγείτε τους πιο λαμπρούς πολίτες και αυτούς μας τους στέρησε ο Αντώνιος. Το κύρος αυτής της τάξης ανατράπηκε· το ανέτρεψε ο Αντώνιος. Τέλος όλα αυτά που είδαμε μετά - και τι κακό δεν είδαμε - αν εκτιμούσαμε (υπολογίζαμε) σωστά, θα αποδίδαμε όσα έχουμε υποστεί μόνο στον Αντώνιο. Όπως η Ελένη για τους Τρώες, έτσι και αυτός υπήρξε για την πολιτεία αιτία πολέμου, αιτία συμφοράς και ολέθρου. Τα υπόλοιπα μέρη της δημαρχίας του ήταν όμοια με την αρχή. Διέπραξε όλα όσα η σύγκλητος είχε φροντίσει να μην μπορούν να γίνουν, εφόσον η πολιτεία ήταν ακέραια.

23. **56.** Όμως μέσα στο έγκλημα αναγνωρίστε το έγκλημά του. Αποκατέστησε πολλούς άθλιους. Ανάμεσα σ' αυτούς δεν υπάρχει καμιά αναφορά στο θείο του. Αν είναι αυστηρός γιατί όχι απέναντι σε όλους; αν είναι ευσπλαχνικός, γιατί όχι απέναντι στους δικούς του; Αλλά παραλείπω τους άλλους· αποκατέστησε τον Λικίνιο Δεντίκουλο, το συμπαίκτη του, ο οποίος είχε καταδικαστεί γιατί έπαιζε ζάρια· σαν να μην επιτρεπόταν βέβαια να παίζει με έναν καταδικασμένο· αλλά για να εξαφλήσει με την ευεργεσία ενός νόμου ό,τι είχε χάσει στα ζάρια. Ποιο λόγο προέβαλες στο Ρωμαϊκό λαό, για τον οποίο έπρεπε αυτός να αποκατασταθεί; γιατί κατηγορήθηκε ενώ απουσίαζε, πιστεύω· γιατί το θέμα κρίθηκε χωρίς να υποστηρίξει την υπόθεσή του· γιατί δεν έγινε η δίκη σύμφωνα με το νόμο για τα ζάρια· γιατί ασκήθηκε πάνω του βία και χρησιμοποιήθηκαν όπλα τέλος, πράγμα το οποίο έλεγαν για το θείο του, γιατί δωροδοκήθηκε το δικαστήριο. Τίποτε απ' αυτά. Αλλά γιατί ήταν καλός άνθρωπος και άξιος για την πολιτεία. Αυτό βέβαια δεν έχει καμιά σχέση με το θέμα· εγώ όμως, επειδή δεν έχει καμιά σημασία που καταδικάστηκε, αν έτσι έχει το πράγμα, θα τον συγχωρούσα. Αυτός όμως ο οποίος αποκατέστησε πλήρως έναν άνθρωπο, τον πιο τιποτένιο από όλους, που δε δίσταζε ακόμη και στην αγορά να παίζει ζάρια, και που καταδικάστηκε σύμφωνα με το νόμο που είναι για τα ζάρια, αυτός ο ίδιος δε δηλώνει ολοφάνερα το δικό του ενδιαφέρον;

57. Κατά τη διάρκεια αυτής της ίδιας δημαρχίας βέβαια, όταν ο Καίσαρας πορευόμενος στην Ισπανία είχε παραδώσει σ' αυτόν την Ιταλία να την καταπατήσει, ποια ήταν η πορεία των ταξιδιών του, η περιοδεία στις ισοπολίτιδες. Γνωρίζω ότι ασχολούμαι με πράγματα που έχουν συζητηθεί από όλους και ότι αυτά που λέγω και θα

πω είναι πιο γνωστά σ' όλους όσοι ήταν τότε στην Ιταλία, παρά σε μένα που δεν ήμουν. Όμως θα επισημάνω μερικά ξεχωριστά σημεία, μολονότι ο λόγος μου με κανέναν τρόπο δε θα μπορέσει να ικανοποιήσει τη γνώση σας. Στ' αλήθεια ακούστηκε ποτέ να υφίσταται στον κόσμο ένα τόσο μεγάλο αίσχος, τόσο μεγάλο όνειδος, τόσο μεγάλη ατιμία;

24. **58.** Επέβαινε ο δήμαρχος σε κελτικό άρμα· ραβδούχοι στεφανωμένοι με δάφνες προπορεύονταν, ανάμεσά τους μετέφεραν μια θεατρίνα σε ανοικτό φορείο, την οποία άνθρωποι ευπρεπείς από τις ισοπολίτιδες βγαίνοντας αναγκαστικά στο δρόμο την χαιρετούσαν όχι με το γνωστό εκείνο όνομα της θεατρίνας, αλλά σαν Βολούμνια. Ακολουθούσε άμαξα με πορνοβοσκούς, οι πιο τιποτένιοι ακόλουθοι· η μητέρα πεταγμένη πίσω ακολουθούσε τη φιλενάδα του αισχρού γιου της σαν νύφη της. Τι ολέθρια γονιμότητα της δύστυχης γυναίκας! Αυτός σφράγισε με ίχνη απ' αυτά τα αίσχη όλες τις ισοπολίτιδες, τις επαρχίες, τις αποικίες, τέλος όλη την Ιταλία.

59. Είναι βέβαια δύσκολο πράγμα και επικίνδυνο, συγκληπτικοί πατέρες, να κατηγορήσει κανείς τις υπόλοιπες ενέργειές του. Αναμίχθηκε στον πόλεμο· κόρτασε με το αίμα των συμπολιτών του που ήταν πάρα πολύ διαφορετικοί απ' αυτόν· υπήρξε ευτυχής, αν μπορεί να υπάρχει κάποια ευτυχία στο έγκλημα. Αλλά επειδή θέλουμε να προφυλάξουμε τους παλαιμάκους, μολονότι η περίπτωση των στρατιωτών είναι διαφορετική από τη δική σου - εκείνοι ακολουθήσαν τον αρχηγό τους, ενώ εσύ τον αναζήτησες - όμως, για να μη με φέρεις σε μίσος μ' αυτούς, δε θα πω τίποτε για το είδος του πολέμου. Επέστρεψες νικητής από τη Θεσσαλία στο Βρινδήσιο με τις λεγεώνες. Εκεί δε με σκότωσες. Μεγάλη ευεργεσία! Γιατί ομολογώ ότι μπορούσες να το κάνεις. Ωστόσο κανείς απ' αυτούς που ήταν μαζί σου δεν υπήρχε που να μην έκρινε ότι έπρεπε να με λυπηθείς.

60. Γιατί ήταν τόσο η αγάπη για την πατρίδα, ώστε ακόμη και στις δικές σου λεγεώνες ήμουν ιερός, γιατί θυμούνταν ότι εγώ την είχα σώσει. Αλλά ας πούμε ότι μου έδωσες αυτό που δε μου αφάιρες και ότι έχω τη ζωή από σένα, επειδή δε μου την άρπαξες. Άραγε θα είχα τη δυνατότητα με τις προσβολές σου να διατηρήσω στο νου μου αυτήν την ευεργεσία σου, έτσι όπως την διατηρούσα, ιδιαίτερα εφόσον έβλεπες ότι θα άκουγα αυτά τα πράγματα;

25. **61.** Ἦλθες στο Βρινδήσιο στην αγκαλιά και την περίπτυξη της θεατρινούλας σου. Τι συμβαίνει; Μήπως λέω ψέματα; Τι άθλιο είναι να μην μπορείς να αρνηθείς αυτό που είναι αισχρότατο να το ομολογήσεις! Αν δεν ντρεπόσουν τις ισοπολίτιδες, δεν ντρεπόσουν ούτε το στρατό των παλαιμάχων; Γιατί ποιος στρατιώτης υπήρξε που δεν την είδε στο Βρινδήσιο; Ποιος, που δεν ήξερε ότι αυτή είχε έλθει τόσες ημέρες δρόμο, να σε βρει και να σε συγχαρεί; ποιος, που δε λυπήθηκε γιατί τόσο αργά έμαθε τι τιποτένιο άνθρωπο είχε ακολουθήσει;

62. Έγινε πάλι μια περιοδεία στην Ιταλία με την ίδια θεατρίνα σαν συνοδό, σκληρή και άθλια κλήση στρατιωτών στις πόλεις, στη Ρώμη αισχρή αρπαγή χρυσού, αργύρου και προπαντός κρασιού. Και ακόμη χωρίς να το ξέρει ο Καίσαρας, εφόσον εκείνος βρισκόταν στην Αλεξάνδρεια, ορίστηκε διοικητής του ιππικού του χάρις στην εύνοια των φίλων του. Τότε νόμισε ότι είναι δικαίωμά του να ζει με τον Ιππία και να παραδίνει νοικιασμένα άλογα στον ηθοποιό Σέργιο. Και τότε είχε διαλέξει για τον εαυτό του, όχι αυτό το σπίτι που τώρα με δυσκολία διατηρεί, αλλά το σπίτι του Μ. Πείσωνα για να κατοικήσει εκεί. Τι να αναφέρω τα διατάγματά του, τις αρπαγές, την απόκτηση κληρονομιών που του δόθηκαν ή τις άρπαξε; Τον ανάγκασε η φτώχεια· δεν είχε πού να στραφεί ακόμη δεν είχε περιέλθει σ' αυτόν μια τόσο μεγάλη κληρονομιά από τον Λ. Ρούμπριο, ούτε από τον Λ. Τουρσέλιο· ούτε ακόμη είχε εισχωρήσει σαν απροσδόκητος κληρονόμος στη θέση του Γν. Πομπηίου και πολλών άλλων που απουσίαζαν. Έπρεπε να ζει με τον τρόπο που ζουν οι ληστές για να έχει τόσο όσο μπορούσε να αρπάξει.

63. Αλλά ας παραλείψουμε αυτά που είναι δείγμα της πιο ρωμαλέας φαυλότητας· ας μιλήσουμε καλύτερα για το πιο τιποτένιο είδος της ελαφρότητας. Εσύ μ' αυτό το λαρύγγι, μ' αυτά τα πλευρά, μ' αυτήν τη χαρακτηριστική σε μονομάχο στερεότητα όλου του σώματος κατανάλωσες τόσο κρασί στο γάμο του Ιππία ώστε να αναγκαστείς να κάνεις εμετό την επομένη μπροστά στα μάτια του Ρωμαϊκού λαού. Τι αισχρό πράγμα όχι μόνο να το δει κανείς, αλλά ακόμη και να το ακούσει! Αν αυτό σου είχε συμβεί στο δείπνο, ανάμεσα σ' εκείνα τα ατελείωτα ποτήρια σου, ποιος δε θα το θεωρούσε αισχρό; Όμως στη σύναξη του Ρωμαϊκού λαού ασχολούμενος με τις δημόσιες υποθέσεις ο διοικητής του ιππικού στον οποίο είναι απρέπεια να ρεύεται, αυτός κάνοντας εμετό γέμισε με τεμάχια τροφών

που μύριζαν κρασί τον κόρφο του και όλο το βήμα! Αλλά αυτά ο ίδιος ομολογεί ότι ανήκουν στις ταπεινές πράξεις του· ας έλθουμε στις λαμπρότερες.

26. **64.** Ο Καίσαρας επέστρεψε από την Αλεξάνδρεια ευτυχής, όπως βέβαια ο ίδιος νόμιζε· κατά τη γνώμη μου όμως, δεν μπορεί να είναι ευτυχής κανείς, ο οποίος είναι ολέθριος για την πολιτεία. Αφού το δόρυ του πλειστηριασμού τοποθετήθηκε μπροστά στο ναό του Δία του Στισίου η περιουσία του Γν. Πομπήιου - ω! εμένα το δύστυχο! γιατί ενώ έχυσα δάκρυα, όμως η λύπη έμεινε χαραγμένη στην ψυχή μου - η περιουσία λέγω του Γν. Πομπήιου του Μεγάλου υποβλήθηκε στην πιο πικρή φωνή του δικαστικού κλητήρα. Μόνο σε εκείνη την περίπτωση η πολιτεία αναστέναξε έχοντας λησμονήσει τη δουλεία της και ενώ οι ψυχές τους ήταν υποδουλωμένες, εφόσον όλα κατέχονταν από φόβο, όμως ο θρήνος του Ρωμαϊκού λαού ήταν ελεύθερος. Ενώ όλοι περίμεναν να δουν ποιος θα ήταν τόσο ανόσιος, τόσο παράλογος, τόσο εκθρικός σε θεούς και ανθρώπους ώστε να τολμήσει να προχωρήσει σ' εκείνο τον εγκληματικό πλειστηριασμό, δε βρέθηκε κανένας εκτός από τον Αντώνιο, ιδιαίτερα μάλιστα όταν τόσοι πολλοί βρίσκονταν γύρω από εκείνο το δόρυ οι οποίοι θα τολμούσαν όλα τα άλλα· αυτός μόνος βρέθηκε να τολμήσει αυτό που είχε αποφύγει και είχε φοβηθεί το θράσος όλων.

65. Λοιπόν τόσο μεγάλη ανοησία σε κυρίευσε ή, για να πω την καθαρή αλήθεια, τόσο μεγάλη μανία ώστε πρώτον, ενώ είσαι ένας αγοραστής καταγόμενος από τέτοια γενιά, έπειτα, ενώ είσαι αγοραστής της περιουσίας του Πομπήιου, δε γνωρίζεις ότι έγινες καταραμένος για το Ρωμαϊκό λαό, ούτε ότι έγινες αποτρόπαιος, ούτε ότι όλοι οι θεοί, όλοι οι άνθρωποι και είναι και θα είναι εκθροί σου; Και πόσο αλαζονικά όρμησε αμέσως ακόρταγος στην περιουσία αυτού του ανδρός, με την ανδρεία του οποίου ο Ρωμαϊκός λαός ήταν πιο φοβερός στα ξένα έθνη, με τη δικαιοσύνη του πιο αγαπιτός.

27. Λοιπόν αφού ξαφνικά είχε βυθιστεί στα πλούτη αυτού του ανδρός αγαλλόταν από χαρά σαν πρόσωπο από κωμωδία, φτωχός πριν λίγο, ξαφνικά πλούσιος. Αλλά όπως λέγει κάποιος ποιητής "όσα κακώς αποκτήθηκαν, κακώς χάνονται".

66. Είναι απίστευτο και όμοιο με σημείο με ποιο τρόπο σπατάλησε εκείνη την τόσο μεγάλη περιουσία, μέσα σε τόσο λίγους δε λέγω μήνες, αλλά ημέρες. Υπήρχε πολύ μεγάλη ποσότητα κρασιού, πολύ μεγάλο βάρος άριστου

αργύρου, πολύτιμα ενδύματα, πολλά κομψά σκεύη και μεγαλόπρεπα σε πολλούς τόπους και βέβαια εκείνα δεν ήταν ανθρώπου άσωτου, αλλ' όμως εύπορου. Απ' αυτά μέσα σε λίγες ημέρες δεν υπήρχε τίποτε.

67. Ποια Χάρυβδις υπήρξε τόσο ακόρταγη; Χάρυβδις λέγω; Αυτή αν υπήρξε, ήταν ένα ζώο. Ο ωκεανός, μα την πίστη μου, μου φαίνεται ότι με δυσκολία θα μπορούσε να καταβροχθίσει τόσα πολλά πράγματα, τόσο διασκορπισμένα, σε τόσο απομακρυσμένους τόπους τοποθετημένα, τόσο γρήγορα. Τίποτε δεν ήταν κλεισμένο, τίποτε σφραγισμένο, τίποτε καταγραμμένο. Ολόκληρες αποθήκες δόθηκαν σαν δώρο στους πιο τιποτένιους ανθρώπους. Άλλα άρπαζαν οι θεατρίνοι, άλλα οι θεατρίνες το σπίτι ήταν γεμάτο ανθρώπους που έπαιζαν ζάρια, πλήρες από μεθυσμένους έπιναν ολόκληρες ημέρες και αυτό γινόταν σε πολλούς τόπους μαζεύονταν ακόμη πολλές φορές απώλειες στα ζάρια, γιατί αυτός δεν ήταν πάντα τυχερός. Στα κελλιά των δούλων έβλεπες κρεβάτια στρωμένα με τους πορφυρούς τάπητες του Γν. Πομπηίου. Γι' αυτό το λόγο πάψτε να απορείτε ότι αυτά σπαταλήθηκαν τόσο γρήγορα. Όχι μόνον την περιουσία ενός, όσο μεγάλη κι αν ήταν, όπως ήταν εκείνη, αλλά πόλεις και βασιλεία γρήγορα θα μπορούσε να καταβροχθίσει μια τόσο μεγάλη ασωτία. Και ακόμη το σπίτι και τους κήπους.

68. Τι ωμό θράσος! Και ακόμη εσύ τόλμησες να μπεις σ' εκείνο το σπίτι, εσύ να διασχίσεις εκείνο το πανάγιο κατώφλι, εσύ να δείξεις το αισχρότατο πρόσωπο σου στους ερκείους θεούς του σπιτιού; Σ' αυτό το σπίτι που για ένα χρονικό διάστημα κανένας δεν μπορούσε να το αντικρίσει, κανένας να το προσπεράσει χωρίς δάκρυα, και στο οποίο, αν και δεν έχεις καθόλου μυαλό, τίποτε δεν μπορεί να σου είναι ευχάριστο, σ' αυτό εσύ δεν ντρέπεσαι να διαμένεις για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα;

- 28.** Μήπως εσύ, όταν αντίκρισες εκείνα τα έμβολα στον προθάλαμο, νόμισες ότι μπήκες στο σπίτι σου; Αυτό δεν μπορεί να γίνει. Γιατί μολονότι είσαι χωρίς νου, χωρίς αισθήματα, όπως είσαι, όμως γνωρίζεις και τον εαυτό σου και τα υπάρχοντά σου και τους δικούς σου. Και βέβαια δεν πιστεύω ότι εσύ μπορείς ποτέ να στέκεσαι στα λογικά σου ούτε ξυπνητός ούτε στα όνειρά σου. Είναι ανάγκη, ακόμη και αν είσαι, όπως είσαι, βίαιος και μανιώδης, όταν σου παρουσιάζεται η μορφή του μοναδικού εκείνου ανδρός, να

πειτάγεσαι από τον ύπνο κατατρομαγμένος και να παραφέρεσαι πολλές φορές ακόμη και ξυπνητός.

69. Εγώ βέβαια λυπούμαι αυτούς τους ίδιους τους τοίχους και τα οικήματα. Γιατί τι είχε δει ποτέ εκείνο το σπίτι εκτός από ό,τι είναι αγνό; Τι εκτός από ό,τι προέρχεται από το άριστο ήθος και την πιο ιερή παιδεία; Γιατί εκείνος ο άνδρας, συγκλητικοί πατέρες, υπήρξε, όπως ξέρετε, τόσο ένδοξος έξω, όσο θαυμαστός στην πατρίδα του και δεν ήταν άξιος για έπαινο περισσότερο για τα εξωτερικά επιτεύγματα απ' όσο για τις συνήθειες στο σπίτι του. Στην κατοικία του υπάρχουν τώρα αντί για κοιτώνες πορνεία, αντί για τραπεζαρίες καπηλειά. Εντούτοις το αρνείται κιόλας. Μην το ψάχνετε· έγινε συνετός· χώρισε εκείνη τη θεατρίνα του (κ. λ. σ' εκείνη τη θεατρίνα του έδωσε εντολή να "έχει τα δικά της"), σύμφωνα με τη δωδεκάδελτο της πήρε τα κλειδιά και την έδιωξε. Πόσο λαμπρός πολίτης στο εξής, πόσο αρεστός! Από όλη τη ζωή του τίποτε δεν είναι πιο έντιμο από το γεγονός ότι χώρισε με τη θεατρίνα.

70. Και πόσο συχνά χρησιμοποιεί τη φράση: "Και ύπατος και Αντώνιος"! Αυτό είναι σαν να λέγει: και ύπατος και πάρα πολύ αδιάντροπος, και ύπατος και άνθρωπος πάρα πολύ τιποτένιος. Γιατί τι άλλο είναι ο Αντώνιος; Γιατί αν η αξία δηλωνόταν με το όνομα, ο παππούς σου θα είχε πει, πιστεύω, καμιά φορά τον εαυτό του και ύπατο και Αντώνιο. Δεν το είπε ποτέ. Ακόμη θα το είχε πει ο συνάδελφός μου, ο θεός σου, εκτός αν εσύ είσαι ο μόνος Αντώνιος. Αλλά παραλείπω αυτά τα σφάλματα, τα οποία δεν είναι χαρακτηριστικά αυτού του ρόλου με τον οποίο εσύ βασάνισες την πολιτεία· επιστρέφω στον κατεξοχήν δικό σου ρόλο, δηλαδή στον εμφύλιο πόλεμο, ο οποίος γεννήθηκε, αναζωπυρώθηκε, επιχειρήθηκε με δικές σου ενέργειες.

29. 71. Σ' αυτόν τον πόλεμο εσύ έλειψες τόσο εξαιτίας της δειλίας σου, όσο και εξαιτίας των ασελγειών σου. Είχες γευθεί αίμα πολιτών ή μάλλον είχες ρουφήξει υπήρξες πρόμαχος στην παράταξη των Φαρσάλων· τον Λ. Δομίτιο, λαμπρότατο και ευγενέστατο άνδρα, είχες σκοτώσει και ακόμη πολλούς που είχαν ξεφύγει από τη μάχη, τους οποίους ο Καίσαρας ίσως να είχε σώσει, όπως είχε κάνει με μερικούς, τους καταδίωξες σκληρότατα και τους έσφαξες. Αφού τόσα πολλά και τόσα λαμπρά πράγματα έπραξες, ποιος ήταν ο λόγος που δεν ακολούθησες τον Καίσαρα στην Αφρική, ιδιαίτερα εφόσον τόσο μεγάλο μέρος του πολέμου απέμενε; Λοιπόν ποια θέση κατείχες κοντά στον

ίδιο τον Καίσαρα μετά την επιστροφή του από την Αφρική; Σε ποιους περιλαμβανόσουν; Ενώ, όταν αυτός ήταν στρατηγός εσύ υπήρξες ταμίας του, όταν ήταν δικτάτορας, διοικητής του ιππικού του, ο αρχηγός του πολέμου, ο υποκινητής της σκληρότητας, ο σύμμαχος στα λάφυρα, ο γιος, όπως ο ίδιος έλεγες, σύμφωνα με τη διαθήκη του, όμως κλήθηκε στο δικαστήριο για χρήματα που όφειλες για το σπίτι, για τους κήπους, για τον πλειστηριασμό.

72. Πρώτα απάντησες εντελώς ωμά και, για να μη φαίνομαι ότι είμαι σε όλα εναντίον σου, έλεγες όσα ήταν σχεδόν δίκαια και πρόποντα: "Ο Γ. Καίσαρας ζήτησε χρήματα από μένα; Γιατί όχι μάλλον εγώ από εκείνον; Μήπως εκείνος νίκησε χωρίς εμένα; Αλλά ούτε που μπορούσε. Εγώ του πρόσφερα την αφορμή του εμφύλιου πολέμου, εγώ πρότεινα ολέθριους νόμους, εγώ πήρα τα όπλα εναντίον των υπάτων και των στρατηγών του Ρωμαϊκού λαού, εναντίον της συγκλήτου και του Ρωμαϊκού λαού, εναντίον των πατριών θεών, των βωμών και των εστιών, εναντίον της πατρίδας. Μήπως νίκησε μόνος του; Εφόσον κάποιοι άνθρωποι διέπραξαν από κοινού ένα έγκλημα, γιατί να μην είναι κοινά γι' αυτούς και τα λάφυρα;" Ζητούσες δίκαιο, αλλά τι νόημα είχε; Εκείνος ήταν ισχυρότερος.

73. Λοιπόν αφού ακούστηκαν αυτές οι διαμαρτυρίες σου, έστειλε στρατιώτες για σένα και τις εγγυήσεις σου, όταν ξαφνικά παρουσίασες εκείνο το λαμπρό κατάλογό σου. Πόσο γέλασαν οι άνθρωποι που υπήρξε ένας τόσο μεγάλος κατάλογος, τόσο ποικίλες, τόσο πολλές κτήσεις από τις οποίες, εκτός από ένα μέρος του Μισπνού, δεν υπήρχε τίποτε το οποίο να μπορεί αυτός που έκανε τον πλειστηριασμό να πει δικό του. Και βέβαια η θέα του πλειστηριασμού ήταν αξιολύπητη ενδύματα του Πομπηίου, όχι πολλά και αυτά λερωμένα, μερικά χτυπημένα ασημένια βάζα του ιδίου, ταπεινοί δούλοι, ώστε να λυπούμαστε ότι υπήρχε κάτι από εκείνα τα απομεινάρια που θα μπορούσαμε να δούμε.

74. Όμως αυτόν τον πλειστηριασμό εμπόδισαν οι κληρονόμοι του Λ. Ρουμπρίου με απόφαση του Καίσαρα. Ο αχρείος βρισκόταν σε αμηχανία· δεν είχε πού να στραφεί. Όμως αυτήν την ίδια εποχή έλεγαν ότι συνέλαβαν στο σπίτι του Καίσαρα ένα δολοφόνο οπλισμένο με μαχαίρι που τον είχε στείλει αυτός· ο Καίσαρας παραπονέθηκε γι' αυτό στη σύγκλητο και σε κατηγορήσε ανοικτά. Ο Καίσαρας πήγε στην Ισπανία δίνοντάς σου, εξαιτίας της φτώχειας σου, διορία λίγων ημερών για να πληρώσεις. Ούτε τότε τον

ακολουθήσες. Ένας τόσο καλός μονομάχος να φεύγει από την υπηρεσία τόσο γρήγορα; Λοιπόν ποιος φοβάται αυτόν που υπήρξε τόσο δειλός στα δικά του πράγματα, δηλαδή στη δική του περιουσία;

30. **75.** Κάποτε τέλος πάντων πήγε στην Ισπανία· αλλά, όπως λέγει, δεν μπόρεσε να φτάσει με ασφάλεια. Πώς λοιπόν έφτασε ο Δολαβέλλας; Ή δεν έπρεπε να δεχθείς αυτήν την υπόθεση, Αντώνιε, ή αφού την είχες δεχθεί, έπρεπε να την υποστηρίξεις μέχρι το τέλος. Τρεις φορές ο Καίσαρας πολέμησε λυσσασμένα με τους συμπολίτες του, στη Θεσσαλία, στην Αφρική, στην Ισπανία. Σε όλες αυτές τις μάκες ο Δολαβέλλας ήταν παρών, στην Ισπανία μάλιστα πληγώθηκε. Αν ρωτάς τη γνώμη μου δε θα ήθελα να είναι παρών· αλλά αν η απόφασή του πρέπει απ' την αρχή να επικριθεί, όμως πρέπει να επαινεθεί η σταθερότητά του. Εσύ όμως τι είσαι; Τα παιδιά του Γν. Πομπηίου τότε ζητούσαν πρώτα να ανακτήσουν την πατρίδα τους. Έστω, ας πούμε ότι αυτό ήταν κοινή υπόθεση του κόμματός σου. Και ακόμη ζητούσαν να ανακτήσουν τους πατριούς θεούς, τους βωμούς, τις εστίες, την οικογενειακή τους εστία, στα οποία εσύ είχες εισβάλει. Όταν αυτά ζήτησαν με τα όπλα, αυτοί στους οποίους ανήκαν σύμφωνα με τους νόμους – αν και τι δίκαιο μπορεί να υπάρχει στις πιο άδικες πράξεις; – όμως ποιος ήταν πιο δίκαιο να πολεμήσει εναντίον των παιδιών του Γν. Πομπηίου; Ποιος; Εσύ ο αγοραστής (της περιουσίας των).

76. Μήπως, όταν εσύ ξερνούσες στα τραπέζια των φιλοξενουμένων σου στη Ναρβώνα, ο Δολαβέλλας αγωνιζόταν για λογαριασμό σου στην Ισπανία; Ποια όμως ήταν η επιστροφή του από τη Ναρβώνα! Ρωτούσε ακόμη γιατί εγώ είχα επιστρέψει τόσο ξαφνικά διακόπτοντας το ταξίδι μου. Εξήγησα πρόσφατα, συγκλητικοί πατέρες, το λόγο της επιστροφής μου· ήθελα, αν μπορούσα, ακόμη και πριν από την πρώτη Ιανουαρίου να ωφελήσω την πολιτεία. Και σχετικά μ' αυτό που ρωτούσες, με ποιο τρόπο είχα επιστρέψει: πρώτα με το φως, όχι στα σκοτάδια, έπειτα με υποδήματα και τήβεννο και όχι με γαλλικά σανδάλια ούτε μανδύα. Και ακόμη με κοιτάς και βέβαια, όπως φαίνεσαι, θυμωμένος. Εσύ βέβαια θα συμφιλιωνόσουν πια μαζί μου, αν ήξερες πόσο ντρέπομαι για την ασωτία σου, για την οποία εσύ ο ίδιος δεν ντρέπεσαι. Από όλα τα αίσχη όλων των ανθρώπων δεν είδα, ούτε άκουσα τίποτε πιο αισχρό. Εσύ ο οποίος θεωρούσες ότι ήσουν ο διοικητής του ιππικού, ο οποίος ήσουν υποψήφιος για την υπατεία της

επόμενης χρονιάς, ή μάλλον παρακαλούσες γι' αυτήν, έτρεχες με γαλλικά σανδάλια και μανδύα διασχίζοντας τις ισοπολίτιδες και τις αποικίες της Γαλατίας, από όπου εμείς τότε που έβазαν υποψηφιότητα για την υπατεία και δεν παρακαλούσαν γι' αυτήν, συνηθίζαμε να διεκδικούμε το υπατικό αξίωμα.

31. **77.** Και δείτε την ελαφρότητα του ανθρώπου. Όταν τη δεκάτη περίπου ώρα της ημέρας είχε φθάσει στα Κόκκινα Βράχια, κατέφυγε σε ένα μικρό καπηλειό και εκεί, αφού κρύφτηκε, ήπие υπερβολικά μέχρι την εσπέρα. Από εκεί επιβαίνοντας σε ελαφριά δίτροχη άμαξα έφτασε γρήγορα στην πόλη με το κεφάλι καλυμμένο. Θυρωρός: "Ποιος είσαι εσύ;" "Αγγελιαφόρος από το Μάρκο". Αμέσως οδηγείται σ' αυτήν για χάρη της οποίας είχε έλθει και της παρέδωσε επιστολή. Ενώ εκείνη τη διάβαζε κλαίγοντας - γιατί ήταν γραμμένη ερωτικά και το νόημα (η ουσία) της επιστολής ήταν ότι στο μέλλον δε θα είχε τίποτε με εκείνη τη θεατρίνα, ότι είχε πάρει όλη την αγάπη του από εκεί και την είχε μεταφέρει σ' αυτήν - ενώ η γυναίκα έκλαιγε πιο πολύ ο ευσπλαχνικός άνθρωπος δεν μπόρεσε να αντέξει, ξεσκέπασε το κεφάλι και όρμησε στο λαιμό της. Τι ακρείος άνθρωπος! Γιατί τι άλλο να πω; δεν μπορώ να πω τίποτε πιο ταιριαστό. Λοιπόν για να σε δει η γυναίκα ανέλπιστα σαν Γανυμήδη, αφού παρουσιάστηκες απροσδόκητα, γι' αυτό το λόγο τάραξες την πόλη με νυκτερινό τρόπο και την Ιταλία με φόβο πολλών ημερών;

78. Και στο σπίτι βέβαια είχες την αιτία της αγάπης, έξω μια ακόμη πιο αισχρή αιτία, δηλαδή να μην πουλήσει ο Λ. Πλάνκος τις εγγυήσεις σου. Όταν όμως οδηγήθηκες στη συνέλευση του λαού από ένα δήμαρχο και είχες απαντήσει ότι ήλθες για δικές σου υποθέσεις, έκανες ακόμη και το πλήθος να κοροϊδεύει σε βάρος σου. Αλλά πάρα πολλά είπαμε για ασήμαντα πράγματα· ας έλθουμε στα σπουδαιότερα.

32. Όταν ο Καίσαρας γύριζε από την Ισπανία πορεύτηκες μια πολύ μεγάλη απόσταση για να τον συναντήσεις. Γρήγορα πήγες και γύρισες για να αναγνωρίσει ότι, αν και ήσουν λιγότερο γενναίος, όμως ήσουν δραστήριος. Έγινες πάλι κατά κάποιο τρόπο στενός του φίλος. Το είχε αυτό γενικά ο Καίσαρας: δηλαδή κάθε άνθρωπο τελείως κατεστραμμένο από χρέη και φτωχό, αν καταλάβαινε ότι ήταν το ίδιο ακρείος και θρασύς, τον δεχόταν με μεγάλη ευχαρίστηση στη φιλία του.

79. Λοιπόν αφού μ' αυτές τις ενέργειες είχες λαμπρές συστάσεις, με δική του εντολή ανακηρύχτηκες ύπατος και βέβαια μαζί με τον ίδιο. Δεν παραπονιέμαι καθόλου για τον Δολαβέλλα, ο οποίος τότε παρακινήθηκε, προωθήθηκε και εξαπατήθηκε. Σ' αυτήν την υπόθεση ποιος αγνοεί πόσο μεγάλη υπήρξε η απιστία και των δυο σας απέναντι στον Δολαβέλλα; Εκείνος τον προώθησε να υποβάλει υποψηφιότητα, απέσυρε και μετέφερε στον εαυτό του αυτό που υποσχέθηκε και εγγυήθηκε· εσύ έβαλες τη θέλησή σου στην απιστία. Έρχεται η πρώτη Ιανουαρίου· συναθροίζομαστε στη σύγκλητο· επτέθηκε εναντίον του ο Δολαβέλλας πολύ πιο εύγλωττος και προετοιμασμένος απ' όσο εγώ τώρα.

80. Λοιπόν τι είπε αυτός οργισμένος, καλοί θεοί! Πρώτα ενώ ο Καίσαρας είχε δείξει ότι θα υποδείκνυε τον Δολαβέλλα σαν ύπατο πριν φύγει - λένε ότι δεν είναι βασιλιάς αυτός που έκανε πάντοτε ό,τι έλεγε - αλλά όταν ο Καίσαρας μίλησε έτσι, τότε αυτός ο καλός οiwονοσκόπος είπε ότι είχε τέτοιο ιερατικό αξίωμα, ώστε να μπορεί με τις οiwονοσκοπίες ή να εμποδίσει την εκλογή ή να την ακυρώσει, και το έκανε.

81. Σ' αυτό πρώτα προσέξτε την απίστευτη ανοησία του ανθρώπου. Τι λοιπόν; Αυτό που είπες ότι μπορούσες να κάνεις με το δικαίωμα της ιεροσύνης, εάν δεν ήσουν οiwονοσκόπος και ήσουν ύπατος θα είχες μικρότερη δύναμη να το κάνεις; Πρόσεξε μήπως μπορούσες ακόμη πιο εύκολα. Γιατί εμείς (οι οiwονοσκόποι) έχουμε το δικαίωμα μόνο να αναφέρουμε, οι ύπατοι και οι υπόλοιποι άρχοντες έχουν επίσης το δικαίωμα να κάνουν την οiwονοσκοπία. Ας είναι, αυτό έγινε από απειρία· γιατί από άνθρωπο που ποτέ δεν είναι νηφάλιος δεν πρέπει να ζητάει κανείς σύνεση. Αλλά δείτε την αδιαντροπιά του. Πολλούς μήνες πριν είπε στη σύγκλητο ή ότι θα εμποδίζει την εκλογή του Δολαβέλλα με οiwονοσκοπίες ή ότι θα κάνει αυτό που έκανε. Ποιος άραγε μπορεί να μαντέψει τι σφάλμα είναι δυνατόν να υπάρχει στις οiwονοσκοπίες εκτός απ' αυτόν που ορίστηκε να παρατηρεί τον ουρανό; Αυτό δεν επιτρέπεται από τους νόμους να γίνει κατά τη διάρκεια της εκλογής και αν κάποιος παρατηρήσει κάτι, δεν πρέπει να το αναγγείλει ενώ γίνεται η εκλογή, αλλά πριν αρχίσει. Αλλά η άγνοιά του είναι συνδεδεμένη με την αδιαντροπιά· δε γνωρίζει αυτό που πρέπει να γνωρίζει ένας οiwονοσκόπος, ούτε κάνει αυτό που πρέπει να κάνει ένας συνετός άνθρωπος.

82. Λοιπόν θυμηθείτε την υπατεία του από εκείνη την ημέρα μέχρι τις 15 Μαρτίου. Ποιος υπηρέτης ποτέ υπήρξε τόσο ταπεινός, τόσο άθλιος; Ο ίδιος δεν μπορούσε να κάνει τίποτε, παρακαλούσε για όλα, βάζοντας το κεφάλι μέσα στο πίσω μέρος του φορέιου ζητούσε από το συνάρχοντά του ευεργεσίες για να τις πουλήσει.

33. Να και η ημέρα της εκλογής του Δολαβέλλα Κλήρωση για το δικαίωμα της πρώτης ψήφου· ψυχάζει. Γίνεται η αναγγελία· σωπαίνει. Η πρώτη τάξη καλείται· έπειτα, έτσι όπως συνηθίζεται, οι ψήφοι των ιππέων· έπειτα η δεύτερη τάξη καλείται· αυτά έγιναν πιο γρηγορά από ότι τα είπα. Όταν τελείωσε η υπόθεση ο καλός οιωνοσκόπος - θα τον ονόμαζες Γ. Λαίλιο - λέγει "Μιαν άλλη ημέρα".

83. Τι ανεπανάληπτη αδιαντροπιά! Τι είχες δει, τι είχες αισθανθεί, τι είχες ακούσει; Γιατί εσύ δεν είπες ότι παρατήρησες τον ουρανό, ούτε σήμερα το λες. Λοιπόν παρουσιάστηκε αυτό το σφάλμα που είχες ήδη προβλέψει ότι θα συνέβαινε την πρώτη Ιανουαρίου και τόσο πριν είχες προείπει. Λοιπόν, μα την πίστη μου, είπες ψέματα για τις οιωνοσκοπίες προς μεγάλη συμφορά δική σου μάλλον, όπως ελπίζω, παρά της πολιτείας, δέσμευσες το Ρωμαϊκό λαό με θρησκευτικό φόβο, σαν οιωνοσκόπος ανήγγειλες κακό οιωνό σε οιωνοσκόπο, σαν ύπατος σε ύπατο. Δε θέλω να πω περισσότερα για να μη φανώ ότι αφανίζω τα πρακτικά (της εκλογής) του Δολαβέλλα που είναι ανάγκη κάποτε να συζητηθούν στο συμβούλιό μας.

84. Αλλά γνωρίστε την αυθάδεια του ανθρώπου και την αλαζονεία του. Όσο εσύ ήθελες, ο Δολαβέλλας ήταν ύπατος που αναδείχτηκε παρά τους ιερούς κανόνες· πάλι όταν εσύ θέλησες, εκλέχτηκε με ευνοϊκές οιωνοσκοπίες. Αν δεν είναι τίποτε όταν ένας οιωνοσκόπος αναγγέλλει με τα λόγια που εσύ ανήγγειλες, ομολόγησε ότι, όταν είπες "μιαν άλλη ημέρα", δεν ήσουν νηφάλιος· αν όμως υπάρχει κάποια σημασία σ' αυτά τα λόγια, εγώ σαν οιωνοσκόπος ζητώ να μάθω από το συνάδελφό μου ποια είναι αυτή. Αλλά από τα πολλά κατορθώματα του Μ. Αντωνίου, για να μην παραλείψει κατά τύχη ο λόγος μου μια ωραιότατη ενέργεια, ας έλθουμε στα Λουπερκάλια.

34. Δεν προσποιείται, συγκλητικοί πατέρες· φαίνεται ότι συγκινήθηκε· ιδρώνει, χλωμιάζει. Ας κάνει ό,τι του αρέσει, αρκεί να μην κάνει εμετό, όπως έκανε στη στοά του Μινουκίου. Ποια δικαιολογία μπορεί να υπάρχει για μια τόσο μεγάλη αισχρότητα; Θέλω να ακούσω, για να δω πού

είναι η τόσο μεγάλη αμοιβή του ρήτορα, δηλαδή πού φαίνεται ο αγρός των Λεοντίνων.

85. Καθόταν στο βήμα ο συνάρχοντάς σου ντυμένος με πορφυρά τήβεννο, σε χρυσό θρόνο, στεφανωμένος. Ανεβαίνεις, πλησιάζεις το θρόνο - ήσουν Λούπερκος μέχρις εκεί που όφειλες να θυμάσαι ότι είσαι ύπατος - του παρουσιάζεις ένα διάδημα. Στεναγμός σε όλη την αγορά. Από πού προερχόταν το διάδημα; Γιατί δεν σήκωσες αυτό που πετάχτηκε, αλλά είχες φέρει από το σπίτι σου μελετημένο και σχεδιασμένο έγκλημα. Εσύ του έβαζες το διάδημα ανάμεσα στο θρόνο του λαού, εκείνος το αρνιόταν μέσα στις επεφημίες του. Λοιπόν εσύ μόνο βρέθηκες, κακούργε, ο οποίος ενώ ήσουν ο επινοητής της βασιλείας και αυτόν που είχες συνύπατο ήθελες να τον έχεις δεσπότη, να δοκιμάζεις επιπλέον τι μπορούσε να υποφέρει και να ανεχθεί ο Ρωμαϊκός λαός.

86. Και ακόμη ζητούσες ευσπλαχνία· ικέτης ρίχτηκε στα πόδια του. Ζητώντας τι; Να είσαι δούλος; Να το ζητούσες για σένα μόνον που από την παιδική σου ηλικία είχες ζήσει έτσι που να ανέκεσαι τα πάντα ώστε εύκολα να είσαι δούλος· από μας και το Ρωμαϊκό λαό ασφαλώς δεν είχες αυτήν την εντολή. Τι λαμπρή εκείνη η ευγλωττία σου, όταν εκφωνούσες λόγο γυμνός (ακάλυπτος)! Τι είναι πιο αισχρό απ' αυτό, τι πιο βδελυρό; Τι πιο άξιο για κάθε είδους τιμωρία; Μήπως περιμένεις μέχρι να σε κεντρίσουμε με βουκέντρα; Αυτός ο λόγος μου, αν έχεις λίγη συνείδηση, σε βασανίζει, σε πληγώνει. Φοβούμαι μήπως μειώνω τη δόξα των πιο σπουδαίων ανδρών, όμως θα μιλήσω παρακινημένος από τη λύπη. Τι είναι πιο άξιο από το να ζει αυτός που τοποθέτησε το διάδημα, ενώ όλοι ομολογούν ότι δίκαια σκοτώθηκε αυτός που το πέταξε;

87. Και ακόμη διέταξες να καταχωρηθεί στα Χρονικά ότι κατά τα Λουπερκάλια ο Μ. Αντώνιος με εντολή του λαού πρόσφερε το βασιλικό αξίωμα στον Γ. Καίσαρα, ισόβιο δικτάτορα, και ότι ο Καίσαρας δε θέλησε να επωφεληθεί. Κιόλας ελάχιστα απορώ που τaráζεις την ησυχία μας, που όχι μόνο μισείς την πόλη αλλά ακόμη και το φως, που πίνεις με τους πιο διεφθαρμένους ληστές όχι μόνον "από την ημέρα" αλλά "για την ημέρα". Γιατί πού θα σταθείς εσύ στην ειρήνη; Ποια θέση μπορείς να έχεις εσύ σε νόμους και σε δικαστήρια, χώρο που εσύ, όσον εξαρτιόταν από σένα, αφάνισες με την τυραννία; Άραγε γι' αυτό διώχτηκε ο Λ. Ταρκύνιος, σκοτώθηκαν οι Σπ. Κάσσιος, Σπ. Μαίλιος, Μ. Μάνλιος, για να αποκατασταθεί μετά από πολλούς αιώνες

στη Ρώμη βασιλιάς από τον Μ. Αντώνιο, πράγμα που δεν είναι θεμιτό.

35. **88.** Αλλά ας γυρίσουμε στις οιωνοσκοπίες με τις οποίες θα ασχολούνταν ο Καίσαρας στη σύγκλητο στις 15 Μαρτίου. Ρωτάω: εσύ τι είχες κάνει τότε; Άκουσα βέβαια ότι ήλθες προετοιμασμένος, επειδή νόμιζες ότι θα μιλούσα για τις ψεύτικες οιωνοσκοπίες, στις οποίες όμως ήταν ανάγκη να υπακούσουμε. Η τύχη της πολιτείας αφάνισε εκείνη την ημέρα. Μήπως ο θάνατος του Καίσαρα αφάνισε ακόμη και τη δική σου κρίση για τις οιωνοσκοπίες; Αλλά έπεσα σ' αυτήν την εποχή που πρέπει να ασχοληθώ με τα πράγματα με τα οποία είχε αρχίσει ο λόγος μου. Τι φυγή ήταν εκείνη η δική σου, τι τρόμος εκείνη την ενδοξότατη ημέρα, τι απελπισία για τη ζωή σου εξαιτίας της συνείδησης των εγκλημάτων σου, όταν από εκείνη τη φυγή χάρη σ' εκείνους που σε ήθελαν σώο, αν ήσουν συνετός, κρυφά κατέφυγες στο σπίτι σου!

89. Πόσο μάταιες ήταν οι πάντα αληθέστατες οιωνοσκοπίες μου για τα μελλοντικά γεγονότα! Έλεγα στο Καπιτώλιο σ' εκείνους τους απελευθερωτές μας, όταν ήθελαν να έλθω σε σένα για να σε παρακινήσω να υπερασπιστείς την πολιτεία, ότι, εφόσον φοβόσουν, θα υποσχόσουν τα πάντα μόλις όμως πάψεις να φοβάσαι, ότι θα είσαι όμοιος με τον εαυτό σου. Λοιπόν, όταν οι άλλοι πρώην ύπατοι πήγαν και γύρισαν, έμεινα στη γνώμη μου. Δε σε είδα ούτε εκείνη την ημέρα ούτε την επομένη, ούτε πίστεψα ότι μπορούσε να στερεωθεί καμιά συμμαχία ανάμεσα στους άριστους πολίτες και τον πιο επικίνδυνο εχθρό με καμιά συνθήκη. Δύο ημέρες μετά ήλθα στο ναό της Γης και βέβαια χωρίς να το θέλω, επειδή οπλισμένοι άνδρες κατείχαν όλες τις εισόδους.

90. Τι ημέρα ήταν εκείνη για σένα, Αντώνιε; Μολονότι ξαφνικά έγινες εχθρός μου, όμως σε λυπάμαι γιατί μίσησες τον εαυτό σου.

36. Τι άνδρας θα ήσουν, αθάνατοι θεοί, και πόσο μεγάλος, αν μπορούσες να διατηρήσεις τη διάθεση εκείνης της ημέρας. Θα είχαμε ειρήνη που έγινε μέσω ομήρου, ενός παιδιού ευγενικής καταγωγής, εγγονού του Μ. Μπαρπαλίωνα. Μολονότι σε έκανε σωστό ο φόβος, ο οποίος δεν είναι μακροχρόνιος δάσκαλος του καθήκοντος, πονηρό όμως σε έκανε αυτό το οποίο, ενώ ο φόβος απουσιάζει, δεν απομακρύνεται από σένα, δηλαδή το θράσος. Ωστόσο τότε, όταν σε θεωρούσαν άριστο ενώ εγώ βέβαια διαφωνούσα,

στην κηδεία του τυράννου, αν εκείνο ήταν κηδεία, πρωτοστάτισες εγκληματικότητα.

91. Δικός σου ήταν εκείνος ο ωραίος έπαινος, δικός σου ο οικτιρμός, δική σου η παράνεση· εσύ, εσύ, λέγω, άναψες εκείνες τις δάδες, και αυτές με τις οποίες εκείνος είχε μισοκαεί και αυτές με τις οποίες άναψε και κατακάπκε το σπίτι του Λ. Βελλιένου· εσύ εξαπέλυσες εναντίον των σπιτιών μας εκείνες τις επιθέσεις των διεφθαρμένων ανθρώπων και δούλων στο μεγαλύτερο μέρος, τους οποίους εμείς αποκρούσαμε με τη δύναμη των χειρών μας. Εσύ ο ίδιος όμως σαν να είχε σκουπιστεί η αιθάλη τις υπόλοιπες ημέρες φρόντισες να περάσουν λαμπρές αποφάσεις της συγκλήτου στο Καπιτώλιο για να μην καταρτισθεί μετά τις Ειδούς του Μαρτίου κανένας κατάλογος απαλλαγής από φόρους, ούτε καμιάς ευεργεσίας. Θυμήσου εσύ ο ίδιος τι είχες πει για τους εξόριστους, ξέρεις (τι είχες πει) για την απαλλαγή από φόρους. Και βέβαια το άριστο ήταν ότι δηλαδή αφάνισες για πάντα τον τίτλο του δικτάτορα από την πολιτεία. Και βέβαια μ' αυτήν την ενέργεια φαινόταν ότι σε είχε καταλάβει τόσο μεγάλο μίσος για τη βασιλεία ώστε εξαιτίας του πρόσφατου φόβου προς ένα δικτάτορα να αφανίσεις κάθε σημάδι της.

92. Όλοι νόμισαν ότι η πολιτεία είχε αποκατασταθεί, εγώ όμως με κανένα τρόπο, γιατί φοβόμουν κάθε είδους ναυάγιο με σένα κυβερνήτη. Λοιπόν μήπως έκανα λάθος ή μήπως μπόρεσε να είναι διαφορετικός από τον εαυτό του για πολύ χρονικό διάστημα; Μπροστά στα μάτια σας, σ' όλο το Καπιτώλιο καταρτίζονταν κατάλογοι και δεν πωλούνταν απαλλαγές από φόρους μόνο σε μεμονωμένα άτομα, αλλά ακόμη και σε ολόκληρους λαούς· παραχωρούνταν το δικαίωμα του πολίτη όχι πια μεμονωμένα αλλά σε ολόκληρες επαρχίες. Λοιπόν εάν αυτά εξακολουθούν να γίνονται, τα οποία δεν μπορούν να εξακολουθούν να γίνονται, όταν η πολιτεία είναι σταθερή, χάσατε, συγκλητικοί πατέρες, ολόκληρες επαρχίες και όχι μόνον οι φόροι, αλλά ακόμη και η εξουσία του Ρωμαϊκού λαού μειώθηκε με τις ιδιωτικές αγορές του.

37. 93. Πού είναι οι 700.000.000 σιστέρτιοι οι οποίοι είναι (καταχωρημένοι) στα λογιστικά βιβλία που βρίσκονται στο ναό της Ρέας; Μιαρά χρήματα εκείνου βέβαια, αλλ' όμως αυτά, αν δεν επιστραφούν σ' αυτούς στους οποίους ανήκουν, θα μπορούσαν να μας απαλλάξουν από φόρους. Και εσύ με ποιο τρόπο έπαψες να οφείλεις 40.000.000

σποτερτίους πριν από την 1η Απριλίου που όφειλες στις 15 Μαρτίου; Είναι αναρίθμητα τα διατάγματα που αγόραζαν οι δικοί σου όχι βέβαια χωρίς να το ξέρεις εσύ, αλλά μια λαμπρή απόφαση για το βασιλιά Διόταρο που ήταν φιλικότατος απέναντι στο Ρωμαϊκό λαό είναι καταχωρημένη στο Καπιτώλιο· όταν έγινε η πρόταση δεν υπήρχε κανείς που μπορούσε να κρατήσει το γέλιο του ακόμη και μέσα στη βαθιά λύπη.

94. Γιατί ποιος ήταν περισσότερο εχθρικός προς κάποιον, όσο ο Καίσαρας προς τον Διόταρο; Όμοια όπως ήταν εχθρικός απέναντι σ' αυτήν την τάξη, όπως στην τάξη των ιππέων, όπως στους Μασσαλιώτες, όπως σε όλους όσους αισθανόταν ότι η πολιτεία του Ρωμαϊκού λαού είναι αγαπητή. Λοιπόν από αυτόν (τον Καίσαρα), όσο ζούσε, ο βασιλιάς Διόταρος δεν πέτυχε τίποτε δίκαιο, τίποτε καλό ούτε παρών ούτε απών, όταν όμως πέθανε, έγινε πιο ευνοούμενος. Όντας παρών κάλεσε στο δικαστήριο το φίλο του, υπολόγισε, απαίτησε χρήματα, εγκατέστησε έναν από τους Έλληνες ακολούθους του στην τετραρχία του, του αφαίρεσε την Αρμενία την οποία του είχε δώσει η σύγκλητος. Αυτά τα αφαίρεσε ζωντανός και τα επέστρεψε πεθαμένος.

95. Και με τι λόγια; Από το ένα μέρος του φαινόταν δίκαιο, από το άλλο άδικο. Θαυμάσια συναρμογή λέξεων. Εκείνος όμως ποτέ - γιατί πάντοτε υπερασπίζονται τον Διόταρο όταν απουσίαζε - δεν είπε ότι του φαινόταν δίκαιο κάτι που ζητούσαμε για εκείνον. Με ενέργειες απεσταλμένων, καλών ανθρώπων, αλλά δειλών και άπειρων, χωρίς τη γνώμη μας, χωρίς τη γνώμη των άλλων φίλων του βασιλιά, συντάχθηκε συμβόλαιο 10.000.000 σποτερτίων, στο γυναικωνίτη, τόπο στον οποίο τα περισσότερα πράγματα πωλήθηκαν και πωλούνται. Σε συμβουλεύω να σκεφθείς τι πρόκειται να κάνεις μ' αυτό το συμβόλαιο. Γιατί ο ίδιος ο βασιλιάς με τη θέλησή του (αυτοβούλως), χωρίς κανένα υπόμνημα του Καίσαρα, μόλις πληροφορήθηκε το θάνατό του, ανέκτησε όλα του τα πράγματα με τις δικές του δυνάμεις.

96. Γνώριζε, όντας σοφός άνθρωπος, ότι το δίκαιο ήταν πάντοτε το εξής, δηλαδή αυτά που οι τύραννοι είχαν αρπάξει, όταν οι τύραννοι σκοτωθούν, να τα παίρνουν πίσω αυτοί από τους οποίους είχαν αρπαγεί. Λοιπόν κανένας νομοδιδάσκαλος, ούτε βέβαια αυτός που υπήρξε νομοδιδάσκαλος μόνο για σένα και με τη βοήθεια του οποίου κάνεις αυτά, δε θα σου πει ότι σύμφωνα με αυτό το

συμβόλαιο υπάρχει κάποιο χρέος γι' αυτά τα πράγματα που επανέκτησε πριν από το συμβόλαιο. Γιατί δεν τα αγόρασε από σένα, αλλά πριν του πουλήσεις τα δικά του, ο ίδιος τα πήρε στην κατοχή του. Εκείνος υπήρξε άνδρας· αξίζουμε βέβαια περιφρόνηση εμείς που μισούμε το δημιουργό, αλλά υπερασπίζουμε τα έργα.

38. **97.** Τι να πω εγώ για τα ατελείωτα έγγραφα, τι για τα αναρίθμητα χειρόγραφα; Υπάρχουν ακόμη και έμποροι αυτών που τα πωλούν φανερά σαν να είναι προγράμματα μονομάχων. Λοιπόν τόσο μεγάλοι σωροί από νομίσματα συσσωρεύονται στο σπίτι του, ώστε να τα ζυγίζουν πια και όχι να τα μετράνε. Και πόσο τυφλή είναι η πλεονεξία! Πρόσφατα καταρτίστηκε κατάλογος με τον οποίο οι πλουσιότητες πολιτείες των Κρητών απαλλάσσονται από φόρους και αποφασίζεται να μην είναι η Κρήτη επαρχία μετά την ανθυπατεία του Μ. Βρούτου. Είσαι κύριος των φρενών σου, δεν πρέπει να σε δέσουν; Άραγε με απόφαση του Καίσαρα η Κρήτη μπόρεσε να απαλλαγεί από τους φόρους μετά την αποχώρηση του Βρούτου, ενώ η Κρήτη δεν είχε καμιά σχέση με τον Βρούτο όταν ζούσε ο Καίσαρας; Όμως με την πώληση αυτής της απόφασης, για να μη νομίζετε ότι δεν έγινε τίποτε, χάσατε την επαρχία της Κρήτης. Γενικά δεν υπήρξε κανένας αγοραστής κανενός πράγματος του οποίου δεν ήταν αυτός ο πωλητής.

98. Και για τους εξόριστους ο Καίσαρας πρότεινε το νόμο που κατάρτισες; Δεν επικρίνω τη συμφορά κανενός· μόνο παραπονιέμαι, πρώτα γιατί κηλιδώθηκε η επιστροφή αυτών των οποίων την περίπτωση ο Καίσαρας είχε θεωρήσει διαφορετική· έπειτα δεν ξέρω γιατί δεν αποδίδεις το ίδιο και στους υπόλοιπους, αφού δεν απέμειναν περισσότεροι από τρεις ή τέσσερις. Γιατί να μην απολαμβάνουν την ίδια ευσπλαχνία εκ μέρους σου αυτοί που έχουν την ίδια συμφορά; Γιατί τους κρατάς, όπως και το θείο σου; Δε θέλησες να κάνεις πρόταση γι' αυτόν, ενώ έκανες για τους άλλους. Και ακόμη τον προέτρεψες να υποβάλει υποψηφιότητα για τιμητής και προετοιμάσες αυτήν την υποψηφιότητα που προκάλεσε και το γέλιο των ανθρώπων και τα παράπονα.

99. Γιατί όμως δεν έκανες την εκλογή; ή μήπως επειδή ο δήμαρχος ανήγγειλε κεραυνό από τα αριστερά; Όταν κάτι σε ενδιαφέρει δεν υπάρχουν καθόλου οιωνοσκοπίες, όταν κάτι ενδιαφέρει τους δικούς σου, τότε γίνεσαι θρησκευτικός. Αυτόν τον ίδιο δεν τον εγκατέλειψες σχετικά με το συμβούλιο των επτά; Γιατί παρενέβη κάποιος

που φοβόσουν, πιστεύω, ότι δε θα μπορούσες να του φέρεις αντίρρηση διατηρώντας σώο το κεφάλι σου. Φόρτωσες με όλες τις βρισιές αυτόν που έπρεπε να τιμάς σαν πατέρα, αν υπήρχε σε σένα κάποια ευσέβεια. Την κόρη του, την εξαδέλφη σου, έδιωξες όταν αναζήτησες άλλη συζυγική σχέση στην οποία και από πριν απέβλεπες. Δεν ήταν αρκετό· κατηγόρησες για μοικεία μια αγνότατη γυναίκα. Υπάρχει και κάτι άλλο που μπορεί να προστεθεί; Δεν αρκέστηκες σ' αυτό. Ενώ η σύγκλητος ήταν γεμάτη την 1η Ιανουαρίου, παρόντος του θείου σου, τόλμησες να ισχυριστείς ότι η αιτία του μίσους σου για τον Δολαβέλλα ήταν ότι ανακάλυψες ότι αυτός διέπραξε μοικεία με την εξαδέλφη και σύζυγό σου. Ποιος μπορεί να κρίνει αν ήσουν πιο αναίσχυντος που μίλησες στη σύγκλητο, αν ήσουν πιο κακοήθης που μίλησες εναντίον του Δολαβέλλα, αν ήσουν πιο αισχρός που μίλησες ενώ άκουγε ο θείος σου, αν ήσουν πιο σκληρός που μίλησες τόσο αισχρά και ανόσια εναντίον εκείνης της δύστυχης γυναίκας.

39. **100.** Αλλά ας γυρίσουμε στα χειρόγραφα. Ποια ήταν η δική σου γνώση; Γιατί τις πράξεις του Καίσαρα επικύρωσε η σύγκλητος χάριν της ειρήνης· αυτά βεβαίως που είχε κάνει ο Καίσαρας και όχι αυτά που είχε πει ο Αντώνιος ότι έκανε ο Καίσαρας. Από πού ξεπετάγονται αυτά, με ποιανού την επινόηση εκδίδονται; Αν είναι πλαστά, γιατί εγκρίνονται; αν είναι αληθινά, γιατί πωλούνται; Αλλά αποφασίστηκε το εξής, να ερευνησετε με ένα συμβούλιο για τις ενέργειες του Καίσαρα την 1η Ιουνίου. Ποιο ήταν το συμβούλιο, ποιον ποτέ κάλεσες, ποια 1η Ιουνίου περίμενες; Μήπως αυτήν κατά την οποία αφού περιόδευσες τις αποικίες των παλαιμάκων, επέστρεψες περιστοιχισμένος με όπλα; Τι λαμπρή ήταν εκείνη η περιοδεία σου κατά τους μήνες Απρίλιο και Μάιο, τότε όταν ακόμη και την Καπύη προσπάθησες να κάνεις αποικία. Ξέρουμε με ποιο τρόπο αναχώρησες από εκεί ή μάλλον παρ' ολίγο να μην αναχωρήσεις.

101. Αυτήν την πόλη εσύ απειλείς. Μακάρι να προσπαθήσεις ώστε κάποτε να εξαφανισθεί εκείνο το "παρ' ολίγο". Αλλά πόσο λαμπρή είναι εκείνη η περιοδεία σου. Τι να αναφέρω τις προετοιμασίες των γευμάτων, τι εκείνη τη μανιώδη οινοποσία σου; Αυτές είναι οι δικές σου ζημιές, εκείνες οι δικές μας. Την περιοχή της Καμπανίας, που μολονότι εξαιρέθηκε από φόρους για να δοθεί στους στρατιώτες, όμως κρίναμε ότι προξένησε μεγάλη ζημιά στην πολυτεία, αυτήν εσύ την μοίρασες στους συνδαιτυμόνες και

τους συμπαίκτες σου. Θεατρίνοι και θεατρίνες λέγω, συγκλητικοί πατέρες, ότι έχουν εγκατασταθεί στην περιοχή της Καμπανίας. Τι να παραπονεθώ πια για τους αγρούς των Λεοντίνων; Γιατί βέβαια αυτοί οι δημόσιοι αγροί στην Καμπανία και τους Λεοντίνους, που κάποτε ανήκαν στην περιουσία του Ρωμαϊκού λαού, θεωρούνταν παραγωγικοί και καρποφόροι. Τρεις χιλιάδες πλέθρα στο γιατρό· και τι (έγινε) αν σε θεράπευσε; Δύο στο ρήτορα· και τι αν μπόρεσε να σε κάνει εύγλωττο; Αλλά ας γυρίσουμε στο ταξίδι σου στην Ιταλία.

40. **102.** Ίδρυσες την αποκία Κασίλινον, όπου είχε ιδρύσει αποικία πριν ο Καίσαρας. Με συμβουλευτήκες βέβαια με επιστολή για την Καπύη, δηλαδή αν μπορούσες νόμιμα να ιδρύσεις νέα αποικία εκεί όπου υπήρχε αποκία, αλλά σου είχα απαντήσει το ίδιο όπως και για το Κασίλινον. Είπα ότι στην αποκία αυτήν που ιδρύθηκε σύμφωνα με τις οίωνασκοπίες, εφόσον διατηρείται, δεν μπορεί να ιδρυθεί νόμιμα νέα αποικία· έγραψα ξανά ότι μπορούν να εγγραφούν νέοι άποικοι. Εσύ όμως παρασυρμένος από αλαζονεία, διασαλεύοντας όλο το δίκαιο των οίωνασκοπιών, ίδρυσες αποκία στο Κασίλινον, όπου πριν λίγα χρόνια είχε ιδρυθεί αποικία, για να σηκώσεις σημαία και να περιφέρεις το άροτρο. Και με το άροτρο αυτής (της αποικίας) σχεδόν άγγιξες την πύλη της Καπύης ώστε να μειωθεί το έδαφος της θαλερής αποικίας.

103. Από αυτήν τη διασάλευση των θρησκευτικών κανόνων πετάς στο Κάσινον στο κτήμα του Μ. Βάρρωνα, του ευσεβέστατου και ακεραιότατου ανδρός. Με ποιο δικαίωμα, με ποιο πρόσωπο; "Με το ίδιο" θα πεις "με το οποίο εισέβαλα στα κτήματα των κληρονόμων του Λ. Ρουμπρίου, με το οποίο στα κτήματα των κληρονόμων του Λ. Τουρσελλίου, με το οποίο στις υπόλοιπες αναρίθμητες περιουσίες". Και αν τα απέκτησες από πλειστηριασμό, ας είναι καλά ο πλειστηριασμός, ας είναι καλά οι πίνακες (του πλειστηριασμού), αρκεί μόνο να είναι του Καίσαρα, όχι δικοί σου· αυτοί με τους οποίους ήσουν χρεωμένος, όχι αυτοί με τους οποίους απάλλαξες τον εαυτό σου. Ποιος όμως είπε ότι το κτήμα του Βάρρωνα στο Κάσινον πουλήθηκε, ποιος είδε το δόρυ του πλειστηριασμού αυτής της πώλησης, ποιος άκουσε τη φωνή του δημόσιου κλητήρα; Λέγεις ότι έστειλες κάποιον στην Αλεξάνδρεια για να το αγοράσεις από τον Καίσαρα, γιατί ήταν πολύ να περιμένεις τον ίδιο.

- 104.** Όμως ποιος ποτέ άκουσε - και κανενός άλλου η σωτηρία δεν ενδιέφερε πιο πολλούς ανθρώπους - ότι κατασχέθηκε κάτι από την περιουσία του Βάρρωνα; Και τι (έγινε); Ακόμη κι αν ο Καίσαρας σου έγγραψε να το επιστρέψεις, ποια λόγια θα ήταν αρκετά για μια τόσο μεγάλη αδιαντροπιά; Απομάκρυνε για λίγο αυτά τα σπαθιά που βλέπουμε και θα καταλάβεις πια ότι άλλη είναι η περίπτωση του πλειστηριασμού του Καίσαρα, άλλη της δικής σου αυτοπεποίθησης και απερισκεψίας· γιατί όχι μόνον ο κύριος θα σε απομάκρυνε από εκείνο το σπίτι, αλλά οποιοσδήποτε φίλος, γείτονας, φιλοξενούμενος, επιστάτης.
41. Και πόσες ημέρες είχες οργιάσει αισχρότητα σ' εκείνη την έπαυλη. Από την τρίτη ώρα (της ημέρας) έπιναν, έπαιζαν, έκαναν εμετό. Τι δύστυχο αυτό το ίδιο το σπίτι, "πόσο διαφορετικός κύριος" - αν και με ποιο τρόπο αυτός είναι κύριος; - αλλ' όμως πόσο διαφορετικός κύριος το κατείχε. Γιατί ο Μ. Βάρρωνας ήθελε εκείνο το σπίτι να είναι καταφύγιο για τις μελέτες του και όχι για ακολασίες.
- 105.** Τι έλεγαν προηγουμένως σ' εκείνη την έπαυλη, τι σκέψεις έκαναν, τι ιδέες εμπιστεύονταν στις επιστολές. Τα δίκαια του Ρωμαϊκού λαού, τα μνημεία των προγόνων, η μέθοδος κάθε σοφίας και γνώσης. Αλλ' όμως μ' εσένα ένοικο - γιατί δεν ήσουν ο κύριος - αντηκούσαν όλα από φωνές μεθυσμένων, κολυμπούσαν τα δάπεδα από κρασί, οι τοίχοι ήταν υγροί, ευγενικής καταγωγής παιδιά περιφέρονταν μαζί με μισθωμένα, πόρνες ανάμεσα σε οικοδεσποινες. Έρχονταν άνθρωποι για να χαιρετήσουν από το Κασίνον, το Ακουίνο, την Ιντεράμνα· κανένας δεν έγινε δεκτός και βέβαια δίκαια, γιατί σ' έναν αισχρότατο άνθρωπο ρυπαίνονται τα διακριτικά του αξιώματος.
- 106.** Όταν ξεκίνησε από εκεί για τη Ρώμη και πλησίαζε στο Ακουίνο, ένα αρκετά μεγάλο πλήθος προχώρησε να τον συναντήσει, καθώς είναι μια πολυάνθρωπη ισοπολίτις. Εκείνον όμως τον μετέφεραν μέσα από την πόλη σ' ένα κλειστό φορείο σαν πεθαμένο. Οι κάτοικοι του Ακουίνου ενήργησαν ανόητα, αλλ' όμως κατοικούσαν στο δρόμο. Και τι (έκαναν) οι κάτοικοι της Αναγνίας; Αυτοί αν και ήταν έξω από το δρόμο, κατέβηκαν για να τον χαιρετήσουν σαν να ήταν ύπατος. Είναι απίστευτο να το πει κανείς, αλλά όλοι παραδέχονται ότι κανένας δεν ανταποκρίθηκε στο χαιρετισμό τους, ιδιαίτερα μάλιστα αφού είχε μαζί του δύο Αναγνίνους, τον Μουστέλα και τον Λάκωνα, από τους οποίους ο ένας ήταν πρώτος στα σπαθιά και ο άλλος στα ποτήρια.

- 107.** Τι να αναφέρω εγώ τις απειλές και τις προσβολές με τις οποίες επιτέθηκε στους Σιδικηνούς και προσέβαλε τους Ποπολανούς, επειδή είχαν διαλέξει τον Γ. Κάσσιο και τους Βρούτους σαν προστάτες; Με μεγάλο ζήλο βέβαια, κρίση, ευμένεια και αγάπη τους διάλεξαν, όχι με τη βία και τα όπλα, όπως έκαναν προστάτες εσένα και τον Βάσιλο και άλλους όμοιους σου που κανένας δεν ήθελε όχι μόνο να είναι πελάτης εκείνων, αλλά ούτε να τους έχει σαν πελάτες.
42. Στο μεταξύ ενώ εσύ έλειπες, τι ημέρα ήταν εκείνη για το συνάρχοντά σου, όταν ανέτρεψε εκείνον τον τύμβο στην αγορά που συνήθιζες να λατρεύεις. Όταν σου ανήγγειλαν αυτό το γεγονός, όπως παραδέχονται αυτοί που ήταν μαζί σου, κατέρρευσες. Τι συνέβη μετά δεν ξέρω πιστεύω ότι υπερίσχυσαν ο φόβος και τα όπλα· το συνύπατό σου βέβαια τον απέσπασες από τον ουρανό και δεν κατάφερες μέχρι τώρα να γίνει όμοιος σου, αλλά σίγουρα να είναι διαφορετικός από τον εαυτό του.
- 108.** Τι επιστροφή όμως ήταν αυτή στη Ρώμη, τι ταραχή ολόκληρης της πόλης. Θυμηθήκαμε τον Κίννα όταν ήταν πολύ ισχυρός, έπειτα την τυραννία του Σύλλα και πρόσφατα είδαμε τη βασιλεία του Καίσαρα. Ίσως υπήρχαν σπαθιά, αλλά ήταν κρυμμένα και όχι τόσα πολλά. Όμως τι ενέργειες είναι αυτές και πόσο βάρβαρες. Τον συνοδεύουν ακόλουθοι σε τειράγωνη παράταξη με σπαθιά, βλέπουμε να μεταφέρουν φορεία με ασπίδες. Και αφού αυτά έχουν γίνει πια μόνιμη κατάσταση, συγκλητικοί πατέρες, σκληρυνθήκαμε από τη συνήθεια. Την 1η Ιουνίου ενώ θέλαμε να έλθουμε στη σύγκλητο, όπως είχε οριστεί, καταταραγμένοι από φόβο ξαφνικά διασκορπιστήκαμε.
- 109.** Και αυτός, που δε χρειαζόταν τη σύγκλητο, ούτε επιθύμησε κανέναν αλλά μάλλον χάρηκε από την αποχώρησή μας και αμέσως έκανε εκείνες τις θαυμαστές πράξεις. Αυτός που είχε υπερασπιστεί τα χειρόγραφα του Καίσαρα για το δικό του συμφέρον. αυτός ανέτρεψε τους νόμους του Καίσαρα, ακόμη και τους πιο λαμπρούς, για να μπορέσει να ταραξει την πολιτεία. Παρέτεινε τον αριθμό των ετών στη διοίκηση των επαρχιών και ακόμη, ενώ έπρεπε να είναι ο υπερασπιστής των ενεργειών του Καίσαρα, σε δημόσια και ιδιωτικά πράγματα ακύρωσε τις ενέργειες του Καίσαρα. Στα δημόσια πράγματα τίποτε δεν είναι πιο σοβαρό από ένα νόμο, στα ιδιωτικά το πιο σίγουρο είναι μια διαθήκη. Άλλους νόμους κατήργησε χωρίς να τους εκδώσει, άλλους εξέδωσε για να τους καταργήσει. Ακύρωσε διαθήκη που ακόμη και στους κατώτερους

πολίτες πάντα τηρείται. Αγάλματα, πίνακες, τα οποία ο Καίσαρας κληροδότησε στο λαό μαζί με τους κήπους, άλλα τα μετέφερε στους κήπους του Πομπηίου και άλλα στην έπαυλη του Σκιπίωνα.

43. **110.** Εσύ λοιπόν είσαι αφοσιωμένος στη μνήμη του Καίσαρα, εσύ αγαπάς εκείνον ακόμη και πεθαμένο; Ποια τιμή μεγαλύτερη πέτυχε από το να έχει μια ιερή κλίνη, μια εικόνα, ένα αέτωμα, έναν ιερέα; Άρα ο Μ. Αντώνιος είναι ο ιερέας του θεϊκού Ιουλίου, έτσι όπως έχει ιερέα ο Δίας, όπως ο Άρης, όπως ο Κυρίνος. Λοιπόν τι αργοπορείς; γιατί δεν οιωνοσκοπείς; Διάλεξε την ημέρα, κοίτα ποιος οιωνοσκοπεί για σένα· είμαστε συνάδελφοι οιωνοσκοποί· κανένας δε θα αρνηθεί. Τι βδελυρός άνθρωπος! είτε επειδή είσαι ιερέας του Καίσαρα, είτε επειδή είσαι ιερέας ενός πεθαμένου. Έπειτα σε ρωτάω, μήπως αγνοείς τι ημέρα είναι σήμερα. Δεν ξέρεις ότι χθές ήταν η τέταρτη ημέρα των Ρωμαϊκών αγώνων στον ιππόδρομο; Και ότι εσύ ο ίδιος πρότεινες στο λαό να αποδίδεται μια πέμπτη επιπλέον ημέρα στον Καίσαρα; Γιατί δε φοράμε την περιπόρφυρο τήβεννο; Γιατί ανεχόμαστε να παραμελείται μια τιμή που δόθηκε στον Καίσαρα σύμφωνα με δικό σου νόμο; Ή μήπως ανέχθηκες να μιανθούν οι δημόσιες δεήσεις προσθέτοντας μιαν ημέρα, αλλά δεν ήθελες να μιανθούν οι ιερές κλίνες; Ή αφαίρεσε από παντού τη θρησκεία ή διατήρησέ την παντού.

111. Ρωτάς αν μου αρέσει να είναι μια ιερή κλίνη, ένα αέτωμα, ένας ιερέας. Εμένα βέβαια δε μου αρέσει τίποτε απ' αυτά. Εσύ όμως που υπερασπίζεσαι τις ενέργειες του Καίσαρα, τι μπορείς να πεις; γιατί άλλα υποστηρίζεις και άλλα δεν τα φροντίζεις; εκτός αν ίσως θέλεις να ομολογήσεις ότι όλα τα μετράς με το δικό σου συμφέρον και όχι με την αξιοπρέπεια εκείνου. Τι έχεις να πεις τέλος πάντων γι' αυτά; γιατί περιμένω την ευγλωττία σου. Ήξερα ότι ο παππούς σου ήταν πάρα πολύ εύγλωττος και ότι εσύ επίσης έχεις μεγαλύτερη ευχέρεια στο λέγειν. Εκείνος ποτέ δε μίλησε στη συνέλευση γυμνός, είδαμε το στήθος σου, ενός απλού ανθρώπου. Θα απαντήσεις σ' αυτά ή θα τολμήσεις καθόλου να ανοίξεις το στόμα σου; Άραγε θα βρεις κάτι από τον τόσο μακρύ λόγο μου στο οποίο να έχεις την πεποίθηση ότι μπορείς να απαντήσεις;

44. **112.** Αλλά ας αφήσουμε τα περασμένα· αυτήν μόνο την ημέρα, μόνον τη σημερινή ημέρα, λέγω, αυτήν τη στιγμή που μιλάω, αν μπορείς υπερασπίσου. Γιατί η σύγκλητος είναι περιστοιχισμένη με στεφάνι από οπλισμένους άνδρες;

γιατί οι σωματοφύλακές σου με ακούνε με τα σπαθιά στα χέρια; γιατί οι θύρες της Ομονοίας δεν είναι ανοικτές; γιατί κατεβάζεις στην αγορά ανθρώπους απ' όλα τα έθνη προπαντός βαρβάρους και Ιτυραίους με τα βέλη τους; Λέγει ότι το κάνει για την προστασία του. Λοιπόν δεν είναι καλύτερα να καθεί χιλιάδες φορές παρά να μην μπορεί να ζει στην πολιτεία του χωρίς την προστασία οπλισμένων ανδρών; Αλλά αυτή η προστασία, πίστεψέ με, δεν είναι τίποτε πρέπει να είσαι περιστοιχισμένος από τη στοργή και την εύνοια των πολιτών, όχι από τα όπλα.

113. Ο Ρωμαϊκός λαός θα σου τα αφαιρέσει και θα σου τα αποσπάσει και μακάρι εμείς να είμαστε σώοι! Αλλά με οποιοδήποτε τρόπο και αν μας έξεις φερθεί, εφόσον βάζεις σε εφαρμογή αυτά τα σχέδια, δεν μπορείς, πίστεψέ με, να ζεις πολύ καιρό. Στ' αλήθεια αυτή η ελάχιστη άπληστη σύζυγος σου, την οποία εγώ περιγράφω χωρίς να την προσβάλλω, για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα οφείλει στο Ρωμαϊκό λαό την τρίτη δόση της. Έχει ο Ρωμαϊκός λαός ανθρώπους για να τους παραδώσει τα πηδάλια της πολιτείας αυτοί οπουδήποτε στον κόσμο κι αν βρίσκονται, εκεί είναι όλη η προστασία της πολιτείας ή μάλλον η ίδια η πολιτεία, η οποία μέχρι τώρα μόνον πήρε εκδίκηση για τον εαυτό της, όμως δεν ανέκτησε ακόμη τις δυνάμεις της. Αλλά έχει βέβαια η πολιτεία ευγενέστατους νέους έτοιμους να την υπερασπιστούν όσο και αν θέλουν εκείνοι να μείνουν σε απραξία μελετώντας την κατάσταση, όμως η πολιτεία θα τους ανακαλέσει. Και το όνομα της ειρήνης είναι γλυκό και η ίδια η υπόθεση σωτήρια, αλλά ανάμεσα στην ειρήνη και τη δουλεία υπάρχει μεγάλη διαφορά. Η ειρήνη είναι γαλήνια ελευθερία, η δουλεία η έσκαπη από όλες τις συμφορές που πρέπει να απομακρυνθεί όχι μόνο με τον πόλεμο, αλλά και με το θάνατο.

114. Γιατί αν εκείνοι οι ελευθερωτές μας απομακρύνθηκαν από μας και δεν τους βλέπουμε πια, όμως άφησαν το παράδειγμα της πράξης τους. Εκείνοι έκαναν αυτό που κανείς δεν είχε κάνει. Ο Βρούτος πολεμώντας καταδίωξε τον Τρκύνιο που ήταν τότε βασιλιάς, όταν επιτρεπόταν να υπάρχει βασιλιάς στη Ρώμη. Οι Σπ. Κάσσιος, Σπ. Μάϊλιος, Μ. Μάνλιος σκοτώθηκαν γιατί υπήρχε η υποψία ότι επιδίωκαν να πάρουν το βασιλικό αξίωμα. Αυτοί πρώτα επιτέθηκαν με τα σπαθιά όχι εναντίον αυτού που επιδίωκε το βασιλικό αξίωμα, αλλά εναντίον αυτού που βασιλεύε. Αυτό το ίδιο το γεγονός είναι τόσο από μόνο του λαμπρό και θείο, όσο και προβαλλόμενο προς μίμηση, ιδιαίτερα

επειδή εκείνοι απέκτησαν τέτοια δόξα, την οποία φαίνεται ότι με δυσκολία μπορεί να συγκρατήσει ο ουρανός. Γιατί μολονότι αρκετό κέρδος υπήρχε σ' αυτήν την ίδια τη συναίσθηση της ωραιότητας αυτής πράξης, όμως νομίζω ότι δεν πρέπει ένας θνητός να περιφρονεί την αθανασία.

45. 115. Θυμήσου λοιπόν, Μ. Αντώνιε, την ημέρα εκείνη κατά την οποία κατήργησες το θεσμό του δικτάτορα· βάλε μπροστά στα μάτια σου τη χαρά της συγκλήτου και του Ρωμαϊκού λαού, σύγκρινέ την με αυτήν την αγορά που κάνεις εσύ και οι δικοί σου και τότε θα καταλάβεις πόση διαφορά υπάρχει ανάμεσα στη δόξα και το κέρδος. Αλλά ασφαλώς όπως μερικοί δεν αισθάνονται τη γλυκύτητα της τροφής εξαιτίας κάποιας αρρώστιας και παράλυσης της αίσθησης έτσι και οι ακόλαστοι, οι άπληστοι, οι μοχθηροί, δεν έχουν γεύση της πραγματικής δόξας. Αλλά αν η δόξα δεν μπορεί να σε δελεάσει στο να ενεργείς σωστά, ούτε ο φόβος βέβαια δεν μπορεί να σε αποτρέψει από τα πιο αισχρά έργα; Δε φοβάσαι τα δικαστήρια. Αν (αυτό συμβαίνει) εξαιτίας της αθωότητάς σου, το επαινά, Αν όμως εξαιτίας της δύναμής σου, δεν καταλαβαίνεις τι πρέπει να φοβάται κανείς από αυτόν που με τέτοιο τρόπο δεν φοβάται τα δικαστήρια;

116. Γιατί αν δε φοβάσαι τους γενναίους άνδρες και εξαίρετους πολίτες, επειδή τα όπλα τους κρατούν μακριά από το σώμα σου, οι δικοί σου, πίστεψέ με, δε θα σε ανέχονται για μεγάλο χρονικό διάστημα. Όμως η ζωή είναι αυτή να φοβάσαι τους δικούς σου ημέρα και νύχτα; Εκτός αν βέβαια εσύ ή έχεις άνδρες υποχρεωμένους με ευεργεσίες μεγαλύτερες από αυτές με τις οποίες εκείνος είχε υποχρεωμένους μερικούς από αυτούς που τον σκότωσαν, ή πρέπει να συγκρίνεται μ' αυτόν σε κάθε πράγμα. Εκείνος είχε ευφυΐα, λογική, μνήμη, παιδεία, φροντίδα, σκέψη, επιμέλεια είχε διαπράξει στον πόλεμο πράγματα, αν και ολέθρια για την πολιτεία, αλλ' όμως σπουδαία. Αφού για πολλά χρόνια σκεπτόταν να γίνει βασιλιάς με μεγάλο κόπο και με μεγάλους κινδύνους, πέτυχε αυτό που είχε στο μυαλό του με θεάματα, με μνημεία, με διανομές στο λαό, με συμπόσια, έθελε το ανήξερο πλήθος τους δικούς του είχε υποχρεώσει με δώρα, τους αντιπάλους με επίδειξη πραότητας. Τι να πω περισσότερα; Είχε φέρει πια στην ελεύθερη πολιτεία, εν μέρει με το φόβο, εν μέρει με την καρτερία τη συνήθεια της δουλείας.

46. **117.** Μ' εκείνον εγώ μπορώ να σε συγκρίνω στην επιθυμία της εξουσίας, όμως στα άλλα πράγματα δεν μπορείς να συγκριθείς με κανένα τρόπο. Αλλά από τις πάρα πολλές συμφορές που προκάλεσε αυτός στην πολιτεία, όμως προήλθε και το εξής καλό, ότι ο Ρωμαϊκός λαός έμαθε πια, πόσο να πιστεύει στον καθένα, ποιους να εμπιστεύεται, από ποιους να φυλάγεται. Αυτά δεν τα σκέφτεσαι, ούτε καταλαβαίνεις ότι είναι αρκετό για γενναίους άνδρες να μάθουν πόσο ωραίο είναι σαν πράξη, πόσο ευπρόσδεκτο (ευχάριστο) σαν ευεργεσία, πόσο ένδοξο σε σχέση με τη φήμη να σκοτώσει κανείς έναν τύραννο; Μήπως θα σε ανεχθούν οι άνθρωποι τη στιγμή που δεν ανέχθηκαν εκείνον;

118. Μετά απ' αυτό, πίστεψέ με, αμιλλώμενοι θα τρέξουν σ' αυτό το έργο και δε θα περιμένουν την αργοπορία της ευκαιρίας. Φρόντισε, παρακαλώ, κάποτε την πολιτεία Μ. Αντώνιε, σκέψου αυτούς από τους οποίους γεννήθηκαν, όχι αυτούς με τους οποίους ζεις· σε μένα να φέρεσαι, όπως θέλεις, συμφιλιώσου με την πολιτεία. Αλλά εσύ να κοιτάξεις για τον εαυτό σου, εγώ θα κάνω ο ίδιος δήλωση για τον εαυτό μου. Υπερασπίστηκα την πολιτεία σαν νέος, δε θα την εγκαταλείψω σαν γέρος· περιφρόνησα τα σπαθιά του Κατιλίνα, δε θα φοβηθώ τα δικά σου. Και όμως θα προσφέρω με ευχαρίστηση ακόμη και το σώμα μου, αν μπορεί να επιτευχθεί με το θάνατό μου η ελευθερία της πολιτείας ώστε η λύπη του Ρωμαϊκού λαού να γεννήσει αυτό που από πολύ καιρό ωδίνει.

119. Στ' αλήθεια, αν εδώ και είκοσι σχεδόν χρόνια σ' αυτόν εδώ το ναό είπα ότι δεν μπορεί να είναι πρόωρος ο θάνατος ενός πρώην υπάτου, πόσο πιο αληθινά θα το πω τώρα για ένα γέρο. Για μένα όμως, συγκλητικοί πατέρες, ο θάνατος είναι πια ακόμη και επιθυμητός, αφού έχω ολοκληρώσει τα πράγματα που πέτυχα και τις πολιτικές ενέργειες που έκαμα. Τα εξής δύο μόνον επιθυμώ, πρώτον να αφήσω πεθαίνοντας το Ρωμαϊκό λαό ελεύθερο - τίποτε πιο σπουδαίο απ' αυτό δεν μπορούν να μου δώσουν οι αθάνατοι θεοί - και δεύτερον έτσι να έρχονται τα πράγματα για τον καθένα ώστε να υπηρετεί την πολιτεία (να γίνει άξιος της πολιτείας).

ΣΧΟΛΙΑ

Κεφ. 1

Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί το *προοίμιο* του λόγου. Σ' αυτό ο Κικέρωνας τονίζει ότι εδώ και είκοσι χρόνια όλοι οι εχθροί της πατρίδας ήταν συγχρόνως και προσωπικοί του εχθροί. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο Κατιλίνας και ο Κλώδιος. Όμοια και αυτήν την εποχή ο Αντώνιος ακολουθεί τα ακνάρια τους χωρίς να φοβάται το τέλος που είχαν.

patres conscripti: Έτσι προσφωνούσαν τους συγκλητικούς. Αποδίδεται "συγκλητικοί πατέρες" ή "εγγεγραμμένοι πατέρες". Αρχικά η σύγκλητος αποτελούνταν μόνον από πατρικούς. Ο αριθμός όμως των μελών της συγκλήτου περιορίστηκε σημαντικά κατά τα τελευταία χρόνια της βασιλείας. Για να συμπληρώσουν τα κενά δέχτηκαν στη σύγκλητο μέλη που προέρχονταν από τις πιο πλούσιες οικογένειες πληβείων. Έτσι στη φράση *patres conscripti* η λέξη *patres* φαίνεται να αναφέρεται στους πατρικούς και η λέξη *conscripti* στα μέλη της συγκλήτου που προέρχονταν από την τάξη των πληβείων. Ίσως οι δύο λέξεις είναι σε ασύνδετο σχήμα αντί της φράσης *patres et conscripti*. Αν όμως θεωρήσουμε ότι το *conscripti* προσδιορίζει το *patres* (= εγγεγραμμένοι πατέρες), τότε μολονότι φαίνεται να αναφέρεται μόνο στη δεύτερη κατηγορία συγκλητικών, στην πραγματικότητα όμως απευθύνεται σε όλη τη σύγκλητο.

his annis viginti: Ήταν είκοσι χρόνια (σύμφωνα με τον τρόπο που μετρούσαν οι Ρωμαίοι, υπολογίζοντας δηλαδή και το χρόνο των γεγονότων - δεκαεννέα σύμφωνα με το δικό μας τρόπο αρίθμησης) από το 63 π. Χ. που ο Κικέρωνας ήταν ύπατος και ο Κατιλίνας είχε συνωμοτήσει να ανατρέψει το καθεστώς της Ρώμης.

poenarum: Γενική διαιρετική στο *plus* (Λαπνισμός).

optarem: Δυνητική υποτακτική.

quorum...imitere: Υποτακτική σε αναφορική πρόταση που προσδιορίζει όρο απαρεμφάτου (εσωτερική εξάρτηση). Η κατάληξη *-ere* (δεύτερος τύπος αντί *-eris*) του δεύτερου ενικού προσώπου χρησιμοποιείται πολύ συχνά στο Δεύτερο Φιλιππικό.

nemo...voluntarius: Πράγματι η εχθρότητα με τον Κατιλίνα άρχισε από τη στιγμή που ο Κικέρωνας τον κατηγορήσε για

οργάνωση συνωμοσίας (σύμφωνα με τις πληροφορίες που είχε) ενώ με τον Κλώδιο από τη στιγμή που κατέθεσε σαν μάρτυρας εναντίον του σε μια δίκη για βεβήλωση ιερών μυστηρίων.

Tu ne verbo viderere....: Μολονότι προηγουμένως είχε πει ότι δε θα αναφέρει κανέναν από τους εκθρούς του, εδώ αναφέρει τον Κατρίλινα και τον Κλώδιο· φαίνεται μάλιστα ότι αυτό γίνεται τυχαία καθώς συγκρίνει μ' αυτούς τον Αντώνιο επισημαίνοντας ότι ξεπερνά τον πρώτο σε θρασύτητα και το δεύτερο σε παραφροσύνη.

Catilina (L. Sergius Catilina): Ο γνωστός αρχηγός της συνωμοσίας που έχει μείνει στην ιστορία με το όνομά του και που μας περιγράφει ο ιστορικός Σαλλούστιος. Ένας άνθρωπος με πολλά χαρίσματα αλλά κακό χαρακτήρα. Καταγόταν από σπουδαία οικογένεια πατρικίων, την *Gens Sergia* της οποίας αρχηγέτης θεωρούνταν ο Τρώας *Sergestus* (Virg. *Aen.* 5, 121) και η οποία είχε αναδείξει ένδοξους άνδρες. Χρημάτισε πραίτωρας το 68 και την επόμενη χρονιά πήγε σαν αντιπραίτωρας στην επαρχία της Αφρικής όπου πλούτισε σε βάρος των φορολογουμένων πράγμα για το οποίο κατηγορήθηκε. Εξαιτίας της άσωτης ζωής του έχασε την περιουσία του. Πιεζόμενος λοιπόν από χρέη και όντας εξαιρετικά φιλόδοξος επιδίωξε να γίνει ύπατος. Οι επανειλημμένες εκλογικές ήττες του τον οδήγησαν στο να οργανώσει συνωμοσία για την ανατροπή του καθεστώτος της Ρώμης. Οι προσπάθειές του είχαν αρχίσει από το 66 π. Χ., κορυφώθηκαν όμως το 63, χρονιά κατά την οποία ύπατος ήταν ο Κικέρωνας. Ο Κικέρωνας έμαθε τα σχέδια του Κατρίλινα μέσω κάποιου πληροφοριοδότη, του επιτέθηκε δριμύτητα στη σύγκλητο και τον ανάγκασε να εγκαταλείψει τη Ρώμη. Σύντομα όμως η συνωμοσία αποκαλύφθηκε καθώς συνελήφθησαν απεσταλμένοι της Γαλατικής φυλής των Αλλοβρόγων με επιστολές που τους είχαν δώσει οι κύριοι συνεργάτες του Κατρίλινα. Έτσι πέντε από τους πιο σημαντικούς συνωμότες, δηλαδή οι Λεντουλος, Κέθηνος, Γαβίνιος, Στατίλιος και Κεπάριος συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν. Στο μεταξύ ο Κατρίλινας φεύγοντας από τη Ρώμη με μικρή συνοδεία συνάντησε ένα μικρό στρατό στην Ετρουρία τον οποίο είχε ήδη φροντίσει να είναι έτοιμος. Εκεί έδωσε μάχη με τον Γ. Αντώνιο, το συνύπατο του Κικέρωνα, στην Πιστώρια, τον Ιανουάριο του 62 π. Χ., όπου νικήθηκε και σκοτώθηκε με όλους τους οπαδούς του.

Clodius (Publius Clodius Pulcher): Καταγόταν από οικογένεια πατρικίων. Το 62 π. Χ. κατηγορήθηκε για βεβήλωση ιερών μυστηρίων και στη δίκη κατέθεσε σαν μάρτυρας εναντίον του ο

Κικέρωνας. Για να πετύχει την εκλογή του στο αξίωμα του δημάρχου υιοθετήθηκε από έναν πληβείο. Έχοντας αυτό το αξίωμα το 58 π. Χ. κατηγορήσε τον Κικέρωνα ότι παράνομα εκτέλεσε τους συνεργάτες του Κατιλίνα και πέτυχε την εξορία του. Αρχικά ήταν υποστηρικτής τόσο του Καίσαρα, όσο και του Πομπηίου, γρήγορα όμως στράφηκε εναντίον και των δύο και εμφανίστηκε σαν ο κύριος εκπρόσωπος του δημοκρατικού κόμματος. Σαν αντίπαλός του και εκπρόσωπος του κόμματος της συγκλήτου εμφανίστηκε ο *Titus Annius Milo*. Και οι δύο δημιούργησαν γύρω τους ομάδες ενόπλων και με τις έριδές τους γέμισαν αναρχία και βία τους δρόμους της Ρώμης. Σε μια από τις μεταξύ τους συγκρούσεις ο Κλώδιος σκοτώθηκε.

contemptumne me? Ελλειπτική ερώτηση (ενν. *putern*).

non...nec...nec...nec...nec...: Η αρχική άρνηση *non* δεν αίρεται από τις αρνήσεις που ακολουθούν, απλά αναλύεται. Παράλληλα παρατηρούμε την επανάληψη του αρνητικού μορίου *nec* συχνό φαινόμενο στον Κικέρωνα.

in gratia: *gratia* είναι η επιρροή που οφείλεται στην προσωπικότητα ενός προσώπου, ανεξάρτητα από το αν κατέχει κάποιο αξίωμα.

vita: Η ιδιωτική ζωή ενός ατόμου, ενώ *res gestae* είναι οι ενέργειες στη δημόσια ζωή, η πολιτική του.

an...credidit? Το *an* μπορεί να εισάγει απλή ευθεία ερώτηση, όταν εκφράζει κάποιο συναίσθημα εδώ δείχνει έκπληξη.

ordo: Ο Κικέρωνας το χρησιμοποιεί συχνά αντί του *ordo senatorius*.

bene gestae rei publicae...conservatae (ενν. *rei publicae*): γεν. αντικειμενικές στο *testimonium* (= μαρτυρία, απόδειξη, εντολή).

quam mihi: Η δοτική *mihi* (δοτική προσωπική ηθική) ανταποκρίνεται σε ένα *cuiquam* που εννοείται στην πρόταση που προηγείται του *quam*.

illud profecto: (ενν. *putandum est*). Η αντωνυμία *ille* αναφέρεται συνήθως στα επόμενα.

hostem...inimicus: *hostis* είναι ο εχθρός της πατρίδας (ο "πολέμιος"): *inimicus* είναι ο προσωπικός εχθρός.

Από το σημείο αυτό και μέχρι το κεφάλαιο 16 ο Κικέρωνας ανασκευάζει τις κατηγορίες που απνύθυε εναντίον του ο Αντώνιος στο λόγο που εκφώνησε στη σύγκλητο στις 19 Σεπτεμβρίου του 44. Τις χωρίζει σε σοβαρές και ασήμαντες. Δεδομένου ότι ο λόγος του Αντωνίου δεν έχει σωθεί, από όσα λέγει ο Κικέρωνας σχηματίζουμε μια ιδέα για το τι μπορεί να είπε. Επομένως από το δεύτερο κεφάλαιο αρχίζει η

argumentatio που χωρίζεται σε δύο μέρη· το πρώτο είναι η απολογία του Κικέρωνα στις κατηγορίες του Αντωνίου, (κεφ. 2-16) και το δεύτερο μια επίθεση του Κικέρωνα εναντίον του Αντωνίου που αφορά όλη του τη ζωή από την παιδική ηλικία μέχρι αυτή τη στιγμή (κεφ. 17-44).

Κεφ. 2

Στα κεφάλαια 2-4 ο Κικέρωνας ανασκευάζει μια κατηγορία, την οποία χαρακτηρίζει ως τη σημαντικότερη. Αφορά τις προσωπικές σχέσεις του Κικέρωνα με τον Αντώνιο· δηλαδή ότι ο Κικέρωνας παραβίασε τη φιλία που υπήρχε ανάμεσά τους γιατί παρέστη στο δικαστήριο στρεφόμενος κατά των συμφερόντων του Αντωνίου. Από όσα λέγει ο Κικέρωνας φαίνεται ότι ο Αντώνιος για να δείξει ότι υπήρχε φιλία μεταξύ τους ισχυρίστηκε ότι **(1)** Σύκναζε στο σπίτι του Κικέρωνα για να διδαχθεί απ' αυτόν τη ρητορική τέχνη και το κειρισμό των δημοσίων υποθέσεων. **(2)** Τον βοήθησε (τον Κικέρωνα) στην υποψηφιότητά του για το αξίωμα του οίωναοσκόπου αποσύροντας τη δική του υποψηφιότητα. Και **(3)** του έσωσε τη ζωή όταν μετά τη μάχη στα Φάρσαλα ο Κικέρωνας ήλθε στο Βρινδίσιο. Μάλιστα για να ενισχύσει όσα είπε διάβασε δημόσια μια επιστολή του Κικέρωνα προς αυτόν γραμμένη με ιδιαίτερα φιλική διάθεση.

Ο Κικέρωνας ανασκευάζει την κατηγορία του Αντωνίου ως εξής: Παρέστη στο δικαστήριο για να υπερασπίσει ένα συγγενή φίλο εναντίον ενός ξένου, έναν ενάρετο άνθρωπο εναντίον ενός ανθρώπου που τον στήριζε μόνο το βέτο ενός δημάρχου.

Σχετικά με τους ισχυρισμούς που αναφέραμε παραπάνω του απαντά ότι: **(1)** Είναι ανακριβές ότι σύκναζε στο σπίτι του Κικέρωνα γιατί αυτό δεν του το επέτρεπε ο φίλος του Κουρίωνας (κεφ. 2). **(2)** Η εκλογή του στο αξίωμα του οίωναοσκόπου ήταν αποτέλεσμα της επιθυμίας όλου του συμβουλίου των οίωναοσκόπων και δεν οφειλόταν στην παραχώρηση του Αντωνίου (κεφ. 2). **(3)** Η διάσωσή του στο Βρινδίσιο δεν οφειλόταν στον Αντώνιο, αλλά σε εντολή του ίδιου του Καίσαρα (κεφ. 3). Τέλος αναφερόμενος στην ανάγνωση της επιστολής του λέγει ότι αντίκειται στους κανόνες της ευγένειας και της κοινής συμβίωσης η δημοσιοποίηση επιστολής φίλου επειδή μεσολάβησε έχθρα.

contra rem suam...venisse: Τίποτε δεν είναι γνωστό γι' αυτήν την υπόθεση. Φαίνεται ότι ο Κικέρωνας εμφανίστηκε στο δικαστήριο σαν συνήγορος κάποιου φίλου ή συγγενούς του.

Πολλοί πιστεύουν ότι αυτός ήταν ο φίλος του Σίκκας. Αντίπαλός του ήταν ένας προστατευόμενος του Αντωνίου που ανήκε στην τάξη των απελευθέρων, πράγμα που φαίνεται από τον υπαινιγμό του Κικέρωνα ότι σκοπός του Αντωνίου ήταν να αποκτήσει την εύνοια της κατώτερης τάξης (*infimus ordo*). Πολλοί πιστεύουν ότι αυτός ήταν ο *Q. Fadius*, ο πρώην πεθερός του, τον οποίο ο Κικέρωνας αναφέρει λίγο παρακάτω. Ο Αντώνιος για να βοηθήσει χρησιμοποίησε το βέτο ενός δημάρχου.

an...non venirem: Το *an* εισάγει απλή ερώτηση και δείχνει έκπληξη και αγανάκτηση· η υποτακτική είναι απορηματική. Παράλληλα η φράση *non venirem* επαναλαμβάνεται στην αρχή τριών συνεχόμενων προτάσεων (σχήμα αναφοράς).

iste: Δηλαδή ο Αντώνιος. Χρησιμοποιείται για τον αντίπαλο (κατήγορο ή κατηγορούμενο).

intercessoris: *intercessio* είναι το δικαίωμα της αρνησικυρίας, το βέτο – δηλαδή το δικαίωμα ενός άρχοντα να παρακωλύει τις ενέργειες της συγκλήτου ή της δικαιοσύνης όταν πίστευε ότι γινόνταν κάποια αδικία. Αυτό το δικαίωμα το είχαν όλοι οι άρχοντες, αλλά ιδιαίτερα αποτελούσε προνόμιο των δημάρχων επομένως εδώ το *intercessor* χρησιμοποιείται αντί του *tribunus plebis*. Φαίνεται ότι ο Αντώνιος βλέποντας ότι ο προστατευόμενός του ήταν πιθανό να καταδικαστεί, δωροδόκησε ένα δήμαρχο να ασκήσει βέτο στη διαδικασία της υπόθεσης. Αυτό όμως αποτελούσε κατάχρηση του δικαιώματος αυτού, πράγμα το οποίο υπαινίσσεται ο Κικέρωνας με τη χρήση του επιθέτου *iniquissimi*.

iure praetorio: Οι πραιτῶρες ήταν αρχικά δύο και ασκούσαν τη δικαστική εξουσία στη Ρώμη· ο ένας ήταν ο *praetor urbanus* που δίκασε τις διαφορές μεταξύ Ρωμαίων πολιτών και ο άλλος ο *praetor peregrinus* που δίκασε διαφορές μεταξύ ξένων και Ρωμαίων. Με την επέκταση της Ρώμης αυξήθηκε ο αριθμός των πραιτῶρων γιατί και στις επαρχίες έστελναν σαν διοικητές πραιτῶρες. Μπορούσαν ακόμη να διοικούν στρατιωτικές μονάδες και είχαν το δικαίωμα να συγκαλούν τη Σύγκλητο και τις Λαϊκές Συνελεύσεις και να προτείνουν νόμους. Ουσιαστικά ο Αντώνιος με την παρέμβασή του στο έργο της δικαιοσύνης έδειξε ότι ο προστατευόμενός του είχε άδικο.

infimo ordini: Εννοεί τους απελευθέρους (*libertini* ή *liberti*). Άνθρωποι που γεννήθηκαν δούλοι και κάποια στιγμή ο κύριός τους τους απελευθέρωσε.

Q. Fadi: Ο *Q. Fadius Gallus* ήταν πατέρας της πρώτης συζύγου του Αντωνίου, της Φαδίας, ο οποίος ήταν ένας απελεύθερος. Η αναφορά του ονόματός του σ' αυτό το σημείο θεωρήθηκε ως

ένδειξη ότι αυτός ήταν το πρόσωπο που υπερασπίστηκε ο Αντώνιος εναντίον του Σίκα.

At enim: Δείχνει αντίθεση.

in disciplinam...tradideras...ventitaras: Οι οριστικές του υπερσυντελικού δηλώνουν αόριστη επανάληψη στο παρελθόν. Νεαροί Ρωμαίοι που επιθυμούσαν να εισέλθουν στη δημόσια ζωή, συνόδευαν γεροντότερους με κάποια φήμη στα δικαστήρια και τις δημόσιες συναθροίσεις για να μάθουν το χειρισμό νομικών και δημόσιων υποθέσεων.

ne tu: Το *ne* είναι βεβαιωτικό μόριο, ισοδύναμο με το ελληνικό *νή*. Δεν έχει σχέση με το σύνδεσμο *ne*. Συνήθως συνδέεται, όπως εδώ, με προσωπικές αντωνυμίες και δεν επηρεάζει την έγκλιση της πρότασης. Εδώ το *consuluisse* είναι υποτακτική του απραγματοποιήτου καθώς αποτελεί την απόδοση του υποθετικού λόγου (υπόθεση: *si id fecisses* - υποθετικός λόγος του μη πραγματικού).

C. Curionem (C. Scribonius Curio): Γιος του C. Scribonius Curio του πρεσβυτέρου. Έγινε ταμίας και αργότερα δήμαρχος (50 π. Χ.). Αρχικά ήταν οπαδός του Πομπηίου, αλλά πήγε με το μέρος του Καίσαρα γιατί πλήρωσε τα χρέη του. Κατά το τέλος του 50 έφυγε από τη Ρώμη και πήγε στο στρατόπεδο του Καίσαρα στη Ραβέννα. Όταν άρχισε ο εμφύλιος πόλεμος συγκέντρωσε στρατεύματα για λογαριασμό του Καίσαρα στην Ουμβρία και την Ετρουρία. Όντας πραιτώρας στη Σικελία το 49 πέρασε στην Αφρική, όπου σκοτώθηκε κοντά στην Ιτύκη. Είχε παντρευτεί τη χήρα του Κλωδίου τη Φούλβια, την οποία αργότερα παντρεύτηκε ο Αντώνιος.

auguratus: Γενική αντικειμενική στο *petitionem*· ο Αντώνιος ισχυρίστηκε ότι αποσύροντας τη δική του υποψηφιότητα ευνοήθηκε η εκλογή του Κικέρωνα εφόσον δεν είχε αντίπαλο.

o incredibilem audaciam, o impudentiam praedicandam! Αιτιατικές της αναφώνησης όπου προηγείται το επιφώνημα σ' στοιχείο της ομιλουμένης. Το *praedicandam* είναι γερουνδικό και προσδιορίζει το *impudentiam* ως επιθετικός προσδιορισμός.

Gn. Pompeius: Ο Gn. Pompeius Magnus πήρε μέρος και απέκτησε δόξα στον εμφύλιο πόλεμο του 83-81 π. Χ. Ήταν υποστηρικτής του Σύλλα και του κόμματος της συγκλήτου. Διακρίθηκε με τις ενέργειές του για την καταστολή της εξέγερσης του Λεπίδου (78-77 π. Χ.) και της επανάστασης του Σερτωρίου στην Ισπανία (71 π. Χ.). Η σύγκλητος όμως δε φάνηκε πρόθυμη να του παραχωρήσει το δικαίωμα να κάνει θρίαμβο· έτσι στράφηκε προς τους δημοκρατικούς και συνέβαλε τα μέγιστα στην ανατροπή του έργου του Σύλλα (70 π. Χ.). Στα πλαίσια των ενεργειών αυτών έβαλε τον Κικέρωνα να μηνύσει

τον Βέρρη το ίδιο έτος· έτσι ο Κικέρωνας πίστευε ότι όφειλε στον Πομπήιο την πρώτη μεγάλη επιτυχία του στη δημόσια ζωή. Σ' αυτό οφείλεται και η μακρά φιλία μεταξύ τους. Το 67 π. Χ. πήρε εντολή να πολεμήσει τους πειρατές της Κιλικίας και κατόρθωσε να τους καθυποτάξει. Μετά του ανέθεσαν τη διεξαγωγή του πολέμου εναντίον του Μιθριδάτη, βασιλιά του Πόντου (66-63 π. Χ.). Κατατρόπωσε πολύ εύκολα τον Μιθριδάτη όχι τόσο χάρις στις δικές του ενέργειες, όσο γιατί ήδη ο πόλεμος βρισκόταν στο τέλος του μετά τις επιτυχείς προσπάθειες των Ρωμαίων στρατηγών που είχαν αναλάβει την υπόθεση πριν απ' αυτόν (Λούκουλλος, Γκλαμπριώνας). Επέστρεψε στην Ιταλία και για δεύτερη φορά η σύγκλητος δεν του επέτρεψε να κάνει θρίαμβο. Ενώθηκε με τον Καίσαρα και τον Κράσσο και σχημάτισαν την πρώτη Τριανδρία (60 π. Χ.). Όταν επέστρεψε από την ανατολή ήταν ο πιο ισχυρός άνδρας της Ρώμης, αλλά γρήγορα ζήλεψε τον Καίσαρα και στράφηκε εναντίον των δημοκρατικών προβαλλόμενος ως υπερασπιστής του κόμματος της συγκλήτου. Η οριστική ρήξη με τον Καίσαρα ήλθε το 49 και μαζί μ' αυτήν το ξέσπασμα του δεύτερου εμφύλιου πολέμου. Ο Πομπήιος αναγκάστηκε να φύγει από τη Ρώμη· πέρασε στην Ελλάδα, όπου στα Φάρσαλα υπέστη σοβαρή ήττα το 48 π. Χ. Έπειτα έφυγε στην Αίγυπτο όπου σκοτώθηκε.

Q. Hortensius: Ήταν ο πιο διακεκριμένος ρήτορας στη Ρώμη μέχρι που τον παραγκώνισε ο Κικέρωνας με την επιτυχία του στην υπόθεση Βέρρη το 70 π. Χ. Ήταν ύπατος το 69 π. Χ. Υποστήριξε την πολιτική του Κικέρωνα εναντίον του Καπλίνου. Πέθανε το 50 π. Χ.

nec...a pluribus nominari: Το συμβούλιο των οίωναυκόπων αποτελούνταν από δεκαπέντε μέλη. Για να συμπληρωθούν οι κενές θέσεις έπρεπε να γίνουν προτάσεις υποψηφίων από τα ενεργά μέλη του συμβουλίου. Οι προτάσεις γίνονταν από έναν και όχι περισσότερους από δύο από τους υπόλοιπους οίωναυκόπους. Ο Κικέρωνας λέγει ότι για τη δική του περίπτωση ήταν όλο το συμβούλιο που ήθελε να τον προτείνει ως υποψήφιο αλλά λόγω του νομικού περιορισμού τον πρότειναν μόνο δύο μέλη που μάλιστα ήταν δύο από τους ανθρώπους που είχαν τη μεγαλύτερη επιρροή στη Ρώμη. Η εκλογή γινόταν από τη Φυλετική εκκλησία. Από το σύνολο των 31 φυλών που την αποτελούσαν κληρώνονταν 17 φυλές. Η πλειοψηφία των φυλών που είχαν δικαίωμα ψήφου αναδείκνυε τα νέα μέλη του συμβουλίου των οίωναυκόπων.

solvendo-incolumen: Και οι δύο λέξεις είναι σαφής υπαινιγμός στην οικονομική κατάσταση του Αντωνίου καθώς

και η περιουσία του πατέρα του και ο ίδιος βαρύνονταν από χρέη· *solvendo esse* σημαίνει "να είναι κανείς σε θέση να πληρώσει τα χρέη του" και *incolumen* αυτόν που έχει διαφύγει την πτώχευση ή την καταδίκη από δικαστήριο για χρέη.

cum...non esset: Ο Κουρίωνας ήταν τότε ταμίας στην επαρχία της Ασίας (53 π. Χ.).

tum cum es factus: (ενν. *augur*). Είναι το 50 π. Χ. Το *cum* είναι χρονικό όπως δείχνει η οριστική με την οποία εκφέρεται.

sine Curione ferre: Ο Κικέρωνας υπαινίσσεται ότι ο Αντώνιος όφειλε την εκλογή του στη βοήθεια του Κουρίωνα.

de vi: Εμπρόθετος προσδιορισμός που δηλώνει το έγκλημα κοντά στο ρήμα *condemnati sunt* (για τη συγκεκριμένη κατηγορία λέγεται πάντα *de vi* και δε χρησιμοποιείται γενική του εγκλήματος όπως συμβαίνει με άλλες λέξεις). Η κατηγορία αφορούσε όσους χρησιμοποίησαν βία και εκφοβισμό προκειμένου να αποσπάσουν ψήφους για λογαριασμό κάποιου υποψηφίου.

quod...fuissent: Αιτιολογική πρόταση που εκφέρεται με υποτακτική γιατί πρόκειται για υποκειμενική αιτιολογία.

tui: Γενική αντικειμενική στο *studiosi*.

Κεφ. 3

At beneficio sum tuo usus: Όπως είπαμε και παραπάνω ο Αντώνιος κατηγορήσε τον Κικέρωνα ότι έδειξε αγνωμοσύνη λησμονώντας ότι ο Αντώνιος του έσωσε τη ζωή. Ήταν μετά τη μάχη στα Φάρσαλα (48 π. Χ.) που ο Καίσαρας είχε δώσει διαταγή να εμποδίσουν την αποβίβαση στην Ιταλία οποιουδήποτε από τους οπαδούς του Πομπήιου έφτανε. Την εποχή αυτή ο Κικέρωνας έφτασε στο Βρινδήσιο και ο Αντώνιος ισχυρίστηκε ότι δεν εφήρμοσε τη διαταγή του Καίσαρα κάνοντας εξαίρεση ειδικά γι' αυτόν. Ο Κικέρωνας όμως λέγει ότι ο ίδιος ο Καίσαρας είχε δώσει εντολή να αφήσουν τον Κικέρωνα ανενόχλητο και συνεπώς δεν όφειλε τίποτε στον Αντώνιο.

Brundisi: Τοπική πτώση. Το Βρινδήσιο βρισκόταν στο τέλος της *Via Appia*. Ήταν το συνηθισμένο πέρασμα για την Ελλάδα. Από εκεί πέρασε ο Πομπήιος στο Δυρράκιο το 49 π. Χ. και ο Καίσαρας το επόμενο έτος. Στο διάστημα αυτό εκεί βρισκόταν το αρχηγείο του Μ. Αντωνίου απ' όπου φρόντιζε την επικοινωνία με τον Καίσαρα.

quod...occideris: Πρόταση αιτιολογική· εκφέρεται με υποτακτική γιατί η αιτιολογία είναι υποκειμενική.

qui...detulerat...principatum: Ο Καίσαρας φεύγοντας για την Ελλάδα με προορισμό τα Φάρσαλα άφησε στην Ιταλία σαν αντικαταστάτη του τον Αντώνιο.

occideres: Απορηματική υποτακτική.

quem ipse victor...salvum esse voluisset, in Italiam ire iussisset: Αναφορικές προτάσεις· οι υποτακτικές οφείλονται σε έλξη προς την υποτακτική *occideres*.

quod...consecuti: Επειδή ο Αντώνιος μίλησε για αγνωμοσύνη, ο Κικέρωνας αναφέρεται σε μια περίπτωση πραγματικής αγνωμοσύνης την οποία ουδέποτε κατέκρινε ο Αντώνιος. Συγκεκριμένα του λέγει ότι ο Καίσαρας νικητής χάρισε τη ζωή σε άνδρες σαν τον Βρούτο και τον Κάσσιο και όχι μόνον αυτό, αλλά τους προώθησε σε αξιώματα και τους έδωσε πλούσιες επαρχίες. Και ενώ έπρεπε να είναι ευγνώμονες, αυτοί τον δολοφόνησαν. Ο Αντώνιος λοιπόν έπρεπε να τους καταγγείλει σαν αγνώμονες· αυτός όμως τους θεωρεί τους πιο ένδοξους άνδρες. Αν εκείνοι λοιπόν δεν όφειλαν τίποτε στον Καίσαρα τότε ούτε ο Κικέρωνας οφείλει ευγνωμοσύνη στον Αντώνιο επειδή λυπήθηκε τη ζωή του.

sit: Παραχωρητική υποτακτική.

querela: Εννοεί τον πρώτο Φιλιππικό.

pro hoc gradu: Δηλαδή σαν πρώην ύπατος, σαν άνθρωπος που ονομάστηκε *pater patriae* και σαν ηγετική μορφή του συντηρητικού κόμματος.

quid...quid...quid...? Σχήμα αναφοράς καθώς τρεις συνεχόμενες προτάσεις εισάγονται με το *quid*.

cuius temperantiae fuit: Γενική κατηγορηματική της ιδιότητας. Υποκείμενο στη φράση είναι το απαρέμφατο *abstinere* που ακολουθεί.

praesertim cum...cum...cum...cum...cum...cum...: Σχήμα αναφοράς καθώς έξι συνεχόμενες προτάσεις εισάγονται με το σύνδεσμο *cum*.

mercatu: Αποτελεί υπαινιγμό στην τακτική του Αντωνίου να πωλεί αξιώματα, φοροαπαλλαγές, προνόμια κ. ά. τα οποία έλεγε ότι είχαν καθοριστεί στη διαθήκη και τα έγγραφα που είχε αφήσει ο Καίσαρας.

leges: Σύμφωνα με το νόμο κάθε πρόταση νόμου έπρεπε να δοθεί στη δημοσιότητα για 17 ημέρες τουλάχιστον πριν την ψηφοφορία. Ο Κικέρωνας ισχυρίζεται ότι ο Αντώνιος δε σεβάστηκε το νόμο.

auspicia augur: Προφανώς αναφέρεται στο γεγονός ότι ο Αντώνιος σταμάτησε την εκλογή του Δολαβέλλα επικαλούμενος σφάλμα στις οίωνοσκοπίες κάνοντας χρήση του δικαιώματός του ως οίωνοσκόπου.

intercessionem consul: Προφανώς αναφέρεται στην προβολή βέτο για την οποία μίλησε στην αρχή του δεύτερου κεφαλαίου.

stipatus armatis: Ο Αντώνιος είχε πάντα ένα είδος σωματοφυλακής που χρησιμοποιούσε για εκφοβισμό ιδιαίτερα στις συνελεύσεις του λαού και της συγκλήτου. Εντούτοις ήταν παράνομο για οποιονδήποτε να φέρει όπλα όχι μόνο μέσα στις συνελεύσεις αλλά και μέσα στην περιφέρεια της πόλης.

M. Crasso: Ο *M. Licinius Crassus Dives* ήταν ένας από τους πιο πλούσιους ανθρώπους της Ρώμης. Ήταν το τρίτο μέλος της πρώτης Τριανδρίας (Πομπήιος, Καίσαρας, Κράσσος). Οι άλλοι δύο τον υπολόγιζαν κυρίως για την τεράστια οικονομική επιρροή του. Στα πλαίσια αυτής της πολιτικής συνεργασίας ανέλαβε να πολεμήσει τους Πάρθους και να εξασφαλίσει τα ανατολικά σύνορα της Ρώμης μέχρι τον Ευφράτη. Στην προσπάθειά του πέρασε τον Ευφράτη το 53 π. Χ. και στη Μεσοποταμία έχασε το στρατό και τη ζωή του.

uno gladiatore nequissimo: Η λέξη *gladiator* χρησιμοποιείται μεταφορικά και με περιφρονητική χροιά από το γεγονός ότι συνήθως οι μονομάχοι λόγω της φύσης της δουλειάς τους ζούσαν άπρεπα και επιπόλαιο. Το *unus* πολλές φορές χρησιμοποιείται για να δώσει έμφαση σε επίθετα υπερθετικού βαθμού.

Κεφ. 4

humanitatis...vitae communis: Γενικές αντικειμενικές στα *expers* και *ignarus* αντίστοιχα.

in medium protulit: "έδωσε στη δημοσιότητα": το *medium* έχει εδώ θέση ουσιαστικού.

tollere...tollere...: Επανάληψη του ίδιου απαρεμφάτου για έμφαση.

quam multa...quam multa...: Σχήμα αναφοράς καθώς δύο συνεχόμενες προτάσεις εισάγονται με το *quam multa*.

sit: Παραχωρητική υποτακτική.

inhumanitatis: Γενική κατηγορηματική της ιδιότητας.

Mustelae...Tironi: Προφανώς δύο από τους σωματοφύλακες του Αντωνίου.

cum gladiis: Αυτό ήταν παράνομο, όπως και η παρουσία τους στη σύγκλητο.

inter sicarios: Εμπρόθετος προσδιορισμός που δηλώνει έγκλημα: σημαίνει "για δολοφονία", "σαν δολοφόνους". Υπαινίσσεται ότι δεν μπορούσαν να έχουν άλλο λόγο για να είναι οπλισμένοι από το να κάνουν φόνο. Συνεπώς καλεί τον

Αντώνιο να κάνει μια επίδειξη για να δει πώς θα τους υπερασπίσει σ' αυτήν την περίπτωση.

scientiam quaestuosam: Είναι υπαινιγμός στην υποψία ότι ο Αντώνιος είχε πλαστογραφήσει διάφορα έγγραφα που υποτίθεται ότι ήταν προσωπικές σημειώσεις του Καίσαρα.

qui possis: Το *qui* (= πώς;) είναι αρχαϊκή αφαιρετική της ερωτηματικής αντωνυμίας *quis*.

librari manu: Οι πιο μορφωμένοι Ρωμαίοι είχαν μορφωμένους δούλους τους οποίους χρησιμοποιούσαν σαν γραμματείς για να γράφουν ό,τι τους υπαγόρευαν.

magistro: Πρόκειται για ένα ρήτορα που ονομαζόταν *Sextus Clodius* στον οποίο ο Αντώνιος έδωσε 2.000 πλέρη γης στη Σικελία (στους Λεοντίνους) σαν αμοιβή για τη διδασκαλία του.

qui...doceat: Η πρόταση είναι αναφορική - αιτιολογική εκφέρεται με υποτακτική γιατί η αιτιολογία είναι υποκειμενική.

oratoris...hominis...: Γενικές κατηγορηματικές της ιδιότητας.

inhumanitatis...amentiae...: Γενικές του εγκλήματος με το *convincio* (= κατηγορώ).

quod...quod...: Σχήμα αναφοράς: όμοια παρακάτω *tamquam ad...tamquam ad...tamquam ad...*

quod...existimem, quod scribam: Αιτιολογικές προτάσεις που εκφέρονται με υποτακτική γιατί η αιτιολογία είναι υποκειμενική.

quendam: Ένας άλλος *Sextus Clodius* (όχι ο ρήτορας): ένα δημιούργημα του δημάρχου Π. Κλωδίου. Εξορίστηκε τη χρονιά του θανάτου του τελευταίου (52 π. Χ.) επειδή είχε ανακατευθεί στις ταραχές που ακολούθησαν μετά τη δολοφονία του.

neque...neque...neque...: Επανάληψη του αρνητικού μορίου *neque*.

Caesaris lege: Φαίνεται ότι είχε ήδη ψηφιστεί νόμος με πρόταση του Καίσαρα σύμφωνα με τον οποίο ο προαναφερθείς Κλώδιος μπορούσε να ανακληθεί από την εξορία. Αν είναι έτσι, λέγει ο Κικέρωνας, τότε γιατί ο Αντώνιος ζητούσε τη δική του συγκατάθεση.

lege lata: Αφαιρετική απόλυτος εναντιωματική μετοχή.

Κεφ. 5

Στην αρχή του 5ου κεφαλαίου (παρ. 10) σε μια μικρή παρέκβαση ο Κικέρωνας προσπαθεί να προδιαθέσει ευνοϊκά το ακροατήριο. Από την 11η παράγραφο του 5ου μέχρι και το 14ο κεφάλαιο απαντά στις σοβαρές, κατά την κρίση του, κατηγορίες που του απηύθυνε ο Αντώνιος.

Η πρώτη απ' αυτές αφορά την υπατεία του Κικέρωνα· συγκεκριμένα φαίνεται ότι ο Αντώνιος κατηγορήσε τις ενέργειες του Κικέρωνα όταν αυτός ήταν ύπατος και ιδιαίτερα ότι θανάτωσε τους συνενόχους του Καπιλίνα. Η ανασκευή της κατηγορίας αυτής καλύπτει τα κεφάλαια 5 (παρ. 11) - 8.

Ειδικότερα ο Κικέρωνας λέγει ότι: **(1)** Οι ενέργειές του ήταν σύμφωνες με τις αποφάσεις της συγκλήτου (κεφ. 5 παρ. 11). **(2)** Ήταν αρεστές στην πλειοψηφία της συγκλήτου και ιδίως σε όσους χρημάτισαν ύπατοι τόσοι ώστε ψηφίστηκε δημόσια ευχαριστία προς τιμήν του (κεφ. 5 παρ. 12 - κεφ. 6). **(3)** Η συγκέντρωση πλήθους και μάλιστα οπλισμένων από κάθε τάξη στο Καπιτώλιο οφειλόταν αφενός στην αγωνία για την έκβαση των γεγονότων και αφετέρου γιατί πολλοί ήθελαν να καταταγούν. Και ακόμη προσθέτει ότι αποτελεί λάθος του Αντωνίου ότι θίγει αυτό το θέμα τη στιγμή που ο ίδιος έχει φέρει δούλους οπλισμένους μέσα στη σύγκλητο για εκφοβισμό (κεφ. 7). Και **(4)** η τιμωρία των ενόχων ήταν απόφαση της συγκλήτου την οποία έπρεπε να εκτελέσει ο Κικέρωνας (κεφ. 8).

alterum...alterum: "αφενός...αφετέρου", "πρώτον...δεύτερον". Στη συνέχεια το καθένα επεξηγείται με μια βουλευτική πρόταση (*ut benigne audiat* και *ut attente audiat*).

illud: Αναφέρεται, όπως συνήθως, στα επόμενα, δηλαδή *ne...putetis*.

consulem...consularem: *consul* είναι ο ύπατος, *consularis* ο πρώην ύπατος.

nullo modo consul: Γιατί η ιδιωτική του ζωή (*vivit*), η δημόσια (*rem publicam gerit*) και οι συνθήκες της εκλογής του (*factus est*) δεν είναι αντίξια του αξιώματός του.

vel quod ita...vel quod ita...vel quod ita...: Σχήμα αναφοράς καθώς τρεις συνεχόμενες προτάσεις εισάγονται με το *vel quod ita*.

ita factus est: Ο Αντώνιος όφειλε την υπατεία του κατά κάποιο τρόπο σε διορισμό από τον Καίσαρα και όχι σε κανονικές διαδικασίες, εφόσον προβλήθηκε ως υποψήφιος ύπατος την τελευταία στιγμή ενώ προωθούσαν για τη θέση αυτή τον Δολαβέλλα.

quid...quid...quid...: Σχήμα αναφοράς καθώς τρεις συνεχόμενες προτάσεις εισάγονται με το *quid*.

haec: Δηλαδή *quid constitui*, *quid gessi*, *quid egi*.

fatum: Τύχη, μοίρα· εδώ ίσως εννοεί βίαιο θάνατο.

domi tuae: Τοπική. Είναι υπαινιγμός στο γεγονός ότι σύζυγος του Αντωνίου αυτήν την εποχή ήταν η Φουλβία η οποία

προηγούμενως υπήρξε σύζυγος του Κλωδίου και του Κουρίωνα. Και οι δύο πέθαναν με βίαιο θάνατο. Φαίνεται ότι ο Κικέρωνας θεωρεί ότι αυτή έφερε συμφορά και στους δύο.

P. Servilio: Ένας από τους δύο συνωμότες που φέρουν αυτό το όνομα και ήταν απόγονος του *Servilius Ahala*.

proxime: Πέθανε το έτος που γράφτηκε αυτός ο λόγος, δηλαδή το 44 π. Χ.

Q. Catulo (Q. Lutatius Catulus): Ύπατος το 78 π. Χ. και ένα από τα ηγετικά στελέχη του συντηρητικού κόμματος ήταν ένας από αυτούς που υποστήριξαν τα μέτρα που πήρε ο Κικέρωνας εναντίον του Κατιλίνα.

duobus Lucullis: Ο *Lucius Licinius Lucullus* ήταν ύπατος το 74 π. Χ. Του δόθηκε η εντολή να διεξάγει πόλεμο εναντίον του Μιθριδάτη του Πόντου ο οποίος απειλούσε να διώξει τους Ρωμαίους από τη Μικρά Ασία. Ο Λούκουλλος τον απώθησε σιγά-σιγά από τον Ελλήσποντο στο βασίλειό του, τον νίκησε στην Κύζικο το 73 π.Χ. και τον ανάγκασε να καταφύγει στον Τιγράνη, το βασιλιά της Αρμενίας. Μετά προχώρησε στην Αρμενία όπου πολιορκήσε και κατέλαβε την πρωτεύουσα της (69 π. Χ.). Δύο χρόνια αργότερα αντικαταστάθηκε από τον Μ. Γκλαμπρίωνα και ανακλήθηκε στη Ρώμη. Στα πολιτικά ήταν αφοσιωμένος συγκλητικός και σαν τέτοιος υποστήριξε τον Κικέρωνα στην πολιτική του κατά του Κατιλίνα. Είχε έναν αδελφό, τον Μάρκο, ύπατο το 73 π. Χ., που είχε κάποια επιτυχία στο Θρακικό πόλεμο το επόμενο έτος και κέρδισε ένα θρίαμβο το 71 π. Χ.

C. Pisoni (C. Calpurnius Piso): Συνάδελφος του Γκλαμπρίωνα στην υπατεία του 67 π. Χ. Ο Κικέρωνας τον υποστήριξε με επιτυχία όταν κατηγορήθηκε για κακή διαχείριση στη διακυβέρνηση της επαρχίας της Ναβωνίτιδας.

M. Glabrioni (Manius Glabrio): Ύπατος το 67 π. Χ. Αντικατέστησε το Λούκουλλο στη διεξαγωγή του πολέμου εναντίον του Μιθριδάτη το 66 και αντικαταστάθηκε μέσα στην ίδια αυτή χρονιά από τον Πομπήιο.

M. Lepido (Manius Aemilius Lepidus): Χρημάτισε ύπατος το 66 π. Χ.

L. Volcatio (L. Volcatius Tullus): Συνύπατος του Λεπίδου στην υπατεία του 66 π. Χ.

C. Figulo (C. Figulus): Ύπατος το 64 π. Χ.

D. Silano (D. Iunius Silanus): Μαζί με τον Μουρήνα είχε αναδειχθεί ύπατος για το 62 π. Χ. και υποστήριξε την πολιτική του Κικέρωνα εναντίον του Κατιλίνα.

L. Murenæ (L. Licinius Murena): Είχε αναδειχθεί ύπατος για το 62 π. Χ. και υποστήριξε την πολιτική του Κικέρωνα εναντίον

του Κατιλίνα. Κατηγορήθηκε το φθινόπωρο το 63 π. Χ. για πλαστογραφία και τον υπερασπίστηκε με επιτυχία ο Κικέρωνας.

tum: Το 63 π. Χ.

Catoni: Δεν έγινε ποτέ ύπατος και επομένως δεν ήταν *consularis* όπως τα άλλα πρόσωπα που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Ο *M. Porcius Cato* (ο επονομαζόμενος *Uticensis*) ήταν δισέγγονος του Κάτωνα του πρεσβυτέρου αρχηγού του συντηρητικού κόμματος (πρώτο μισό του 2ου αιώνα π. Χ.) του οποίου τις συντηρητικές αρχές υιοθέτησε σε ακόμη πιο αδιάλλακτη μορφή συνδυάζοντάς τις με τον πιο φανατικό Στωικισμό. Αισθανόταν δεσμευμένος από τις παραδόσεις της οικογενείας του τόσο ώστε να αντιτίθεται σε οποιονδήποτε και οτιδήποτε δεν ήταν αυστηρά προσηλωμένο στον παλαιό τύπο της Δημοκρατίας της Ρώμης. Γι' αυτό και υποστήριξε ισχυρά τον Κικέρωνα εναντίον του Κατιλίνα και αντιπέθηκε βίαια στον Πομπήιο και τον Καίσαρα. Στην αυστηρή συμπεριφορά του αποδίδεται η αποτυχία του Καίσαρα να συμφιλιωθεί με τον Πομπήιο κατά το τέλος του 49 π. Χ. Μετά την ήττα και το θάνατο του Πομπήιου ο Κάτωνας αποσύρθηκε στην Αφρική για να οργανώσει νέες δυνάμεις που τελικά εξοντώθηκαν από τον Καίσαρα στη Θάψο, το 46 π. Χ. Μετά την ήττα του ο Κάτωνας υποχώρησε στην Ιτύκη και αυτοκτόνησε (απ' όπου και το επώνυμο *Uticensis*).

cum...tum: Το *providit* συντάσσεται πρώτα με άμεσο αντικείμενο σε αιτιατική (*multa*) και μετά με πρόταση (*quod...vidit*). Ο Κάτωνας πέθανε το 46 π. Χ. και ο Αντώνιος έγινε ύπατος το 44.

ex Syria: Μετά το τέλος του τρίτου Μιθριδατικού πολέμου το 62 π. Χ.

parenti: Κάνει υπαινιγμό στον τιμητικό τίτλο *Pater Patriae* τον οποίο απένειμε η σύγκλητος στον Κικέρωνα για τις υπηρεσίες του στην αποκάλυψη και καταστολή της συνωμοσίας Κατιλίνα.

referret acceptam: Μια μεταφορά δανεισμένη από τη γλώσσα της οικονομίας: *referre acceptam* (δηλαδή *pecuniam*) (= καταχωρώ χρήματα στο λογαριασμό μου). Η αντίθετη φράση είναι *referre expensam*.

Κεφ. 6

illis: Αφαιρετική της απομάκρυνσης από το *orbare* (ρήμα που σημαίνει στέρψη).

L. Cotta: Ο *L. Aurelius Cotta* ήταν ύπατος το 65 π. Χ. και τιμητής το 64. Υποστήριξε την πολιτική του Κικέρωνα εναντίον του Κατιλίνα. Πρότεινε το ψήφισμα σύμφωνα με το οποίο η

σύγκλητος απνύθυνε μια *supplicationem* προς τιμή του Κικέρωνα. Το 57 όντας *princeps senatus* υποστήριξε θερμά την ανάκληση του Κικέρωνα από την εξορία.

vir: Παράθεση στο *L. Cotta*.

summo ingenio summaque prudentia: Αφαιρετικές της ιδιότητας στο *vir*.

supplicationem: *Supplicationes* ψήφιζαν συνήθως για νικητές στρατηγούς κατά την επιστροφή τους για τις υπηρεσίες που πρόσφεραν στον πόλεμο. Έτσι ο Ιούλιος Καίσαρας τιμήθηκε με *supplicationem* 15 ημερών όταν το 58 π. Χ. νίκησε τον Αριόβιστο. Ο Κικέρωνας ήταν ο πρώτος πολιτικός που τιμήθηκε μ' αυτόν τον τρόπο για μη-στρατιωτικές υπηρεσίες. Στην περίπτωση του η *supplicatio* διήρκεσε πέντε ημέρες.

eique: Αντικείμενο σε δοτική στο *adsensus est*.

illi ipsi: Ονομαστική· θα εννοήσουμε *adsensi sunt* (από το *adsensus est* της επόμενης πρότασης).

togato: *togatus* είναι αυτός που φοράει *toga* (= τήβεννο), είναι δηλαδή πολιτικός. Το αντίθετο είναι το *paludatus*, δηλαδή αυτός που φορούσε *paludamentum*, (το επανωφόρι του στρατηγού), με άλλα λόγια στρατιωτικός.

L. Caesar (L. Iulius Caesar): εξάδελφος του Γαϊού Ιουλίου Καίσαρα. Χρημάτισε ύπατος το 64 π. Χ. (Η αδελφή του Ιουλία ήταν η μητέρα του Μ. Αντωνίου. Ο πρώτος σύζυγός της ήταν ο Μ. Αντώνιος ο Κρητικός. μετά το θάνατό του παντρεύτηκε τον *P. Lentulum Sura*, έναν από τους πρωτεργάτες της συνωμοσίας Καπλίνια). Υποστήριξε τις ενέργειες του Κικέρωνα εναντίον του Καπλίνια το 63 π. Χ. αν και αυτό τον ανάγκασε να ψηφίσει την εκτέλεση του γαμπρού του Λεντούλου.

avunculus tuus: Παράθεση στο *L. Caesar*.

qua oratione, qua constantia, qua gravitate: Σχήμα αναφοράς.

sententiam dixit: Στερεότυπη φράση που σημαίνει "έδωσε την ψήφο του".

vitricum tuum: Εννοεί το Λέντουλο ο οποίος ήταν πατριός του Μ. Αντωνίου.

debuisses: Υποτακτική εφόσον η πρόταση είναι εναντιωματική.

similem: Εννοείται *esse*.

sororis filius: Παράθεση στο *tu*.

ad eum...rettulisti: Η φράση είναι αντίστοιχη της στερεότυπης φράσης *ad senatum referre* (= φέρνω θέμα προς συζήτηση στη σύγκλητο).

di immortales: Ονομαστική της αναφώνησης.

descendit: ενν. *in forum*.

natalicium: Εννοείται *cenam*, δηλαδή "γιορτή (πάρτυ) γενεθλίων".

Phormioni...Gnathoni...Ballioni: Τρεις χαρακτήρες από πολύ γνωστές Λατινικές κωμωδίες. Ο Φορμίων είναι ο παράσιτος που δίνει το όνομά του στην κωμωδία του Τερεντίου *Phormio*: ο Γνάθων είναι ένας άλλος παράσιτος στην κωμωδία του Τερεντίου *Eunuchus*. Ο Βαλλίων είναι ένας *leno* (= πορνοβοσκός) στην κωμωδία του Πλαύτου *Pseudolus*. Είναι σαφής υπαινιγμός ότι οι φίλοι του Αντωνίου ήταν άτομα κατώτερης ηθικής.

o foeditatem hominis flagitiosam, o impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam: Αιτιατικές της αναφώνησης.

non ferendam: "ανυπόφορη". Γερουνδιακό που είναι επιθετικός προσδιορισμός στο *libidinem*.

ad eum...nihil referas, referas ad eos: Σχήμα χιαστών.

Κεφ. 7

pudorem cum pudicitiam: *pudor* είναι η αγνότητα του νου, *pudicitia* η αγνότητα του σώματος.

templo: Πρόκειται για το ναό της Ομονοίας που βρισκόταν στο βορειοδυτικό άκρο της αγοράς, στους πρόποδες του Καπιτωλίνου λόφου. Συχνά η σύγκλητος συνεδρίαζε εκεί αντί για το βουλευτήριο (*curia*).

orbi terrarum: Αντικείμενο του *praesidebat* σε δοτική.

clivum Capitolinum...fuisse: Φαίνεται ότι ο Αντώνιος κατηγορήσε τον Κικέρωνα ότι χρησιμοποίησε οπλισμένους δούλους για να τρομοκρατήσει τη σύγκλητο και να πετύχει κατά τη συνεδρίαση της 5ης Δεκεμβρίου του 63 π. Χ. την καταδίκη των συνεργατών του Κατλίνα.

me consule: Ιδιόμορφη αφαιρετική απόλυτος.

servorum: Ήταν παράνομο να οπλίζει κανείς δούλους για οποιοδήποτε λόγο, πολύ περισσότερο για λόγους εκφοβισμού.

illa...nefaria senatus consulta: Οι αποφάσεις με τις οποίες οι πέντε κύριοι συνεργάτες του Κατλίνα καταδικάστηκαν σε θάνατο. Το *nefaria* είναι ειρωνικό ή πιθανώς είναι τα ίδια τα λόγια του Αντωνίου.

qui...loquare: Υποτακτική σε αναφορική - αιτιολογική πρόταση: αναφέρεται στο *miser*.

eques Romanus: Αρχικά οι *equites* της Ρώμης ήταν ένας μικρός αριθμός πολιτών (όχι πάνω από 1.800) των οποίων ο μεγάλος πλούτος τους έδινε τη δυνατότητα να πληρώνουν το κόστος μιας τιμητικής υπηρεσίας στο ιππικό. Από το 133 π. Χ.

έπαψαν να έχουν μια τέτοια υπηρεσία: έτσι *equites* ονομάζονταν όλοι οι Ρωμαίοι πολίτες που είχαν περιουσία πάνω από 400.000 σπστερτίους, εκτός από αυτούς που ανήκαν στη συγκλητική τάξη. Στην τάξη των ιππέων ανήκε ουσιαστικά το σύνολο των εμπόρων, τραπεζιτών και γενικά των ανθρώπων του χρήματος στη Ρώμη. Αυτό σήμαινε ότι είχαν μεγάλη επιρροή στα πολιτικά της Ρώμης.

quis...quis...quis...quis...: Σχήμα αναφοράς.

ullius ordinis: Γενική της ιδιότητας.

in clivo Capitolino: Συγκεντρώνονταν εκεί για να μάθουν τις αποφάσεις της συγκλήτου, αλλά και για να προσφέρουν βοήθεια αν οι συγκλητικοί κινδύνευαν από φίλους των συλληφθέντων.

nomen dedit: Προφανώς έγινε κατάταξη εθελοντών.

scribae: Οι γραμματείς που κατέγραφαν τα ονόματα των εθελοντών.

tabulae: Κατάλογοι όπου καταχωρούσαν τα ονόματα των εθελοντών.

de...parricidio confiterentur...se...consensisse: Το *se consensisse* (αιτιατική και απαρέμφατο) είναι επεξήγηση του εμπρόθετου προσδιορισμού (αναφοράς) *de parricidio*. *Parricidium* σημαίνει κατά λέξη "πατροκτονία", μεταφορικά όμως αναφέρεται σε όλα τα ειδεχθή εγκλήματα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση φαίνεται ότι αναφέρεται στο έγκλημα της προδοσίας.

consciorum indicibus...coacti: Η συνωμοσία αποκαλύφθηκε από τις καταγγελίες των Αλλοβρόγων και τις επιστολές με τη σφραγίδα και την υπογραφή των αρχηγών της συνωμοσίας που βρέθηκαν στα χέρια της πρεσβείας των Αλλοβρόγων.

paene: Μετριάζει την τολμηρή μεταφορά που υπάρχει στη λέξη *vox*.

ducem: Εννοεί τον Πομπήιο.

qui: Αρχαϊκή αφαιρετική της ερωτηματικής αντωνυμίας *quis* που κατέληξε να είναι ερωτηματικό επίρρημα.

P. Lentuli (P. Lentulus Sura): Καταγόταν από την οικογένεια των Κορνηλίων. Χρημάτισε πραιτώρας το 75 και ύπατος το 71. Ήταν άνθρωπος κακού χαρακτήρα που οι τιμητές τον έδιωξαν από τη σύγκλητο το 70. Τον επανέφεραν και πέτυχε να γίνει πραιτώρας το 63. Πήρε μέρος στη συνωμοσία Κατιλίνα και εκτελέστηκε από τον Κικέρωνα με εντολή της συγκλήτου. Ο Αντώνιος υπαινίχθηκε ότι ο Κικέρωνας αρνήθηκε να παραδώσει το σώμα του Λεντούλου για ταφή μέχρις ότου τον παρακάλεσε να το κάνει η χήρα του η Ιουλία, η μητέρα του Αντωνίου.

disciplina: Όπως φαίνεται ο Αντώνιος ανατράφηκε στο σπίτι του πατριού του.

Κεφ. 8

scelere: Εννοεί τη συνωμοσία.

fatebare...querere: Ο δεύτερος τύπος του β' ενικού προσώπου (αντί του πιο συνηθισμένου *-eris*) που συχνά βρίσκουμε στο λόγο αυτό. Εδώ έχουμε και ομοιοτέλειτο σχήμα καθώς τα δύο ρήματα που λήγουν όμοια βρίσκονται στο τέλος των προτάσεων.

eum: Τον Κικέρωνα. **eos:** Τους συγκλητικούς.

quem contra: Συχνά παρατηρείται οι δισύλλαβες προθέσεις να τοποθετούνται μετά τη λέξη στην οποία αναφέρονται.

cuius...audaciae...stultitiae: Γενικές κατηγορηματικές της ιδιότητας.

subsellia nostra: Τα έδρανα όπου κάθονταν οι συγκλητικοί.

di immortales: Ονομαστική της αναφώνησης.

quibus: Αφαιρετική του μέσου.

diem: Είναι θηλυκό (όπως φαίνεται από το *hanc*) και συνεπώς έχει τη σημασία "χρονολογία" και όχι "ημέρα" (με τη σημασία "ημέρα" είναι συνήθως αρσενικό).

Accusa...accusa...accusa... Σχήμα αναφοράς.

qui tum: Η τάξη των ιππέων υποστήριζε πάντοτε τη σύγκλητο εναντίον οποιουδήποτε επιθυμούσε ανατροπή (εδώ του Κατιλίνα) γιατί σαν έμποροι και επιχειρηματίες εκτιμούσαν την ειρήνη και συνεπώς την ασφάλεια της περιουσίας τους.

dum: Συντάσσεται με υποτακτική γιατί δηλώνει σκοπό, πρόθεση.

Ituraeis: Οι Ιτυραίοι κατείχαν μια περιοχή ανάμεσα στα ανατολικά σύνορα της Παλαιστίνης και της Αραβικής ερήμου. Ήταν ονομαστοί για την επιδεξιότητά τους στην τοξοβολία. Μερικοί από αυτούς είχαν μεταφερθεί στην Ιταλία ή από τον Πομπήιο, που υπέταξε την περιοχή το 63 π. Χ., ή από τον ίδιο τον Αντώνιο.

loco: "χωρίο" στο λόγο που είχε εκφωνήσει εναντίον του Κικέρωνα στις 19 Σεπτεμβρίου.

salis: Η κανονική σημασία του *sal* είναι "κομφότης", "πνεύμα". Έτσι στον πληθυντικό *sales* (= ευφυολογήματα) και το επίθετο *salsus* (= πνευματώδης).

mima uxore: Η *Cytheris*, μια ηθοποιός που αναφέρεται επίσης στις παραγράφους 58 και 69. Καθώς μια *mima* είχε σαν δουλειά της να είναι πνευματώδης, θα περίμενε κανείς να μάθει κάτι από την τέχνη της και ο Αντώνιος.

"cedant arma togae": Οι λέξεις *"cedant arma togae, concedat laurea laudi"* είναι ο πρώτος στίχος από ένα ποίημα που ο Κικέρωνας συνέθεσε για να υμνήσει τα κατορθώματά του κατά τη διάρκεια της υπατείας του. Το ποίημα ήταν γελοίο και ο Αντώνιος το είχε παραθέσει χλευαστικά. Η λέξη *arma* αντιπαράτίθεται στη λέξη *toga* σαν η στρατιωτική στην πολιτική δύναμη. Η σημασία της φράσης είναι ότι ο Κικέρωνας ως ύπατος, δηλαδή πολιτικός αρχηγός, αποδείχτηκε σπουδαιότερο πρόσωπο από κάθε στρατηγό της εποχής.

sceleratorum: Οι οπαδοί του Κατιλίνα οι οποίοι νικήθηκαν στην Πιστώρια το 62 π. Χ.

monumentorum: "γραπτά" τα οποία είναι τα "ενθύμια" του συγγραφέα τους.

vigiliae: Για κάποιον που αγρυπνά (*vigilare*) για να μελετήσει

operis subsicivis: Αφαιρετική του τρόπου *opera subseciva* σημαίνει "απασχόληση ελεύθερου χρόνου".

Κεφ. 9

Στο 9ο κεφάλαιο (παρ. 21-22) ο Κικέρωνας ανασκευάζει τη δεύτερη από τις κατηγορίες του Αντωνίου που θεωρεί σοβαρές. Συγκεκριμένα φαίνεται ότι ο Αντώνιος τον κατηγορήσε για ηθική αυτουργία στο φόνο του Κλωδίου. Για να αντικρούσει την κατηγορία αυτή ο Κικέρωνας αναφέρεται σε μια αποτυχημένη απόπειρα κατά της ζωής του Κλωδίου που έγινε από τον ίδιο τον Αντώνιο, χωρίς φυσικά την υποκίνηση του Κικέρωνα. Επίσης τονίζει ότι ο Μίλωνας δε χρειαζόταν υποκίνηση για να κάνει μια τέτοια ενέργεια. Και ακόμη παρατηρεί ότι το γεγονός ότι χάρηκε για το θάνατο του Κλωδίου δεν αποτελεί ένδειξη ότι ήταν ηθικός αυτουργός εφόσον ήταν το κοινό συναίσθημα των ημερών εκείνων.

cum...insecutus es: Το *cum* είναι χρονικό, όπως φαίνεται από την οριστική με την οποία εκφέρεται η χρονική πρόταση.

transegisses: Είναι η απόδοση των υποθετικών προτάσεων *nisi...coniecisset eisque...compressisset*. Υποθετικός λόγος του μη πραγματικού. Πρόκειται για μια απόπειρα φόνου κατά του Κλωδίου που είχε επιχειρήσει ο Αντώνιος και μάλιστα σε δημόσιο χώρο, το 53 π. Χ., όταν ο Αντώνιος ήταν υποψήφιος για το αξίωμα του ταμία.

Miloni (T. Annii Milo): Πολιτικός αντίπαλος του Κλωδίου και φίλος του Κικέρωνα. Προβλήθηκε σαν εκπρόσωπος του κόμματος της συγκλήτου απέναντι στον Κλώδιο. Και οι δύο οργάνωσαν ομάδες ενόπλων που αναστάτωναν τη Ρώμη με τις

συγκρούσεις τους. Σε μια τέτοια σύγκρουση ο Κλώδιος σκοτώθηκε και υπεύθυνος θεωρήθηκε ο Μίλωνας (52 π. Χ.). Συνήγορος υπεράσπισης στη δίκη που ακολούθησε ήταν ο Κικέρωνας ο οποίος όμως δεν κατόρθωσε να σώσει τον Μίλωνα. Ο Μίλωνας εξορίστηκε και πέθανε στην εξορία. Αργότερα ο Κικέρωνας έγραψε ένα δεύτερο λόγο για την υπόθεση αυτή, το γνωστό με τον τίτλο *Pro Milone* που είναι ένα αριστούργημα ρητορικής τέχνης.

prius...quam...suspicaretur: Η χρονική πρόταση εκφέρεται με υποτακτική γιατί εκφράζει ενέργεια επιδιωκόμενη, πιθανή.

scilicet: Ειρωνικό.

non satis prudenter: Ο Κικέρωνας επισημαίνει ότι ενώ υπήρχαν νόμοι που μπορούσαν να εφαρμοστούν στην περίπτωση του Μίλωνα, η δίκη του έγινε σύμφωνα με ειδικό νόμο (*Lex Pompeia de vi*) τον οποίο είχε περάσει ο Πομπήιος τη χρονιά που ήταν μόνος ύπατος (52 π. Χ.).

cum res agebatur: Μια κατηγορία για ηθική αυτουργία του Κικέρωνα θα είχε νόημα αν γινόταν το 52 όταν εκδικαζόταν η υπόθεση και όχι τόσα χρόνια αργότερα.

Στο τελευταίο τμήμα του 9ου κεφαλαίου (παρ. 23) ο Κικέρωνας αναφέρεται σε μια ακόμη σοβαρή κατηγορία: ότι δηλαδή ο Κικέρωνας έγινε η αιτία της διένεξης ανάμεσα στον Καίσαρα και τον Πομπήιο και συνεπώς η αιτία του εμφυλίου πολέμου. Την κατηγορία αυτή ο Κικέρωνας ανασκευάζει στο 10ο κεφάλαιο (βλ. παρακάτω).

esse diiunctum...esse natum: Επεξηγούν το *quod* το οποίο είναι άμεσο αντικείμενο του *dicere*.

a...amicitia: Αφαιρετική της απομάκρυνσης.

Caesaris: Γενική κτητική.

bellum civile: Είναι ο δεύτερος εμφύλιος πόλεμος που άρχισε με το πέραςμα του Ρουβίκωνα από τον Καίσαρα το 49 π. Χ. και τελείωσε με την ήττα των οπαδών του Πομπήιου στη Μούνδα το 45 π. Χ.

re...temporibus: Αφαιρετικές της αναφοράς.

Κεφ. 10

Στο 10ο κεφάλαιο ο Κικέρωνας ανασκευάζει την κατηγορία ότι υπήρξε η αιτία της διένεξης Καίσαρα - Πομπήιου και συνεπώς η αιτία του εμφυλίου πολέμου. Συγκεκριμένα λέγει ότι υπήρξαν δύο περιπτώσεις που προσπάθησε να στρέψει τον Πομπήιο εναντίον του Καίσαρα: (1) Να μην παραταθεί η θητεία του Καίσαρα σαν διοικητή της Γαλατίας και του Ιλλυρικού για άλλα πέντε χρόνια (55 π. Χ.). Και (2) να μη γίνει δεκτή η

υποψηφιότητά του για το αξίωμα του υπάτου ενώ απουσίαζε από τη Ρώμη (49 π. Χ.). Πέραν τούτων όμως, και ιδιαίτερα όσο έβλεπε να πλησιάζει η οριστική ρήξη ανάμεσα στους δύο άνδρες, ο Κικέρωνας περιορίστηκε στο να συμβουλεύει για ειρήνη, ομόνοια και συμφιλίωση.

M. Bibulo...consule: Το 59 π.Χ. Ο άλλος ύπατος ήταν ο Καίσαρας.

praestantissimo civi: Παράθεση στο *M. Bibulo*. Αναφέροντας μόνον τον Μ. Βίβουλο και μάλιστα με το χαρακτηρισμό "λαμπρότατο πολίτη" δείχνει την περιφρόνησή του για τον Καίσαρα.

felicior: "πιο τυχερός".

conarer: Απορηματική υποτακτική.

stulti...impudentis: Γενικές κατηγορηματικές της ιδιότητας.

stulti erat sperare, suadere impudentis: Σχήμα κιαστόν.

suaserim: Υποτακτική παρακειμένου σε αναφορική - συμπερασματική πρόταση. Σύμφωνα με τον κανόνα θα περιμέναμε υποτακτική ιστορικού χρόνου στην εξαρτημένη πρόταση μετά το *inciderunt* (της κυρίας πρότασης): συχνά όμως στις συμπερασματικές προτάσεις δεν εφαρμόζεται η ακολουθία των χρόνων όταν το συμπέρασμα παρουσιάζεται σαν πραγματικό.

velim reprehendas: Το *velim* είναι δυνητική υποτακτική: το *reprehendas* εξαρτάται από το *velim* (παραλείπεται το *ut*).

unum - alterum: Επιμεριστικές παραθέσεις στο *ea*, αντικείμενο του *reprehendas*.

quinquenni...prorogaret: Ο Καίσαρας πήρε τη διοίκηση του Ιλλυρικού και της Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατίας με τη *Lex Vatinia* που πέρασε το 59 π. Χ. Η Εκείθεν των Άλπεων Γαλατία προστέθηκε αργότερα μέσα στη χρονιά από τη σύγκλητο. Αυτός ο διορισμός ήταν για 5 χρόνια και έληγε την 1η Μαρτίου του 54 π. Χ. Ο Καίσαρας έπεισε τον Πομπήιο και τον Κράσσο, τότε υπάτους, να παρατείνουν (*prorogare*) το διορισμό του για πέντε ακόμη χρόνια.

ne pateretur...haberetur: *rationem habere* (= να υπολογίσει κανείς κάποιον ή κάτι) είναι μια στερεότυπη φράση. Αναφέρεται σε ένα σημαντικό ιστορικό συμβάν. Ο Καίσαρας κατά την υπατεία του το 59 π. Χ. είχε κάνει σκληρούς εχθρούς ανάμεσα στους συγκλητικούς. Ο συνηθισμένος τρόπος για να χτυπήσει κανείς έναν πολιτικό αντίπαλό του στη Ρώμη, ήταν να τον πάει στο δικαστήριο. Αν καταδικαζόταν, αυτό σήμαινε την καταστροφή του: αν όμως η καταδίκη δε φαινόταν πιθανή, ο κατηγορος μπορούσε μόνο να αναγγείλει στον αντίπαλό του

την επικείμενη δίκη σε βάρος του. Έτσι μπορούσε να του στερήσει το δικαίωμα να πάρει κάποιο αξίωμα μέχρι να δικαστεί η υπόθεση. Για όσο χρονικό διάστημα ένας άνθρωπος είχε δημόσιο αξίωμα, είτε σαν άρχοντας στη Ρώμη είτε σαν διοικητής επαρχίας, δεν μπορούσε κανείς να τον μηνύσει. Έτσι οι εχθροί του Καίσαρα ήταν αναγκασμένοι να περιμένουν μέχρι να πάψει να είναι διοικητής του Ιλλυρικού και της Γαλατίας. Ο Καίσαρας ήξερε τι τον περίμενε· ο μόνος τρόπος να ξεφύγει τη μήνυση ήταν να τακτοποιήσει τα πράγματα έτσι ώστε τη στιγμή που θα έπαυε να είναι διοικητής επαρχίας να περάσει σε ένα άλλο αξίωμα, δηλαδή την υπατεία του 48 π. Χ. ενώ παράλληλα η θητεία του ως διοικητού της Γαλατίας να συνεχιστεί μέχρι την τελευταία ημέρα του 49 π. Χ. Το δεύτερο το πέτυχε εξασφαλίζοντας να μην οριστεί διάδοχος που θα μπορούσε να πάρει τη θέση του πριν την 1η Ιανουαρίου του 48 π. Χ. Το πρώτο ήταν πιο δύσκολο να το πετύχει, γιατί ο νόμος απαιτούσε ο υποψήφιος για την υπατεία να βρίσκεται στη Ρώμη. Άλλος νόμος όριζε ότι κάθε διοικητής επαρχίας που εγκατέλειπε τα όρια της επαρχίας του πριν από τη λήξη της θητείας του, ήταν ένοχος προδοσίας. Ο Καίσαρας βγήκε από το δίλημμα πείθοντας τον Πομπήιο να περάσει μια απόφαση σύμφωνα με την οποία γινόταν ειδική εξαίρεση για τον Καίσαρα από την υποχρέωση να έλθει στη Ρώμη για να εξασφαλίσει ψήφους για την υπατεία του 48 π.Χ.

si...persuasisset (υπόθεση) - **incidissemus** απόδοση· υποθετικός λόγος του μη πραγματικού.

utinam...coisses...diremisses: Ευχή που εισάγεται με το *utinam* και εκφέρεται με υποτακτικές υπερσυντελικού· συνεπώς ευχή μη δυνάμενη να πραγματοποιηθεί.

gravitatis...prudentiae: Γενικές κατηγορηματικές της ιδιότητας.

si valuissent (υπόθεση) - **staret...concidisses** (απόδοση)· υποθετικός λόγος του μη πραγματικού.

flagitiis, egestate, infamia: Αφαιρετικές της αιτίας.

Κεφ. 11

Η τελευταία σοβαρή κατηγορία την οποία ο Κικέρωνας ανασκευάζει είναι ότι ο Αντώνιος τον θεώρησε ηθικό αυτουργό στη δολοφονία του Καίσαρα. Η ανασκευή της καλύπτει τα κεφάλαια 11-14. Στηρίζεται στα εξής σημεία: **(1)** Το όνομα του Κικέρωνα δεν ακούστηκε πουθενά τη στιγμή που κανένα πρόσωπο που είχε ανάμειξη στην υπόθεση δεν έμεινε στην αφάνεια (κεφ. 11 παρ. 25). **(2)** Ότι όλοι οι συνωμότες είχαν

τέτοια οικογενειακή παράδοση και προέβησαν σε τέτοιες ενέργειες κατά καιρούς που δεν μπορούσε κανείς να διανοηθεί ότι χρειάζονταν υποκινητή για να αναλάβουν τη δολοφονία του Καίσαρα (κεφ. 11 παρ. 26-27). **(3)** Το γεγονός ότι τη στιγμή της δολοφονίας ο Βρούτος τον κάλεσε με το όνομά του οφείλεται στη διάθεσή του να δείξει ότι η ενέργειά του ήταν αντίξια της καταστολής της συνωμοσίας Κατιλίνα από τον Κικέρωνα και το ίδιο ωφέλιμη για την πολιτεία (κεφ. 12).

Πέραν από αυτά προκαλεί τον Αντώνιο να απαντήσει αν θεωρεί τους φονείς του Καίσαρα δολοφόνους ή ελευθερωτές, ιδίως μετά όσες ενέργειες έκανε ο ίδιος προς όφελος τους (κεφ. 13 παρ. 31-32). Και τέλος κάνει έναν υπαινιγμό ότι ο ίδιος ο Αντώνιος είχε μπηθεί στο σχέδιο της δολοφονίας, αλλά δεν έλαβε μέρος σ' αυτήν από δειλία· ούτε όμως έκανε τίποτε για να αποτρέψει τη δολοφονία γιατί αν κανείς έψαχνε την υπόθεση σε βάθος ο Αντώνιος ήταν αυτός που κυρίως ωφελήθηκε από το θάνατο του Καίσαρα (κεφ. 14).

illud: Επεξηγείται από το απαρέμφατο *interfectum (esse)*.

praevaricatorum: *praevaricator* είναι αυτός που κάνει πως υπερασπίζεται μια υπόθεση, ενώ κρυφά βοηθά τον αντίπαλο· με άλλα λόγια είναι ένοχος συμπαιγνίας. Ο Κικέρωνας εννοεί ότι η δολοφονία του Καίσαρα ήταν μια τόσο ένδοξη πράξη ώστε αν κάποιος τον κατηγορούσε για συμμετοχή, θα ήταν σαν να εξυπηρετούσε την προβολή του.

societate: *societas*· το αφηρημένο ουσιαστικό αντί για το συγκεκριμένο *socii*· η γενική *facti* είναι αντικειμενική.

citius dixerim: Δυνητική υποτακτική.

quam ut...vellet: Αντί *quam* + απαρ. είναι δεύτερος όρος σύγκρισης από το *citius* και θα ταίριαζε καλύτερα ένα απαρέμφατο αντίστοιχο στο *iactasse se aliquos* (πρώτος όρος). Υπάρχει όμως μια τάση να προτιμάται το *quam ut* από το απλό *quam*.

impellerem: Δυνητική υποτακτική.

Brutos: Δηλαδή ο Μάρκος και ο Δέκιμος. Όσοι ήταν υπέρμαχοι της δολοφονίας του Καίσαρα, μιλούσαν γι' αυτούς σαν απογόνους του περίφημου *L. Iunius Brutus*, ο οποίος για να εκδικηθεί το βιασμό της Λουκρητίας ηγήθηκε της επανάστασης που ανέτρεψε τον Ταρκύνιο και απελευθέρωσε τη Ρώμη (510 π. Χ.). Αλλά ο *L. Iunius Brutus* ήταν ένας πατρίκιος και η γενιά του τελείωσε με τους δύο γιους του που λέγεται ότι ο ίδιος προκάλεσε την καταδίκη τους σε θάνατο γιατί συνωμοτούσαν με τον εξόριστο Ταρκύνιο. Από το άλλο μέρος

η *Iunia gens*, στην οποία ανήκουν ο Μάρκος και ο Δέκιμος, ήταν πληβειακής προέλευσης και δε σχετιζόταν με την άλλη.

Ο *M. Iunius Brutus*, ο ελευθερωτής, ισχυριζόταν ότι από τη μητέρα του ήταν απόγονος του Σερβιλίου Αχάλα που έσωσε τη Ρώμη από την προσπάθεια του Σπ. Μαίλιου να γίνει βασιλιάς το 439 π. Χ. Από τη μεριά του πατέρα του πίστευαν από λάθος ότι ήταν απόγονος του πατρικίου Λ. Βρούτου που εκθρόνισε τον Ταρκύνιο. Αρχικά υποστηρικτής του Πομπηίου, πολέμησε στα Φάρσαλα· όφειλε τη ζωή του στον Καίσαρα που τον συγκώρησε και τον προώθησε να γίνει *praetor urbanus* για το 44 π. Χ. Εντούτοις ο Βρούτος οδηγήθηκε από μια λανθασμένη φιλοσοφία και τις προτροπές φίλων, που του υπενθύμιζαν τι είχαν κάνει οι πρόγονοί του για την ελευθερία, στο να θεωρήσει ότι ήταν καθήκον του να απαλλάξει τη Ρώμη από τον Καίσαρα και έτσι έγινε ο αρχηγός της συνωμοσίας. Μετά τη δολοφονία του Καίσαρα εγκατέλειψε τη Ρώμη και για ένα διάστημα αποσύρθηκε στην επαρχία της Μακεδονίας που αρχικά του είχε παραχωρηθεί από τον Καίσαρα, παρά τις διάφορες νέες διευθετήσεις με τις οποίες ο Αντώνιος προσπάθησε να αποκτήσει αυτήν την επαρχία για τον ίδιο και τους συντρόφους του. Στη Μακεδονία δημιούργησε το στρατό που καταστράφηκε στους Φιλίππους (42 π. Χ.). Ο Μ. Βρούτος αυτοκτόνησε μετά την ήττα του.

Ο *Decimus Brutus* ήταν συγγενής του προηγουμένου και μετείχε στη συνωμοσία· ήταν διοικητής της Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατίας. Προσπάθησε να διατηρήσει την επαρχία αυτή παρά τις αντίθετες ενέργειες του Αντωνίου, αλλά τελικά αναγκάστηκε να φύγει. Ενώ προσπαθούσε να φτάσει στο Μ. Βρούτο στην Ελλάδα, συνελήφθη και θανατώθηκε από ένα Γαλάτη αρχηγό.

imagine: Αναφέρεται στη συνήθεια των Ρωμαίων να στολίζουν το *atrium* του σπιτιού τους με προτομές των προγόνων τους, ιδίως αν ήταν από ονομαστή γενιά. Αν ο Μάρκος και ο Δέκιμος είχαν μια τέτοια *imago* του Λ. Βρούτου, δεν είχαν δικαίωμα σ' αυτό.

alter: Ο Μάρκος Βρούτος του οποίου μητέρα ήταν η Σερβιλία.

videret: Υποτακτική σε αναφορική πρόταση "καθ' ἑλξιν" προς την υποτακτική της προηγούμενης πρότασης σε όρο της οποίας αναφέρεται.

Ahalae (C. Servilius Ahala): Διοικητής του Ιππικού του Κιγκιννάτου, όταν είχε ανακηρυχθεί δικτάτορας για να ασχοληθεί με τον Σπ. Μαίλιο, το 439 π. Χ., ο οποίος είχε κινήσει υποψίες ότι σκόπευε να γίνει βασιλιάς. Ο Αχάλας τον κάλεσε να εμφανιστεί ενώπιον του δικτάτορα και όταν εκείνος

αρνήθηκε τον έσφαξε επί τόπου. Οι Ρωμαίοι επαίνεσαν την πράξη του και τον κατέταξαν σ' αυτούς που έδωξαν τους βασιλείς από τη Ρώμη. Η Σερβιλία, η μητέρα του Μ. Βρούτου, ήταν απόγονος αυτού του Σερβιλίου Αχάλα.

foris: Αφαιρετική του τόπου· είναι αντίθετο του *domi*. Είναι αφαιρετική πληθυντικού του αρχαϊκού *fora* (= θύρα)· στα κλασικά Λατινικά το *foris* είναι της τρίτης κλίσης.

C. Cassius (C. Cassius Longinus), ο ελευθερωτής. Ένας από τους οπαδούς του Πομπηίου που όφειλε τη ζωή του στην επιείκεια του Καίσαρα μετά τη μάχη στα Φάρσαλα. Εντούτοις πήρε μέρος στη συνωμοσία και μαζί με τον Βρούτο υπήρξε από τους αρχηγούς της. Εκείνη τη χρονιά (44 π. Χ.) ήταν *praetor peregrinus* και είχε οριστεί να αναλάβει τη διοίκηση της επαρχίας της Συρίας μετά το τέλος της θητείας του, αλλά ο Αντώνιος ματαίωσε αυτό το διορισμό. Ο Κάσσιος αρνήθηκε να αναγνωρίσει την εγκυρότητα αυτής της διευθέτησης και πήγε στη Συρία. Εκεί μάζεψε στρατό και συνάντησε τον Βρούτο στη Μακεδονία· νικήθηκαν στους Φιλίππους από την Τριανδρία το 42 π. Χ. και, όπως ο Μ. Βρούτος, αυτοκτόνησε για να αποφύγει τη σύλληψη.

quae...potuit: Όταν το *non modo* προηγείται του *ne...quidem* και το κατηγόρημα είναι το ίδιο και στις δύο προτάσεις (εδώ είναι το *ferre potuit*), τότε το *non modo* ισοδυναμεί με το *non modo non* αλλά παραλείπεται το δεύτερο *non*.

Η *potentia* διαφέρει από την *dominatus*, το ένα σημαίνει "υπερβολική επιρροή", το άλλο "δεσποτεία". Ο υπαινιγμός είναι για τον Σπ. Κάσσιο, ο οποίος ξεσήκωσε τέτοιο φθόνο ανάμεσα στους πατρικούς με τη γενναιοδωρία του προς τους πληβείους και τα αγροτικά μέτρα προς όφελος των πληβείων, ώστε αυτοί διέδωσαν ότι σκόπευε να γίνει βασιλιάς και προκάλεσαν την καταδίκη του σε θάνατο. Ο ίδιος ο πατέρας του ήταν ένας από τους κύριους κατηγόρους.

credo: Παρενθετικό και ειρωνικό.

hanc rem: Δηλαδή τη δολοφονία του Καίσαρα.

in Cilicia: Η Κιλικία είναι βραχώδης χώρα στη νότια παραλία της Μικράς Ασίας από τον κόλπο της Ισού δυτικά μέχρι τα σύνορα της Λυκίας. Έγινε επαρχία της Ρώμης το 64 π. Χ. Ο Καίσαρας ήταν στην Ταρσό, την πρωτεύουσα της Κιλικίας, το 47 π. Χ. Τίποτε όμως δεν είναι γνωστό για τη συνωμοσία κατά του Καίσαρα στην οποία αναφέρεται εδώ ο Κικέρωνας.

Cydni: Ο ποταμός της Κιλικίας στις εκβολές του οποίου ήταν η πόλη Ταρσός, η πρωτεύουσα της Κιλικίας. Στις εκβολές του ποταμού αυτού ο Κικέρωνας ισχυρίζεται ότι ο Κάσσιος απέτυχε σε μια προσπάθεια να δολοφονήσει τον Καίσαρα.

ille: Caesar.

quam: *ad quam*.

Gn. Domitium (Gn. Domitius Ahenobarbus): Γιος του *L. Domitius Ahenobarbus*, ο οποίος υπερασπίστηκε τη Μασσαλία εναντίον του Καίσαρα και του Τρεβωνίου το 49 π. Χ. Η μητέρα του, η Πορκία, ήταν αδελφή του *M. Πορκίου Κάτωνα* που σκοτώθηκε στην Ιτύκη. Ήταν ένας από τους συνωμότες, σύμφωνα με τον Κικέρωνα, αν και αυτό το αρνούνται άλλοι συγγραφείς. Αν ανήκε σ' αυτούς είναι ο μόνος που πέθανε από φυσικό θάνατο γιατί γλύτωσε στους Φιλίππους, αποκαταστάθηκε στην εύνοια του Αντωνίου και του Οκταβιανού και τελικά πέθανε από πυρετό.

patris: Ο *L. Domitius Ahenobarbus* που σκοτώθηκε στα Φάρσαλα.

avunculi: Ο *M. Porcius Cato* του οποίου η αδελφή Πορκία ήταν μητέρα του Γν. Δομιτίου.

spoliatio dignitatis: Με τη θέλησή του αποσύρθηκε από τη δημόσια ζωή μετά τη μάχη των Φαρσάλων, αλλά δε φαίνεται να έχει υποστεί καμιά στέρψη αξιώματος.

C. Trebonio (C. Trebonius): ένας από τους ελευθερωτές. Είχε υπηρετήσει σαν *legatus* κάτω από τις διαταγές του Καίσαρα στη Γαλατία και διεξήγαγε την πολιορκία της Μασσαλίας το 49 π. Χ. Ο Καίσαρας τον βοήθησε να γίνει πραιτωρας και μετά *consul suffectus* (το 45 π. Χ.). Λέγεται ότι τότε είχε βολιδοσκοπήσει τον Αντώνιο στην Ναρβώνα για να διαπιστώσει ποιες ήταν οι διαθέσεις του απέναντι στον Καίσαρα. Μετά τη δολοφονία έφυγε, όπως και οι άλλοι συνωμότες, και προσωρινά πήγε στην επαρχία της Ασίας όπου είχε οριστεί από τον Καίσαρα σαν διοικητής. Εκεί συνελήφθη και εκτελέστηκε από τον Δολαβέλλα το 43 π. Χ.

unius: Γενική κτητική.

L. Tillius Cimber: Γιος ενός απελεύθερου· ήταν πρώτα οπαδός του Πομπηίου, αλλά μετά συμφιλιώθηκε με τον Καίσαρα που τον διόρισε διοικητή της Βιθυνίας. Εντούτοις πήρε μέρος στη συνωμοσία και διέφυγε στην επαρχία του όπου συγκέντρωσε δυνάμεις με τις οποίες πολέμησε και νικήθηκε στους Φιλίππους.

beneficiorum: Τις ευεργεσίες που είχε δεχθεί από τον Καίσαρα.

duos Servilios: *Publius* και *Gaius Servilius*, δύο από τους ελευθερωτές που ισχυρίζονταν ότι ήταν απόγονοι του *C. Servilius Ahala*.

Casca dicam an Ahalas: Γιατί η *familia Casca* και η *familia Ahala* ανήκαν και οι δύο στη *gens Servilia*.

caritate rei publicae: Η γενική είναι αντικειμενική.
fuisse tam multos: Επεξηγεί το *id*.

Κεφ. 12

quem ad modum...coarguerit...: Πλαγία ερώτηση γι' αυτό εκφέρεται με υποτακτική.

"Caesare interfecto...est gratulatus" Προφανώς μεταφέρει τα λόγια του Αντωνίου. Εφόσον όμως δεν έχουμε το λόγο του Αντωνίου δεν μπορούμε να ξέρουμε αν τα μεταφέρει ακριβώς ή διασκευασμένα. Λίγο παρακάτω όμως επαναλαμβάνει την ίδια φράση τροποποιημένη έτσι ώστε να ταιριάζει στην επιχειρηματολογία του Κικέρωνα.

ei...libertatem: Αντικείμενα στο *est gratulatus*, το οποίο συντάσσεται με αιτιατική πράγματος και δοτική προσώπου.

rebus eis: Εννοεί την αποκάλυψη και καταστολή της συνωμοσίας Καπιλίνα.

omnium stultissime: Παράθεση στο *tu*.

voluisse interfici Caesarem: Υποκείμενο στο *crimen sit*: όμοια στην επόμενη πρόταση το *laetatum esse morte Caesaris* είναι το υποκείμενο του *crimen esse*.

aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit; voluntas nemini: Στις τρεις πρώτες προτάσεις παρατηρούμε σχήμα αναφοράς, ενώ η τελευταία βρίσκεται σε χιαστό σχήμα με τις προηγούμενες.

pecudis: Εννοεί ότι ο Αντώνιος είναι ανόητος όσο ένα ζώο.

ille...is...: Η δεύτερη δεικτική αντωνυμία επαναλαμβάνει την πρώτη, πράγμα που δίνει έμφαση.

sit: Παραχωρητική υποτακτική.

constitue: Η λέξη είναι διαλεγμένη για την τεχνική σημασία της που ανταποκρίνεται στη λέξη *constitutiones* (= κανόνες ή αποφάσεις) των αρχόντων πάνω σε αμφίβολα σημεία του νόμου. Η προσθήκη της προσφώνησης *consul* παρενθετικά είναι ειρωνική. Το *hoc* επεξηγείται από την πρόταση που ακολουθεί (*quam...causam*).

crapulam: (= κραιπάλη): οι καπνοί της διασκέδασης της προηγούμενης νύχτας. Μέσα στο ίδιο πλαίσιο κινείται και το *exhala*.

quae excitent: Αναφορική τελική πρόταση.

indormientem: Δέχεται αντικείμενο σε δοτική πτώση (*causae*).

Κεφ. 13

punctum: Αιτιατική της χρονικής διάρκειας.

nisi...sint: Ο υποθετικός λόγος βρίσκεται σε πλάγιο λόγο απ' το *confiteor*. Η απόδοση βρίσκεται στο απαρέμφατο *esse*. Είναι υποθετικός λόγος που δηλώνει το πραγματικό· στον ευθύ λόγο θα ήταν *nisi...sunt* (υποθ.) – *sicarii...homicidae...parricidae sunt*.

plus quam...plus quam...plus quam...: Σχήμα αναφοράς.

si parricidas: Εννοείται *dicis*.

legibus est solutus: Υπήρχε νόμος σύμφωνα με τον οποίο ο *praetor urbanus* δεν μπορούσε να απουσιάζει από τη Ρώμη περισσότερο από 10 ημέρες. Όταν μετά τη δολοφονία του Καίσαρα ο Βρούτος αναγκάστηκε να απομακρυνθεί από τη Ρώμη, με πρόταση του Αντωνίου έγινε εξαίρεση και απαλλάχτηκε από αυτό το χρονικό περιορισμό.

ludi Apollinares: Δημόσιοι αγώνες προς τιμήν του Απόλλωνα που γίνονταν τη δεύτερη εβδομάδα του Ιουλίου υπό την επίβλεψη του *praetor urbanus* της χρονιάς. Στην προκειμένη περίπτωση όμως ο Βρούτος δεν ήταν στη Ρώμη.

incredibilli M. Bruti honore: Αφαιρετική της κατάστασης· η γενική *M. Bruti* είναι αντικειμενική.

provinciae: Με ενέργειες του Αντωνίου ορίστηκε ο Βρούτος να διοικήσει την Κρήτη αντί για την Μακεδονία και ο Κάσσιος την Κυρήνη αντί για τη Συρία.

quaestores additi: Υπαινιγμός προφανώς στο γεγονός ότι ο Αντώνιος μετακινώντας τους Βρούτο και Κάσσιο σε κατώτερες επαρχίες, έδωσε στον καθένα σαν φιλοφρόνηση έναν ασυνήθιστο αριθμό από *quaestores*, ενώ κάθε διοικητής επαρχίας συνοδευόταν από έναν ταμία.

legatorum: Όπως οι *quaestores* (= ταμίες), έτσι και οι *legati*, όσο περισσότεροι ήταν τόσο μεγαλύτερη τιμή έδιναν στο διοικητή που συνόδευαν.

homicidas: Εννοείται *dicis*.

liberatores: Εννοείται *sint* ή *dicas*· με αυτό το όνομα οι δολοφόνοι του Καίσαρα αποκαλούσαν εαυτούς, γιατί είχαν ελευθερώσει τη Ρώμη από την τυραννία.

quae diiunctius dicuntur: Το επίρρημα *diiunctius*, όπως η αντίστοιχη ελληνική λέξη "δίλημμα" είναι ένας λογικός όρος για τις διαζευκτικές προτάσεις, όπου ο βασικός τύπος είναι ο **A** είναι **B** ή **όχι B**· όμοια και εδώ ο Βρούτος και ο Κάσσιος είναι δολοφόνοι ή όχι δολοφόνοι. Αλλά αφού ο αυστηρός όρος της διαζευκτικής πρότασης αντικαταστάθηκε με το *liberatores*, ο Κικέρωνας σωστά χρησιμοποιεί το συγκριτικό *diiunctius* αντί του θετικού *diiuncte*.

scribam: Η σειρά είναι *scribam ad illos ut ne cui negent, si qui forte quaerent, sitne verum, quod...obiectum est*.

ut ne: Έχει τη σημασία του *ne*.

scribam: Έχει τη σημασία του *impero* και συντάσσεται όπως αυτό, δηλαδή με βουλητική πρόταση.

celatum: Δηλαδή *esse*· το *me* είναι το υποκείμενο του απαρεμφάτου.

pro: Επιφώνημα που δεν επηρεάζει τη σύνταξη. Συνδυάζεται με την κλητική προσφώνηση *sancte Iuppiter*.

in equum Troianum: Κάνει υπαινιγμό στο μύθο της Τροίας που κυριεύτηκε με το στρατήγημα του Δουρείου Ίππου, μέσα στον οποίο είχαν κρυφτεί οι Έλληνες πολεμιστές που μ' αυτόν τον τρόπο μπήκαν στην πόλη. Είναι τόσο μεγάλη τημή να ανήκει κανείς στη συνωμοσία εναντίον του Καίσαρα όσο θα ήταν αν κανείς περιλαμβανόταν στους ήρωες που μπήκαν στο Δούρειο Ίππο.

expulsos: Εξόριστους από την Ιταλία.

relegatos: Απομακρυσμένους από τη Ρώμη χωρίς να χάσουν τα πολιτικά τους δικαιώματα.

qui...videatur, qui...putent, quae...prosequantur: Αναφορικές προτάσεις που εκφέρονται με υποτακτική γιατί είναι αναφορικές συμπερασματικές.

litterae: "λογοτεχνία".

Κεφ. 14

ne non probes: Το *non* με το *probes* είναι ισχυρότερη έκφραση από το *improbes*.

stilus: Η λέξη έχει δύο σημασίες: (1) Τη συνηθισμένη σημασία "πένα". Και (2) τη σπάνια σημασία "εγχειρίδιο". Ο Κικέρωνας εδώ κάνει λογοπαίγνιο πάνω στη διπλή σημασία. Η Ρωμαϊκή πένα ήταν μια βέργα από μέταλλο με το ένα άκρο μυτερό για να χαράσσει γραμμές πάνω σε ξύλινες πλάκες καλυμμένες με κερί (*pugillares*), που αποτελούσαν το συνηθισμένο γραφικό υλικό, το άλλο άκρο ήταν πεπλατυσμένο τετράγωνο άκρο για να σβήνει και να μαλακώνει το κερί.

actum...fabulam: Μεταφορά από το θέατρο. Ο Κικέρωνας υπαινίσσεται ότι οι δολοφόνοι του Καίσαρα σκοτώνοντας μόνο τον Καίσαρα άφησαν το έργο μισοτελειωμένο, γιατί έπρεπε να σκοτώσουν και τον Αντώνιο.

Narbone: Αφαιρετική του τόπου. *Narbo Marcius* ήταν πόλη στην παραλία του κόλπου της Λυών, δυτικά της Μασσαλίας· ήταν η πρωτεύουσα της επαρχίας της Ναρβωνίτιδας. Ο Τρεβώνιος βολιδοσκοπούσε τον Αντώνιο πάνω στο θέμα της δολοφονίας του Καίσαρα στη Ναβώνα το προηγούμενο έτος 45 π. Χ. Ο Αντώνιος αρνήθηκε να έχει οποιαδήποτε ανάμειξη στο θέμα, γι' αυτό την ώρα της δολοφονίας ο Τρεβώνιος τον

πήρε παράμερα. Ο ισχυρισμός όμως του Κικέρωνα ότι ο Αντώνιος ήταν μνημένος στη συνωμοσία δεν μπορεί να αποδειχθεί.

quod...quod non...quod non...: Σχήμα αναφοράς.

quaerebat: Η σειρά των λέξεων εδώ δίνει έμφαση στη λέξη *virum*: σημαίνει τον ανδρείο σε αντίθεση με το δειλό. Προφανώς κάνει υπαινιγμό στη δειλία του Αντωνίου.

illud Cassianum: Το πρόσωπο στο οποίο αναφέρεται είναι ο *L. Cassius Longinus*, δήμαρχος το 137 π. Χ., ένας άνθρωπος περίφημος για την αυστηρότητά του σαν δικαστής.

cui bono fuerit: Η πρόταση είναι επεξήγηση στο *illud Cassianum*. Το *bono* είναι δοτική κατηγορηματική του σκοπού· το *fuerit* είναι υποτακτική σε πлагία ερώτηση που εξαρτάται από ένα εννοούμενο ερωτηματικό ρήμα· το *cui* είναι δοτική χαριστική. Όμοια παρακάτω το *bono* είναι δοτική κατηγορηματική του σκοπού και το *omnibus* δοτική χαριστική.

quaeso: Ρήμα παράκλησης που τίθεται παρενθετικά και μετριάζει την προστακτική *vide*.

ad aedem Opis: Η *Ops* (= Ρέα) ήταν σύζυγος του Κρόνου και ο κοινός ναός τους ήταν πολύ κοντά στο ναό της Ομονοίας. Χρησιμοποιούνταν σαν Δημόσιο Θησαυροφυλάκιο. Λίγο μετά το θάνατο του Καίσαρα, ο Αντώνιος άρπαξε όλα τα χρήματα που φυλάσσονταν εκεί, ένα ποσό 700.000.000 σποτερτίων.

tabulas: Τα λογιστικά βιβλία του θησαυροφυλακίου.

tam multa: Όλα τα χαρτιά του Καίσαρα, τα *commentarii* και τα *chirographa* της επόμενης πρότασης.

nundinae: Κυριολεκτικά "η ένατη ημέρα", για τους Ρωμαίους ήταν "η ημέρα αγοράς".

nescio quid conturbatus: Το *nescio* σ' αυτήν τη χρήση απλά επιτείνει τη δύναμη της αόριστης αντωνυμίας ή του επιθέτου χωρίς να επηρεάζει τη σύνταξη.

hoc crimen: Η κατηγορία για συνωμοσία εναντίον του Καίσαρα. Εφόσον ο Αντώνιος ήταν ο κυρίως κερδισμένος από τη δολοφονία του Καίσαρα, σύμφωνα με τη ρήση του Κασσίου, έπρεπε να είναι το κατεξοχήν υπεύθυνο πρόσωπο.

Κεφ. 15

Στο 15ο κεφάλαιο και την αρχή του 16ου ανασκευάζει την πρώτη από τις κατηγορίες που χαρακτηρίζει ως ασήμαντες. Ο Αντώνιος τον κατηγορήσε για την εύνοιά του προς τον Πομπήιο. Σχετικά μ' αυτό ο Κικέρωνας απαντά ότι σ' όλο το διάστημα της διένεξης ανάμεσα στον Καίσαρα και τον Πομπήιο προσπάθησε να συμφιλιώσει τους αντίπαλους. Οι συμβουλές

του όμως έγιναν αιτία να ψυχρανθεί με τον Πομπήιο ο οποίος παρόλα αυτά δεν έπαψε να τον εκτιμά.

Ακόμη ο Αντώνιος τον κατηγόρησε για κάποια αστεία που γίνονταν στο στρατόπεδο του Πομπήιου. Η απάντηση του Κικέρωνα σ' αυτό είναι ότι οι αστεϊσμοί είναι στοιχείο της ανθρώπινης ζωής όσο δύσκολες και αν είναι οι συνθήκες διαβίωσης (κεφ. 16 παρ. 39).

castra...Pompei: Ο Κικέρωνας συνάντησε τον Πομπήιο στην Ήπειρο και έμεινε στο στρατόπεδό του για λίγες εβδομάδες πριν εκείνος πορευθεί προς τα Φάρσαλα.

consilium auctoritasque: Παρουσιάζεται να έχει συμβουλέψει ειρήνη με κάθε κόστος, αλλά στην πραγματικότητα δεν είχε να δώσει εφαρμόσιμες συμβουλές και μεμψίμοιρα έβρισκε λάθος σε όλα και σε όλους. Αυτό είναι πιθανώς το σημείο για το οποίο τον χλεύασε ο Αντώνιος.

quanta: *in quanta*

animo: Αφαιρετική της αναφοράς.

manens: Η μετοχή είναι υποθετική· θα μπορούσε να είναι στη θέση της μια υποθετική πρόταση (= *si maneret*) με απόδοση το *conficeret* και στην επόμενη πρόταση το *dimissa* (= *si dimissa esset*) με απόδοση το *liberaret*.

lumina rei publicae: Παράθεση στο *viros*.

tot...tot...tot...: Επανάληψη της αντωνυμίας *tot* για έμφαση.

florem: Ο Καίσαρας λέγει ότι οι απώλειες του Πομπήιου στα Φάρσαλα ήταν 15.000.

quamvis: Όπως χρησιμοποιείται εδώ το *quamvis* αναφέρεται στο *iniqua* και δεν επηρεάζει την έγκλιση της πρότασης· η υποτακτική *teneremus* είναι η απόδοση στην υποθετική πρόταση *si viverent*.

ut alia omittam: Τελική πρόταση που τίθεται παρενθετικά.

ego quid ille...: Η φράση πλήρης θα ήταν *ego videbam quid ille sentiret et spectaret, et contra ille...*

incolumitati...dignitati: Σημαίνουν "ασφάλεια" και "αξιοπρέπεια"· είναι αντικείμενα σε ένα εννοούμενο *consulere* (δοτικές).

habebat...quid sequeretur: Η χρήση του *habere*, όπως στα Ελληνικά του "έχειν", είναι πολύ συνηθισμένη.

Paphum: Η Πάφος στην Κύπρο φημιζόταν από παλιά σαν κύριος τόπος λατρείας της Αφροδίτης. Ο Πομπήιος σταμάτησε εκεί κατά τη φυγή του προς την Αίγυπτο.

sectorem: *sectio* είναι η αναγγελία της πώλησης μιας χρεωκοπημένης περιουσίας (πλειστηριασμός)· *sector* είναι ο αγοραστής μιας τέτοιας περιουσίας.

Κεφ. 16

Στην αρχή του 16ου κεφαλαίου, όπως είπαμε, αναφέρεται στα αστεία που έκανε στο στρατόπεδο του Πομπηίου. Στη συνέχεια όμως ανασκευάζει τη δεύτερη ασήμαντη κατηγορία. Συγκεκριμένα φαίνεται ότι ο Αντώνιος ανέφερε στο λόγο του ως αρνητικό στοιχείο για τον Κικέρωνα ότι δεν τον περιέλαβαν στις διαθήκες τους πολλοί φίλοι του. Ο Κικέρωνας απαντά ότι αυτό δεν ευσταθεί γιατί μεγάλα ποσά έχουν περάσει στην περιουσία του από κληρονομίες και ότι η διαφορά του με τον Αντώνιο, ο οποίος ήταν ιδιαίτερα ευνοημένος από διαθήκες, είναι ότι ο τελευταίος απέκτησε τις κληρονομίες αυτές με πλαστογραφία.

animis: Αφαιρετική της αναφοράς.

hereditates: Στη Ρώμη το να αναφέρει κανείς τους φίλους του στη διαθήκη του ήταν ένας συνηθισμένος τρόπος για να δείξει την εκτίμηση προς αυτούς. Η δήλωση του Αντωνίου ήταν ένας υπαινιγμός ότι ο Κικέρωνας δεν ήταν ιδιαίτερα αγαπητός.

utinam...esset: Εισάγεται με το *utinam* και εκφέρεται με υποτακτική παρατατικού, συνεπώς δείχνει ότι η ευχή δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί.

viverent: Δυνητική υποτακτική.

sestertium ducentiens: 20.000.000 σποτέρπιοι (200x100.000): όταν ένα αριθμητικό επίρρημα συνδέεται με το *sestertium* (= *sestertiorum*) παραλείπονται οι λέξεις *centena milia* (= 100.000). Οι αριθμοί δεν είναι απίστευτοι λαμβάνοντας υπόψη τη θέση του Κικέρωνα στην κορυφή του επαγγέλματός του.

acceptam...retuli: Καταχώρησα στο λογαριασμό μου από κληρονομίες.

Casinas: "από το *Casinum*" μια από τις μικρές πόλεις της Νότιας Ιταλίας κτισμένη στη *Via Latina*, κοντά στα σύνορα της Καμπανίας, 80 μίλια από τη Ρώμη.

albus aterne fuerit: Πρέπει να προστεθεί το *utrum* πριν από το *albus*: καθώς η εξάρτηση είναι από αρκτικό χρόνο *ignoras* αυτό που στην ευθεία ερώτηση ήταν ιστορικός χρόνος *utrum albus erat aterne?* έγινε στην πλαγία ερώτηση υποτακτική παρακειμένου (*fuerit*), σύμφωνα με τον κανόνα. Η φράση είναι παροιμιακή και δείχνει απόλυτη άγνοια.

Q. Fufi: Εννοείται *filius* από την προηγούμενη πρόταση.

dicas: Υποτακτική που εξαρτάται από το *velim*: παραλείπεται το *ut*.

L. Turselius: Ένας ακόμη από αυτούς που υποτίθεται ότι έκαναν κληρονόμο τους τον Αντώνιο. Ο υπαινιγμός που κάνει

ο Κικέρωνας είναι ότι ο Αντώνιος πήρε την περιουσία τους προφανώς με παράνομα μέσα.

hereditatem...adisses: "Αρνήθηκες να πάρεις στην κατοχή σου την περιουσία που σου κληροδότησε ο πατέρας σου", γιατί οι υποχρεώσεις που την βάρυναν υπερτερούσαν της αξίας της, με άλλα λόγια ήταν χρεωκοπημένη. Δεν υπήρχε νόμος που να αναγκάζει ένα Ρωμαίο να δεχθεί μια κληρονομιά και φυσικά αν την βάρυναν χρέη. Αλλά όταν η σχετική περιουσία ήταν η οικογενειακή περιουσία του κληρονόμου, ήταν θέμα τιμής να δεχθεί κανείς μια τέτοια περιουσία γιατί η αποποίησης της ισοδυναμούσε με παραδοχή του γεγονότος ότι ο διαθέτης είχε χρεωκοπήσει.

Κεφ. 17

Το 17ο κεφάλαιο αποτελεί μια μικρή παρέκβαση όπου ο Κικέρωνας αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο ο Αντώνιος ετοίμασε το λόγο που εκφώνησε εναντίον του, καθώς και μερικές παρατηρήσεις για τον ακριβοπληρωμένο (σε βάρος της πολιτείας) ρητοροδιδάσκαλό του.

aliena: Ένα σπίτι στην εξοχή που ανήκε στον *Q. Metellus Scipio*, πεθερό του Πομπηίου που πέθανε στη Θάψο.

magistrum: Τον *Sextum Clodium*.

materia: "θέμα", μια πολύ κοινή σημασία· το απαρέμφατο *dicere* είναι το υποκείμενο της πρότασης.

avum: Ο Μ. Αντώνιος που δολοφονήθηκε κατά τις προγραφές του Μαρίου το 87 π. Χ. Ο Κικέρωνας τον επαινεί σαν πρότυπο καλού ρήτορα.

iugerum: Γενική πληθυντικού· η λέξη είναι ετερόκλητη, δηλαδή ο ενικός κατά τη δεύτερη κλίση και ο πληθυντικός κατά την τρίτη.

Leontini: *Leontinus* (= αυτός που ανήκει στους Λεοντίνους). Οι Λεοντίνοι είναι πόλη της Σικελίας, περίπου 20 μίλια βόρεια των Συρακουσών. Αυτό για το οποίο κατηγορεί τον Αντώνιο είναι ότι παραχώρησε στο δάσκαλό του γη που ανήκε στο δημόσιο (ήταν δηλαδή *ager publicus*).

immunia (= αφορολόγητα)· κανονικά γη που ανήκε στο δημόσιο ήταν υποκείμενη στο φόρο της δεκάτης (*decumae*)· δηλαδή όσοι καλλιεργούσαν δημόσιους αγρούς έπρεπε να πληρώνουν στο κράτος το 1/10 των προϊόντων.

hoc: Εννοείται *fecisti*.

ex: Σύμφωνα με.

possessoribus: *possessor* είναι ο κάτοχος ενός *ager publicus*, ενώ η πολιτεία ήταν ο κύριος (*dominus*).

emendatore et correctore: Συνώνυμες λέξεις· παράλληλα διακρίνουμε ειρωνεία.

Κεφ. 18

Από το 18ο κεφάλαιο ο Κικέρωνας αρχίζει μια επίθεση εναντίον του Αντωνίου που αφορά όλη τη ζωή του, την ιδιωτική και τη δημόσια.

ordiamur: Προτρεπτική υποτακτική.

praetextatum: Η *toga praetexta*, ήταν τήβεννος λευκή με πορφυρό σιρίπι που φορούσαν τα παιδιά των ελεύθερων πολιτών μέχρι την ενηλικίωσή τους, οπότε φορούσαν την *togam virilem* (15-17 χρονών).

decoxisse: *decoquo* σημαίνει "ελαττώνω κάτι", "συμπυκνώνω υγρό". μεταφορικά κατέληξε να σημαίνει "χρεωκοπώ".

pietatis plena defensio: Ειρωνεία.

audaciae tuae: Γενική της ιδιότητας.

in quattuordecim ordinibus: "Στις 14 σειρές". Στο θέατρο υπήρχαν 14 σειρές καθισμάτων μετά την ορχήστρα όπου συνήθως κάθονταν οι άρχοντες και οι συγκλητικοί. Οι θέσεις αυτές είχαν καθοριστεί με νόμο που εισηγήθηκε ο δήμαρχος *L. Roscius Otho* (67 π. Χ.), ο οποίος επίσης απαγόρευε σε όσους είχαν χρεωκοπήσει να κάθονται σ' αυτές τις θέσεις.

cum esset...: Εναντιωματική πρόταση.

virilem: Εννοείται *togam* (*sumere virilem togam* = ενηλικιώνομαι).

quotiens...quotiens...: Σχήμα αναφοράς.

sestertium sexagiens: (60x100.000) 6.000.000 σπστερτίους· *peteret* εννοείται *pater*.

quod...posset: Αιτιολογική πρόταση με υποτακτική γιατί βρίσκεται σε πλάγιο λόγο.

rei familiaris: "περιουσία". ενώ *facultates* έχει τη σημασία "μέσα", "πόροι".

patrio iure et potestate: Σύμφωνα με το Ρωμαϊκό νόμο, ο πατέρας είχε απόλυτη εξουσία πάνω στα παιδιά του ανεξαρτήτως ηλικίας και θα μπορούσε να διατάξει ακόμη και την εκτέλεσή τους· αυτή είναι η γνωστή σαν *patria potestas*.

illis, quos videmus, gladiis: Δηλαδή τα σπαθιά των σωματοφυλάκων του Αντωνίου.

Κεφ. 19

omittamus: Προτρεπτική υποτακτική.

quae: Αντικείμενο στο *audiatis* αναφορική αντωνυμία με σημασία δεικτικής.

media – extrema: Τα επίθετα έχουν ουσιαστικοποιηθεί

opinor: Παρενθετικό.

in tribunatu: Όταν ο Κλώδιος ήταν δήμαρχος το 58 π. Χ.

qui: Αναφέρεται στο υποκείμενο του *erat* που παραλείπεται, στο οποίο επίσης αναφέρεται το *sua* ενώ το *eius* αναφέρεται στον Κλώδιο.

incendiorum fax: Και οι δύο λέξεις είναι μεταφορικές.

quiddam molitus est: Με τη σύζυγο του Κλωδίου Φουλβία την οποία αργότερα παντρεύτηκε.

Alexandream: Αιτιατική της κατεύθυνσης· εξαρτάται από τη ρηματική σημασία του *iter*.

Gabinium (Aulus Gabinus): δήμαρχος το 67 π. Χ. Ήταν διοικητής της Συρίας το 56 π. Χ. Τότε χρησιμοποίησε την ευκαιρία αυτή για να εισβάλει στην Αίγυπτο και να αποκαταστήσει στο θρόνο τον Πτολεμαίο τον Αυλητή που είχε διωχθεί από τους υπηκόους του το 58 π. Χ. Καθώς η σύγκλητος είχε επίσημα αποφασίσει ότι δεν επιτρεπόταν καμιά ανάμειξη προς όφελος του Πτολεμαίου και μάλιστα είχε λάβει υπόψη της Σιβυλλικό χρησμό για την απόφασή της, η ενέργεια του Γαβινίου ήταν *contra senatus auctoritatem et religiones*. Ο Κικέρωνας κάνει υπαινιγμό στο γεγονός ότι ο Αντώνιος υπηρέτησε κάτω από τις διαταγές του στην εκστρατεία κατά της Αιγύπτου.

quicum...posset: Δυννητική υποτακτική.

prius: Πρέπει να συμπληρωθεί *rediit* που βγαίνει από το *reditus*. Πήγε στη Γαλατία για να επισκεφθεί τον Καίσαρα και να κάνει τις σχετικές διευθετήσεις για την εκλογή του στο αξίωμα του ταμία (54 π. Χ.).

tum: Πριν τον εμφύλιο πόλεμο, όταν με δημεύσεις περιουσιών πολλοί αποκτούσαν σπίτι.

Misenum: Το βορειοδυτικό ακρωτήριο του κόλπου της Νάπολης· ο Αντώνιος είχε εκεί έπαυλη.

Sisaponem: Το Σίσαπο ήταν ορυχείο στη Νότια Ισπανία. Το εκμεταλλευόταν μια εταιρεία (*societas*) που το νοίκιαζε από την πολιτεία. Όπως λέγει ο Κικέρωνας, ο Αντώνιος είχε ένα μοναδικό κομμάτι περιουσίας, αλλά ούτε αυτό ήταν δικό του γιατί το μοιραζόταν με άλλους.

Κεφ. 20

ad quaesturam petendam: Οι εκλογές για το αξίωμα του ταμία γίνονταν στο τέλος του προηγούμενου έτους. Ο

Αντώνιος ήταν ταμίας το 53 π. Χ. συνεπώς έπρεπε να είχε επιστρέψει στη Ρώμη κατά το τέλος του 54 π. Χ.

parentem: Την Ιουλία *parens*: Χρησιμοποιείται και για τη μητέρα.

ut...paterer: Βουλευτική πρόταση: κανονική σύνταξη μετά το *litteras acceperam* που ισοδυναμεί με φράση παράκλησης.

satis fieri: Παθητικό του *satis facere*.

cum...conarere: Εναντιωματική πρόταση.

rem illam: Τη δολοφονία του Κλωδίου.

Στο σημείο αυτό ο Κικέρωνας αναφέρεται και πάλι στην απόπειρα που έκανε ο Αντώνιος να σκοτώσει τον Κλώδιο· με την ευκαιρία αυτή γυρίζει πάλι στην κατηγορία του Αντωνίου για ηθική αυτοουργία του Κικέρωνα στο φόνο του Κλωδίου, την οποία είχε ανασκευάσει στο 9ο κεφάλαιο.

si perseverares: Υποθετική πρόταση της οποίας η απόδοση είναι στο απαρέμφατο *referri*.

sine senatus consulto, sine sorte, sine lege: Οι τρεις νόμιμοι τρόποι για να καθοριστεί τι θα έκανε ο εκλεγείς ταμίας. Το πλείστον των διορισμών γινόταν με κλήρο (*sorte*): ένας ταμίας όμως θα μπορούσε να λάβει την εντολή με απόφαση της συγκλήτου (*senatus consultum*), ή με νόμο (*lex*) που ψήφισε η συνέλευση του λαού. Ο Αντώνιος όμως πήρε επάνω του την απόφαση να διαλέξει την επαρχία του.

rationibus: *facultatibus*, "μέσα". *vitae*: γενική κτητική.

tribunatum: Η δημαρχία του 49 π. Χ., το έτος της έναρξης του εμφυλίου πολέμου.

viri tui: Εννοεί τον Κουρίωνα, δήμαρχο του προηγούμενου έτους 50 π. Χ.

Κεφ. 21

Στα κεφάλαια 21 και 22 ο Κικέρωνας αντιστρέφοντας την κατηγορία που του είχε προσάψει ο Αντώνιος, δηλαδή ότι αυτός υπήρξε η αιτία του εμφυλίου πολέμου και την οποία ανασκεύασε στο 10ο κεφάλαιο, κατηγορεί τον Αντώνιο ότι αυτός έδωσε την αφορμή στον Καίσαρα να μπει στη Ρώμη με το στρατό του και να αρχίσει έτσι ο εμφύλιος πόλεμος. Συγκεκριμένα ο Αντώνιος όντας δήμαρχος το 49 π. Χ. μαζί με το συνδήμαρχό του Κ. Κάσσιο προέβαλαν βέτο στην απόφαση της συγκλήτου να διαλύσει ο Καίσαρας το στρατό του. Το βέτο δεν έγινε δεκτό και ο Αντώνιος τρομοκρατημένος κατέφυγε στο στρατόπεδο του Καίσαρα, ο οποίος πέρασε τον Ρουβίκωνα και εισέβαλε στη Ρώμη προφασιζόμενος ότι ήθελε να αποκαταστήσει το κύρος των δημάρχων που περιφρονήθηκε.

fecerit: Υποτακτική γιατί μετά το *accipite* η πρόταση που ακολουθεί είναι πлагία ερώτηση· το *accipite* έχει τη σημασία “ακούστε”.

quaeso: Ρήμα παράκλησης που μετριάζει την προστακτική *accipite* και τίθεται παρενθετικά.

Kalendis Ianuariis: 1η Ιανουαρίου του 49 π. Χ. ημερομηνία κατά την οποία ο Κ. Κάσσιος και ο Αντώνιος προέβαλαν βέτο στην απόφαση της συγκλήτου σύμφωνα με την οποία αν ο Καίσαρας δεν διέλυε το στρατό του θα κηρυσσόταν εκτός νόμου.

iste: Ο Αντώνιος.

emancipatum: “πουλημένο” από τον Αντώνιο σε κάποιον άλλον και επομένως “υποδουλωμένο”.

securi: Κάνει υπαινιγμό στην τελετή ανάθεσης εκτάκτων εξουσιών σε άρχοντες, που συνίστατο στο πέρασμα κάτω από έναν κρεμασμένο πέλεκυ. Μεταφορικά εννοεί την ανακήρυξη ενός δικτάτορα ή την ανάθεση εκτάκτων εξουσιών στους υπάτους. Το διάταγμα που έδινε αυτή τη δυνατότητα ήταν το γνωστό *senatus consultum ultimum* και η διατύπωσή του ήταν η εξής: *videant* (ή *dent operam*) *consules* (ή *praetores, tribuni plebis*) *ne quid detrimenti res publica capiat*. Ένα τέτοιο διάταγμα πέρασε το 49 π. Χ. εναντίον του Καίσαρα και των δύο δημάρχων που τον υποστήριξαν.

hostem togatum: Εννοεί “εμφύλιο εκθρό”.

dum...extabit: Το *dum* μπορεί να συντάσσεται με οριστική οποιουδήποτε χρόνου: ενεστώτα, παρατατικού, μέλλοντα, παρακειμένου. Όμοια η κυρία εκφέρεται με οριστική του ιδίου χρόνου με τη δευτερεύουσα. Εδώ είναι μέλλοντες *extabit...non morabitur*.

cum...prohibuisti: Η οριστική δείχνει ότι η πρόταση είναι χρονική.

senatus auctoritate: *auctoritas senatus* σημαίνει άλλοτε εντολή, έγκριση της συγκλήτου και άλλοτε, όπως εδώ, απόφαση. Στις αποφάσεις της συγκλήτου μπορούσαν να προβάλουν βέτο οι δήμαρχοι.

neque...neque...neque...: Επανάληψη του αρνητικού συνδέσμου *neque*.

rogando...monendo...agendo...: Αφαιρετικές γερουνδίου (αφαιρ. του μέσου).

addicta: Το *addicere* είναι ένας νομικός όρος που χρησιμοποιείται από ένα δικαστή· σημαίνει “μετάβαση” αμφισβητούμενης περιουσίας στον έναν ή τον άλλον διεκδικητή. Έτσι ο Αντώνιος είχε “πουλήσει” και είχε “παραδώσει” την πολιτική του συνείδηση στον Καίσαρα.

volnus: Δηλαδή την έκδοση του *senatus consultum ultimum*.

imperiiis et potestatibus: Αφηρημένες έννοιες αντί για συγκεκριμένα πρόσωπα. *Imperium* είναι η στρατιωτική εξουσία· *potestas* περιλαμβάνει κάθε πολιτική εξουσία. Έννοεί στρατιωτικοί και πολιτικοί άρχοντες.

Κεφ. 22

omitto...levia: Με το *quam falsa* εννοείται *sint*· υποτακτική σε πλάγια ερώτηση· όμοια και στο *quam levia*. Η εξάρτηση είναι από το *omitto* που ισοδυναμεί με το *non quaero*.

quam haec falsa quam levia: Σχήμα αναφοράς.

sed nihil: Εννοείται *dico*.

persona: Σημαίνει "χαρακτήρα" θεατρικού έργου· επίσης "πρόσωπο" γενικά. Συντάσσεται με το *constituisse* του οποίου η πιο συνηθισμένη σύνταξη είναι *in* + αφαιρετική.

hoc: Υποκείμενο στο *mandari*. **hoc:** Υποκείμενο στο *prodi*.

huius rei: Γενική αντικειμενική στο *immemorem*. Επεξηγούνται με τα απαρέμφατα+αιτιατικές που ακολουθούν: *consules...suis sedibus*.

quod: Η αναφορική αντωνυμία αναφέρεται στον *Pompeium* και θα έπρεπε να είναι *qui*, έλκεται όμως από το γένος του κατηγορουμένου *decus ac lumen*.

quod...fuit: Παρόλο που η αναφορική αναφέρεται σε όρο απαρεμφάτου *Pompeium* (*expulsum esse*), όμως εκφέρεται με οριστική πράγμα που δείχνει ότι αποτελεί σχόλιο του συγγραφέα ή γίνεται για έμφαση προκειμένου να θεωρηθεί αναμφισβήτητο γεγονός. Αντίθετα η αναφορική *qui...potuissent* εκφέρεται κανονικά με υποτακτική καθώς αναφέρεται σε όρο απαρεμφάτου *omnis consularis* (*expulsos esse*).

tris: Αιτιατική ανάλογη με την αιτιατική πληθυντικού των ισοσυλλάβων της γ' κλίσης (*navis, onis* κ. τ. λ.).

Helena: Η βασίλισσα της Σπάρτης που έγινε αιτία του Τρωικού πολέμου.

Κεφ. 23

scelus in scelere: Αποτελεί εγκληματική ενέργεια το γεγονός ότι επανέφερε από την εξορία πολλά πρόσωπα που δεν έπρεπε, όμως ακόμη μεγαλύτερο έγκλημα ήταν ότι δεν ανακάλεσε από την εξορία το θείο του.

calamitosos: Δηλώνει κάθε καταδικασμένο για θέμα που συνεπάγεται εξορία ή στέρψη πολιτικών δικαιωμάτων.

si..., cur...si..., cur...: Σχήμα αναφοράς.

de alea condemnatum: Το να παίζει κανείς ζάρια τιμωρούνταν με μεγάλο πρόστιμο και στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων· όμως πάρα πολλοί πλούσιοι Ρωμαίοι έπαιζαν ζάρια.

conlusorem suum: Παράθεση στο *Licinium Denticulum*.

beneficio legis: Το *legis* είναι γενική προσδιοριστική στο *beneficio*.

absentem...corruptum: Αναφέρει πέντε λόγους που θα μπορούσε να επικαλεστεί για να ανακαλέσει από την εξορία τον Λικίνιο Λεντίκουλα, δηλαδή: (1) Ότι η δίκη έγινε ερήμην του. (2) Ότι δεν του δόθηκε η ευκαιρία να υπερασπιστεί τον εαυτό του. (3) Ότι η δίκη δεν έγινε σύμφωνα με το σχετικό για την περίπτωση νόμο και επομένως μπορούσε να ακυρωθεί η απόφαση. (4) Ότι ασκήθηκε βία εναντίον του. Και (5) ότι το δικαστήριο δωροδοκήθηκε.

credo: Τίθεται παρενθετικά και είναι ειρωνικό.

qui...dubitaret: Αναφορική συμπερασματική πρόταση που εκφέρεται κανονικά με υποτακτική.

alea: Αφαιρετική του οργάνου.

in Hispaniam proficiscens: Ο Καίσαρας είχε εκστρατεύσει στην Ισπανία για να κυνηγήσει τους υποστηρικτές του Πομπηίου.

Italiam tradidisset: Ο Αντώνιος ήταν τότε δήμαρχος αλλά πήρε τον τίτλο του αντιπραίτωρα (*propraetor*) και ανέλαβε τη διοίκηση της Ρώμης και της Ιταλίας.

lustratio: Σημαίνει επίσημη επίσκεψη ενός τόπου για θρησκευτικούς λόγους, για προσκύνημα, ιδιαίτερα σαν μέρος της τελετουργίας του καθαρμού. Αναφέρεται στις επισκέψεις του Αντωνίου ειρωνικά γιατί ήταν περισσότερο μίσμα παρά κάθαρση.

qui non fui: Ο Κικέρωνας ήταν στο στρατόπεδο του Πομπηίου ή κοντά σ' αυτό, δηλαδή στο Δυρράχιο.

quod...auditum est: Το *auditum est* είναι απρόσωπη έκφραση με υποκείμενο το *exstitisse* του οποίου υποκείμενα είναι τα *flagitium, turpitudinem, dedecus*.

Κεφ. 24

essedo: Δίτροχη άμαξα· το όνομα είναι Κελτικό και η προέλευση Γαλατική ή Βρετανική.

lictores laureati: Ο Αντώνιος είχε δικαίωμα μόνο σε μια συνοδεία από *lictores* σαν *propraetor*, όχι σαν δήμαρχος. Και ακόμη δεν είχε δικαίωμα να είναι οι συνοδοί του *laureati*, δηλαδή να φέρουν *fascis* στεφανωμένες με δάφνες· αυτό

γινόταν μόνον για να τιμηθεί ένας άρχοντας που νίκησε σε πόλεμο.

aperta lectica: Φορείο που μετέφεραν δούλοι. Δε θεωρούνταν σωστό για έναν άρχοντα να συνοδεύεται από γυναίκες και ακόμη λιγότερο για γυναίκες να επιβαίνουν σε φορεία και μάλιστα ανοικτά. Η αφαιρετική είναι του οργάνου.

mima: Το *mimicum nomen* ήταν *Cytheris*, αλλά έξω από τη σκηνή προτιμούσε να την αποκαλούν *Volumnia*.

raeda: Άμαξα με τέσσερις τροχούς· όπως το *essedum* δεν ήταν Ιταλικής προέλευσης, αλλά προφανώς Κελτικής.

comites nequissimi: Παράθεση στο *raeda cum lenonibus*.

municipia, paefecturas, colonias: Είναι η κατάταξη των κοινοτήτων της Ιταλίας, όπως ήταν πριν από τον Κοινωνικό πόλεμο (88 π. Χ.). Για να στερεώσουν την εξουσία τους στην Ιταλία οι Ρωμαίοι προέβησαν στις εξής ενέργειες: (1) Ίδρυσαν αποικίες (*coloniae*), δηλαδή νέες πόλεις των οποίων οι πολίτες στέλνονταν από τη Ρώμη· ήταν φτωχοί Ρωμαίοι που τους παραχωρούσαν γη στις νεοϊδρυμένες πόλεις. (2) Απορροφούσαν Ιταλικές κοινότητες που ήδη υπήρχαν και που τους δόθηκαν περισσότερα ή λιγότερα προνόμια (*municipia*). Πολύ σπάνια η Ρώμη έδινε στους κατοίκους αυτών των πόλεων το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη (*civitas Romana*). Από καιρού σε καιρό δημιουργούνταν ταραχές σ' αυτές τις κοινότητες που είχαν σαν αποτέλεσμα να στέλνει η Ρώμη ένα διοικητή για ένα χρόνο προκειμένου να υπερασπίσει τα συμφέροντα της Ρώμης (*Praefectus iuri dicundo*) (*Praefecturae*).

Ο Κοινωνικός πόλεμος (91 - 88 π. Χ.) έγινε γιατί οι πόλεις αυτές ζήτησαν να αποκτήσουν το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη. Το αποτέλεσμα του πολέμου ήταν να υποχωρήσει η Ρώμη και πολύ γρήγορα όλοι οι Ιταλοί έγιναν Ρωμαίοι πολίτες (*cives*). Εντούτοις, όπως προηγουμένως, μερικές πόλεις απαίτησαν να τις μεταχειριστούν σαν *paefecturas*, ενώ οι όροι *municipium* και *colonia* διατηρήθηκαν από συνήθεια μολονότι δε δήλωναν πολιτική διαφορά.

difficilis...et lubrica: Δεν ήταν εύκολο να μιλήσει για τον Εμφύλιο πόλεμο εφόσον ένα μεγάλο μέρος των παλαιμάχων ήταν με το μέρος του Καίσαρα. Έτσι έπρεπε να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός για να μην τους προσβάλει.

e Thessalia: Από τα Φάρσαλα.

vestris...legionibus: Δοτική του κρίνοντος προσώπου.

Magnum beneficium: Αιτιατική της αναφώνησης. Αναφέρεται στον ισχυρισμό του Αντωνίου ότι του είχε σώσει τη ζωή κατά την επιστροφή του από την Ελλάδα στο Βρινδίσιο. Ένα από τα επιχειρήματα που είχε χρησιμοποιήσει ο Αντώνιος (κεφ. 3) για

να θεμελιώσει την κατηγορία ότι ο Κικέρωνας παραβίασε τη φιλία που υπήρχε μεταξύ τους. Μάλιστα εδώ προσθέτει ένα ακόμη στοιχείο ότι δηλαδή ο Αντώνιος δεν τον σκότωσε τότε γιατί αυτή ήταν η επιθυμία όλου του στρατεύματος που τον ακολουθούσε.

licuitne...: Με άλλα λόγια: αναγνωρίζω ότι λυπήθηκες τη ζωή μου και σου έχω υποχρέωση, αλλά οι συνεχείς προσβολές σου με ανάγκασαν να το ξεχάσω παρά την προσπάθειά μου για το αντίθετο.

Κεφ. 25

mimulae: Η *Cytheris* υποκοριστικό του *mima* που δείχνει περιφρόνηση.

quis...quis...quis...: Σχήμα αναφοράς.

viderit...nescierit...indoluerit: Υποτακτική σε αναφορικές προτάσεις που εξαρτώνται από αόριστη έκφραση.

viam: Αιτιατική της έκτασης· χρειαζόταν 15 ημέρες περίπου να ταξιδέψει κανείς από τη Ρώμη στο Βρινδίσιο.

gratulum: Αιτιατική σουπίνου· δηλώνει σκοπό,

deductio: Η λέξη είναι τεχνικός όρος για την ίδρυση αποικίας. Εδώ αναφέρεται ειρωνικά στην εγκατάσταση φρουράς.

Caesare ignaro: Σίγουρα δεν είναι αλήθεια. Ο Καίσαρας αναγορεύτηκε δικτάτορας και έτσι χρειαζόταν έναν αναπληρωτή, δηλαδή έναν *magister equitum*. Το πρόσωπο που επιλέχτηκε ήταν ο Αντώνιος. Η εκλογή κανονικά γινόταν από το δικτάτορα και ο Καίσαρας ήταν απίθανο να μην ήξερε ποιος θα ήταν ο αναπληρωτής του.

Hippia: Ο ηθοποιός Ιππίας. Το όνομα είναι ελληνικό και συνδέεται με το "ίππος". Φαίνεται ότι ο Κικέρωνας κάνει ένα λογοπαίγνιο πάνω στο όνομα του ηθοποιού και το νέο τίτλο του Αντωνίου σαν *magister equitum*.

equos...tradere: Η πολιτεία πρόσφερε τα άλογα που έτρεχαν στον ιππόδρομο και ζητούσε ένα φόρο από τους οργανωτές των αγώνων. Μόνο συγκλητικοί είχαν το δικαίωμα να αναλάβουν τη συμφωνία, αλλά σ' αυτήν την περίπτωση ο Αντώνιος φαίνεται ότι νοίκιασε τα άλογα στον ηθοποιό Σέργιο.

hanc: Το σπίτι του Πομπηίου στον Ησκυλίνο λόφο. Ο Αντώνιος μετά το θάνατο του Πομπηίου το πήρε με κατάσχεση· έτσι εξηγείται το *male tuetur*, γιατί οι γιοι του Πομπηίου προσπαθούσαν να αποκτήσουν την περιουσία που τους ανήκε. Προηγουμένως ο Αντώνιος είχε ζήσει σε ένα άλλο δημευμένο σπίτι που ανήκε στον πρώην ύπατο *M. Pupius Piso*.

ubi habitaret: Αναφορική - τελική πρόταση.

quid...quid...quid...quid...: Σχήμα αναφοράς.

quo se verteret: Υποτακτική σε πλάγια ερώτηση, εφόσον το *habebat* έχει εδώ τη σημασία του *sciebat*· μπορεί να εξηγηθεί και σαν τελική στην περίπτωση που το *habebat* λαμβάνεται κυριολεκτικά.

heres: Ειρωνικό. Είχε διώξει τους πραγματικούς κληρονόμους και τους άρπαξε τις κληρονομίες.

levitatis: *levitas* είναι το αντίθετο της *gravitas* (= η σοβαρότητα)· ιδιότητα που κάνει τον άνθρωπο έναν κύριο και χαρακτηρίζει ένα σωστό Ρωμαίο· *levitas* είναι η ανευθυνότητα και αποτελούσε μεγάλη προσβολή για ένα Ρωμαίο.

istis faucibus istis lateribus: Αφαιρετική της ιδιότητας.

gladiatoria...firmitate: Αφαιρετική της ιδιότητας.

visu...auditu: Αφαιρετικές σουπίνου· δηλώνουν αναφορά.

o rem...foedam: Αιτιατική της αναφώνησης.

vinum: Σύστοιχη αιτιατική με το *redolentibus*.

tribunal: Το κάθισμα του άρχοντα που προέδρευε σε ένα δικαστήριο, ιδιαίτερα του πραίτωρα· ο Αντώνιος είχε αυτήν την εποχή το αξίωμα του πραίτωρα.

Κεφ. 26

Alexandrea se recepit: Στο τέλος του 47 π. Χ.

sit: Υποτακτική σε αναφορική πρόταση που αναφέρεται σε αόριστη αντωνυμία.

hasta posita: Προκειμένου να γίνει πλειστηριασμός αγαθών έμπηξαν στο έδαφος ένα ακόντιο που ήταν το σύμβολο ή κατάσχεσης, όπως εδώ, ή λείας που πάρθηκε στον πόλεμο.

aede Iovis Statoris: Στη νότια πλευρά της αγοράς στους πρόποδες του Παλατίνου λόφου.

tam...tam...tam...: Επανάληψη του *tam*.

sectionis: Γενική προσδιοριστική στο *illud scelus*.

cum...essent: Εναντιωματική πρόταση.

qui id auderet: Αναφορική πρόταση που εκφέρεται με υποτακτική γιατί εξαρτάται από αόριστη έκφραση.

quod...fugisset et reformidasset: Αναφορικές προτάσεις που εκφέρονται με υποτακτική λόγω έλξης προς την υποτακτική της πρότασης σε όρο της οποίας αναφέρονται.

isto loco natus: Και μόνο η περηφάνεια για την καταγωγή του θα έπρεπε να τον εμποδίσει να εμφανιστεί σαν *sector* και προπαντός εφόσον η περιουσία ανήκε σε έναν επιφανή Ρωμαίο σαν τον Πομπήιο.

Tantus...tantus...cum...cum...non...non...non...: Ιδιαίτερη έμφαση δημιουργούν οι επαναλήψεις.

Κεφ. 27

persona de mimo: Σαν ένα πρόσωπο σε παντομίμα.

poetam: αναφέρεται σε στίχο του Γν. Ναιβίου, επικού και δραματικού ποιητή που καταγόταν από την Καμπανία και πέθανε το 200 π. Χ.

Charybdis: Η ρουφήχτρα στα στενά της Μεσσήνης που παριστανόταν σαν θαλάσσιο τέρας με γυναικείο σώμα ζωσμένο με λυκόσκυλα.

me Dius Fidius: Δηλαδή *iuvet* ή *amet*: ένας από τους πιο παλαιούς και επίσημους Ρωμαϊκούς όρκους. *Dius Fidius* (= ο θεός που προστατεύει την καλή πίστη), ο οποίος ταυτίστηκε με τον *Hercules* (πρβλ. και τον παρόμοιο όρκο *mehercule* ή *mehercle*) και τελικά με τον ίδιο τον Δία.

tam...tam...tam...: Επανάληψη του *tam*.

nihil...nihil...nihil...: Σχήμα αναφοράς.

apothecae: Κελλάρια για κρασί.

potabatur: Απρόσωπη παθητική σύνταξη αντί *potabant*.

conchyliatis...peristromatis: Το ουσιαστικό είναι ελληνικής προέλευσης (*περίστρωμα*): *conchyliatus* σημαίνει "αυτός που έχει βαφεί με το χρώμα του κοχυλιού". Από τα κοχύλια έβγαζαν το πορφυρό χρώμα που πρώτοι χρησιμοποίησαν οι Φοίνικες.

videres: Δυννητική υποτακτική.

quamvis: Αναφέρεται στο *amplum*.

aedis etiam et hortos: Εννοείται ένα ρήμα από τα προηγούμενα· ίσως *consumpsit* ή *devoravit*.

o audaciam immanem: Αιτιατική της αναφώνησης.

tu...tu...tu...: Σχήμα αναφοράς.

nemo...nemo...: Σχήμα αναφοράς.

sine lacrimis: Πηγαίνει και με το *aspicere* και με το *praeterire*.

Κεφ. 28

rostra: Έμβολα πλοίων που ήταν τοποθετημένα στους τοίχους σαν τρόπαια. Στην προκειμένη περίπτωση προφανώς προέρχονταν από τα πλοία των πειρατών που νίκησε ο Πομπήιος το 67 π. Χ.

cum aspexisti: Οριστική (παρακειμένου) που δείχνει ότι το *cum* είναι χρονικό.

quid...nisi...quid...nisi...: Σχήμα αναφοράς.

conclavibus: Είναι οι τραπεζαρίες· *porpinae* είναι ταβερνάκια, καπηλειά.

illam suam: Η φράση *suas res sibi habere iussit* σημαίνει "την χώρισε". η τυπική φράση για το διαζύγιο ήταν *tuas res tibi habeto*. Το να ζητήσει κανείς τα κλειδιά του σπιτιού από τη σύζυγο (*claves adimere*) ήταν ένας άλλος τρόπος διαζυγίου. Η *Cytheris* όμως δεν ήταν νόμιμη σύζυγος του Αντωνίου· επομένως εδώ ο Κικέρωνας μιλάει ειρωνικά.

exigere uxorem: Μια άλλη τυπική φράση για να δηλώσει διαζύγιο.

ex duodecim tabulis: Σύμφωνα με τη Δωδεκάδελτο. Ήταν η πιο παλαιά νομοθεσία της Ρώμης που συντάχθηκε από Δέκα άνδρες το 450 π. Χ.

quam...quam...: Σχήμα αναφοράς· παράλληλα είναι επιφωνηματικές προτάσεις.

spectatus: Η μεταφορά είναι από τους μονομάχους που συχνά εμφανίζονταν στην αρένα και που έπρεπε να είναι ικανοί πολεμιστές για να επιβιώσουν.

credo: Ειρωνικό· τίθεται παρενθετικά.

avus: Ο γνωστός ρήτορας Μ. Αντώνιος που αναφέρθηκε παραπάνω.

conlega: Ο Γ. Αντώνιος, συνύπατος του Κικέρωνα το 63 π. Χ.

patruus tuus: Παράθεση στο *conlega*.

partium: Χρησιμοποιείται στον πληθυντικό με τη σημασία "ρόλος" που παίζει ένας ηθοποιός σε ένα έργο.

Κεφ. 29

defuisti: Ο Αντώνιος δεν έλαβε μέρος σε καμία άλλη πολεμική επιχείρηση μετά την εκστρατεία στα Φάρσαλα, αφού επέστρεψε αυτό το έτος (48 π. Χ.) στη Ρώμη για να αναλάβει καθήκοντα σαν *magister Equitum*.

gustaras: *gustaveras*.

antesignanus: Πολλές φορές ο Καίσαρας αναφέρει στο *Bellum Civile* τους *antesignanos*. Ήταν διαλεγμένοι άνδρες από τη λεγεώνα επιφορτισμένοι με τη φροντίδα του ασημένιου αετού γύρω από τον οποίο ήταν τοποθετημένοι. Η λέξη εδώ είναι μεταφορική κάνοντας υπαινιγμό στο σημαντικό ρόλο που έπαιξε ο Αντώνιος στην εκστρατεία των Φαρσάλων. Ήταν διοικητής της αριστεράς πτέρυγας.

ut non nullos: Εννοείται *servavit*.

servasset: Δυννητική υποτακτική.

trucidaras: *trucidaveras*.

causae: Γενική διαιρετική στο *quid* (Λατινισμός). Επεξηγείται από την πρόταση *cur...sequerere*.

in Africam: Εκεί είχαν καταφύγει οι οπαδοί του Πομπηίου με τον Κάτωνα και νικήθηκαν στη μάχη στη Θάψο το 46 π. Χ.

imperatoris quaestor: Στη Γαλατία, το 53 π. Χ.

dictatoris magister equitum: Το 48 π. Χ.

belli princeps: Πιθανώς το "δεξί χέρι" του Καίσαρα στα Φάρσαλα· μπορεί να σημαίνει όμως "η πρώτη αιτία του εμφυλίου πολέμου".

filius: Η διαθήκη του Καίσαρα άφηνε κληρονόμο του τον Οκταβιανό, αλλά, σύμφωνα με τη συνήθεια, αναφερόταν και ένας αριθμός από άλλους κληρονόμους στην περίπτωση θανάτου του πρώτου κληρονόμου. Ανάμεσα σ' αυτούς ήταν και ο Αντώνιος.

ut dicebas: Φαίνεται ότι ο Αντώνιος μιλούσε πολύ γι' αυτό.

pecuniam: Το ρήμα συμπληρώνεται εύκολα (π. χ. *petit*), όπως επίσης και στην επόμενη πρόταση (*petam*).

leges...rogavi: Τεχνική φράση για το "προτείνω νόμο". Ίσως κάνει υπαινιγμό στην ενέργειά του ως δημάρχου που περιγράφει στο κεφ. 23. Πιο πιθανό είναι ότι σκόπιμα δίνει έμφαση στις ενέργειες του Αντωνίου που προκάλεσαν τον Εμφύλιο πόλεμο.

Ego...ego...ego...: Σχήμα αναφοράς.

sibi soli: Δοτική ηθική· *soli*: κατηγορηματικός προσδιορισμός.

tabula: Πίνακας περιουσιακών στοιχείων που εκτίθενται σε πλειστηριασμό.

esse: Απαρέμφατο της αγανάκτησης.

nihil: Γιατί όλα τα υπόλοιπα ήταν περιουσία που ο Αντώνιος είχε αποκτήσει από δημεύσεις και δεν είχε πληρώσει ακόμη.

auctionaretur: Υποτακτική σε αναφορική πρόταση που εξαρτάται από πρόταση που εκφέρεται από υποτακτική *quod...posset* (έλξη).

L. Rubri: Τίποτε δεν είναι γνωστό από όσα αναφέρει εδώ ο Κικέρωνας· αν όμως ο Αντώνιος πήρε την περιουσία του Ρουμπρίου (βλ. κεφ. 16) με παράνομα μέσα, ήταν φυσικό οι νόμιμοι κληρονόμοι να προσπαθήσουν να εμποδίσουν τη διάθεσή της. Ήταν πιθανό κάποτε να την ανακτούσαν από τον Αντώνιο, ενώ αν διασκορπιζόταν σε πολλούς αγοραστές αυτό θα ήταν πολύ δύσκολο.

quo se verteret: Μπορεί να χαρακτηριστεί ως πлагία ερώτηση αν θεωρήσουμε ότι το *habebat* είναι ισοδύναμο με το *sciebat* ή ως αναφορική – τελική αν πάρουμε το *habebat* στην κανονική σημασία του "έχω".

sequeris: Δηλαδή στην Ισπανία, στην εκστρατεία που τελείωσε στη Μούνδα το 45 π. Χ.

rudem: Μια ράβδος που δινόταν σε ένα μονομάχο σαν σύμβολο αποχώρησης από την υπηρεσία. Συμπληρώνεται εύκολα το ρήμα (π. χ. *accepisti*). Με το να μη συνοδέψει τον Καίσαρα στην Ισπανία ο Αντώνιος φαινόταν σαν "να πήρε σύνταξη".

qui: Αναφέρεται στο *hunc*.

fuerit: Υποτακτική γιατί είναι σε αναφορική πρόταση που προσδιορίζει όρο πρότασης που εκφέρεται με υποτακτική (έλξη).

Κεφ. 30

Dolabella: Προφανώς είναι ένας υπαινιγμός στο μικρό του ανάστημα που ήταν τόσο αξιοπρόσεκτο ώστε κάποτε ο Κικέρωνας τον είχε ρωτήσει ποιος τον είχε δέσει τόσο ωραία στο σπαθί του. Ο *P. Cornelius Dolabella* ήταν σύζυγος της κόρης του Κικέρωνα, της Τουλλίας. Πολέμησε στο πλευρό του Καίσαρα και διακρίθηκε στα Φάρσαλα, στη Θάψο και στη Μουνδα. Στην τελευταία μάχη μάλιστα τραυματίστηκε. Το θάρρος του έκανε τον Καίσαρα να τον εκτιμήσει και να του υποσχεθεί την υπατεία για το 44 π. Χ. Ύπατος όμως μαζί με τον Καίσαρα έγινε ο Μ. Αντώνιος. Απογοστευμένος ο Δολαβέλλας επιτέθηκε εναντίον του Αντωνίου στη σύγκλητο την 1η Ιανουαρίου του 44 π. Χ. Ο Αντώνιος τον απείλησε ότι θα ακύρωνε κάθε εκλογή του στο μέλλον. Αυτό συνέβη τον Φεβρουάριο της ίδιας χρονιάς όταν έγινε εκλογή για έναν *consul suffectus* στη θέση του Καίσαρα που σκόπευε να παραιτηθεί από το υπατικό αξίωμα. Υπήρξαν αμφιβολίες για τη νομιμότητα των εμποδίων που προέβαλε ο Αντώνιος και το θέμα θα συζητιόταν στη σύγκλητο την ημέρα που δολοφονήθηκε ο Καίσαρας. Ο Δολαβέλλας φαίνεται να ανέλαβε υπηρεσία χωρίς κανένα πρόβλημα και έδειξε αξιοσημείωτη πυγμή στην αποκατάσταση της τάξης. Ο Αντώνιος σύντομα τον κέρδισε δίνοντάς του την επαρχία της Συρίας που πήρε από τον Γ. Κάσσιο. Φτάνοντας στην επαρχία το 43 π. Χ. ο Δολαβέλλας συνέλαβε και εκτέλεσε τον Τρεβώνιο, έναν από τους ελευθερωτές. Γι' αυτό η σύγκλητος τον κήρυξε εκτός νόμου και ο Κάσσιος του επιτέθηκε με το στρατο του και τον ανάγκασε να αυτοκτονήσει.

aut...aut...: Σχήμα αναφοράς.

nollem: Εννοείται *adfuisset*.

consilium...reprehendendum, laudanda constantia: Χιαστόν σχήμα.

tum: Εννοεί την Ισπανική εκστρατεία κατά την οποία τους οπαδούς του Πομπηίου οδηγούσαν οι γιοι του Γναίος και Σέξτος.

fuert: παραχωρητική υποτακτική.

repetebant: Ο παρατατικός δείχνει προσπάθεια.

aequissimum: Καθώς ο Αντώνιος είχε κέρδος από την κατάσχεση της περιουσίας του Πομπηίου, έπρεπε να αγωνιστεί εναντίον όσων προσπαθούσαν να την ανακτήσουν.

dimicaret: Απορηματική υποτακτική.

ut convomeres: Τελική πρόταση.

etiam: Ο Αντώνιος φαίνεται ότι στο λόγο του στις 19 Σεπτεμβρίου μίλησε με υπονοούμενα για την απροσδόκητη επιστροφή του Κικέρωνα (31 Αυγούστου του 44 π. Χ.).

nuper: Στον Πρώτο Φιλιππικό, στις 2 Σεπτεμβρίου.

ante Kalendas Ianuarias: Φεύγοντας από τη Ρώμη ο Κικέρωνας είχε υποσχεθεί να επιστρέψει την πρώτη του νέου έτους για να υποστηρίξει τους νεοεκλεγέντες υπάτους *Hirtius* και *Pansa* που ανήκαν στο κόμμα της συγκλήτου.

luce: Εννοείται *redii*· το *luce* είναι παλαιά τοπική που στην τρίτη κλίση ταυτίζεται με την αφαιρετική.

tenebris: Είναι απλή αφαιρετική που εδώ χρησιμοποιείται χωρίς τη συνηθισμένη πρόθεση (*in*) αναλογικά προς το *luce*.

calceis et toga: Η κανονική ενδυμασία των Ρωμαίων· το *calceus* ήταν υπόδημα δετό, συχνά με πολλά καρφιά· εννοείται και πάλι *redii*.

Gallicis...lacerna: Χαρακτηριστικά μη-Ρωμαϊκά ενδύματα. Το *Gallicae* (ενν. *soleae*) ήταν ελαφριά σανδάλια· η *lacerna* ήταν ελαφρύ παλτό που κούμπωνε με πόρπη (καρφίτσα). Αυτήν την εποχή θεωρούνταν ντροπή για ένα συγκλητικό να εμφανίζεται με *lacerna*.

nullum...nullum...: Σχήμα αναφοράς.

videres...peteres...rogares: Υποτακτικές σε αναφορικές εναντιωματικές προτάσεις.

fuisse tibi viderere: Δείχνει ότι ο Κικέρωνας δε θεωρούσε νόμιμο το διορισμό του Αντωνίου σ' αυτό το αξίωμα.

proximum annum: Το επόμενο έτος, 44 π. Χ.

Κεφ. 31

Saxa Rubra: Ένα χωριό στη *Via Flaminia*, 9 μίλια από τη Ρώμη. Πήρε το όνομά του από το χρώμα των βράχων που βρίσκονται από πάνω του. Η πρόθεση *ad* έχει εδώ τη σημασία "μέχρι".

cisio: Ελαφριά δίτροχη άμαξα με ένα ή δύο άλογα. Ήταν το συνηθέστερο μεταφορικό μέσο για μικρές αποστάσεις όπου χρειαζόταν ταχύτητα.

ianitor: Εννοείται *rogavit* ή κάποιο αντίστοιχο ρήμα.

tabellarius: Μανιατοφόρος, δηλαδή αυτός που έφερε *tabellas*.

Marco: Είναι ασφαλώς ο Μ. Αντώνιος ο οποίος μεταμφιέστηκε και προσποιήθηκε ότι ήταν ο *tabellarius*.

ad eam: Εννοεί τη Φουλβία.

illim: Παλαιότερος τύπος του *illinc*, δηλαδή από την Κυθηρίδα.

o hominem nequam! Αιτιατική της αναφώνησης.

Catamitum: Η Λατινική μεταγραφή του Ελληνικού ονόματος Γανυμήδης. Ήταν ο ωραίος οινοχόος του Δία.

terrore...perturbasti: Ο Κικέρωνας χωρίς αμφιβολία υπερβάλλει, αλλά ασφαλώς η βιαστική άφιξη του υποτιθέμενου αγγελιαφόρου από τον Αντώνιο προκάλεσε κάποια ταραχή. Το επίθετο *nequam* αναφέρεται στην έλλειψη αξιοπρέπειας από τον Αντώνιο.

amoris: Γενική προσδιοριστική στο *causam*: μια δικαιολογία για την ξαφνική και βιαστική επιστροφή του θα μπορούσε να είναι η αγάπη του για τη Φουλβία.

L. Plancus...venderet: Προφανώς ο *L. Plancus* επρόκειτο να πουλήσει πράγματα, που είχαν δοθεί σαν εγγύηση για τον Αντώνιο. Αυτό, λέγει ο Κικέρωνας, ήταν η βασική αιτία της βιαστικής επιστροφής του. Ο *L. Plancus* ήταν ένας *legatus* του Καίσαρα και την εποχή εκείνη (45 π. Χ.) ενεργούσε για λογαριασμό του στη Ρώμη.

in contionem: Στη Λαϊκή συνέλευση.

dicacem: Η λέξη γενικά σημαίνει "χυδαίος", "πνευματώδης".

Κεφ. 32

isti, redisti: Δείχνουν ταχύτητα ενεργειών.

minus fortem: Σχήμα λιτότητας.

habebat...Caesar: Το *hoc* επεξηγείται από την ακολουθούσα πρόταση *quem...recipiebat*.

his...rebus: "Με τέτοια προσόντα".

iussus es renuntiari: Η φράση είναι ειρωνική, γιατί η *renuntiatio* ενός υπάτου, δηλαδή η ανακοίνωση του αποτελέσματος της εκλογής για την υπατεία, δεν ήταν δουλειά του Καίσαρα.

cum ipso: Με τον Καίσαρα τον ίδιο σαν συνύπατο στην υπατεία του 44 π. Χ.

quanta...perfidia: Αφαιρετική της ιδιότητας.

ille: Ο Καίσαρας. Είχε υποσχεθεί την υπατεία του 44 π. Χ. στον Δολαβέλλα, αλλά δεν τήρησε την υπόσχεσή του και έκανε ύπατο τον Αντώνιο. Αλλά σύντομα παραιτήθηκε και επέτρεψε στον Δολαβέλλα να εκλεγεί σαν *consul suffectus*.

cogimur: *senatum cogere* είναι τεχνική φράση που σημαίνει "συνέρχεται η σύγκλητος".

di boni! Ονομαστική της αναφώνησης.

priusquam proficisceretur: Πριν φύγει για την εκστρατεία εναντίον των Πάρθων. Η χρονική πρόταση εκφέρεται με υποτακτική γιατί εκφράζει πρόθεση.

augur: Ο Αντώνιος έγινε οiwνοσκόπος το 50 π. Χ. Οι *augures* σχημάτιζαν ένα συμβούλιο (*collegium*) που σκοπό είχε να μελετά και να τηρεί τους κανόνες σύμφωνα με τους οποίους ερμηνεύονταν τα *auspicia*. Καμιά πολιτική ή στρατιωτική ενέργεια δε γινόταν αν προηγουμένως δε συμβουλευόνταν τα *auspicia*, δηλαδή σημάδια που έδειχναν αν οι θεοί ήταν ευνοϊκοί ή όχι απέναντι στην ενέργεια που επρόκειτο να γίνει. Τα μόνα πρόσωπα που ήταν αρμόδια να κάνουν τις οiwνοσκοπίες ήταν οι ανώτεροι άρχοντες. Οι οiwνοσκόποι περιορίζονταν στο να δίνουν τα απαραίτητα στοιχεία σε κάθε περίπτωση. Η διαδικασία της οiwνοσκοπίας λεγόταν *spectio*. Όταν ένας άρχοντας έκανε οiwνοσκοπία ανακοίνωνε επίσημα το αποτέλεσμα. Η ανακοίνωση λεγόταν *nuntiatio* ή αν το αποτέλεσμα δεν ήταν ευνοϊκό *obnuntiatio*. Αν οι οiwνοσκοπίες δεν ήταν ευνοϊκές, τίποτε δεν μπορούσε να γίνει και το θέμα έπρεπε να αναβληθεί για μια άλλη ημέρα. Η τυπική φράση που χρησιμοποιούσαν ήταν *alio die*. Αν πάλι υπήρχε κάποιο λάθος (*vitium*) κατά την *spectionem*, η σχετική ενέργεια ακυρωνόταν. Τα μόνα πρόσωπα που είχαν δικαιοδοσία να αποφασίσουν, αν υπήρχε τέτοιο *vitium*, ήταν οι οiwνοσκόποι. Έτσι αν ένας οiwνοσκόπος είχε εξαγοραστεί θα μπορούσε να επηρεάσει την κατάσταση με το να δηλώσει ότι οι οiwνοσκοπίες δεν έγιναν σωστά ή ότι δεν ήταν ευνοϊκές. Αυτό είχε μεγάλη σημασία προπαντός στις εκλογές, γιατί μέσω των οiwνοσκόπων μπορούσε κανείς να έχει τον έλεγχο της εκλογής, είτε εμποδίζοντας την εκλογή (*comitia impedire*) με τη δικαιολογία ότι οι οiwνοσκοπίες δεν ήταν ευνοϊκές, είτε ακυρώνοντας το αποτέλεσμα της εκλογής (*comitia vitare*) με τη δικαιολογία ότι υπήρχε κάποιο σφάλμα κατά την *spectio*.

nos: Οι οiwνοσκόποι. Ο Κικέρωνας ήταν στο συμβούλιο των οiwνοσκόπων από το 53 π. Χ. Καταχρήσεις σαν αυτές που περιγράψαμε παραπάνω εκ μέρους των οiwνοσκόπων είχαν νομιμοποιηθεί με τη *Lex Aelia et Fufia* το 156 π. Χ. Όμως ο δήμαρχος Π. Κλώδιος το 58 π. Χ. πέρασε ένα νόμο που

απαγόρευε σε έναν άρχοντα να επεμβαίνει στην πορεία της ψηφοφορίας όταν είχε αρχίσει. Οι άρχοντες εξακολουθούσαν να κάνουν τις οiwνοσκοπίες (*spectio*), αλλά την ερμηνεία έδιναν οι οiwνοσκόποι (*nuntiatio*). Αυτά γίνονταν πριν να αρχίσει η ψηφοφορία, όμως εφόσον η ψηφοφορία είχε αρχίσει, κανένας δεν είχε δικαίωμα ούτε να την εμποδίσει, ούτε να ακυρώσει το αποτέλεσμα με τη δικαιολογία ότι υπήρχε κάποιος μη ευνοϊκός οiwνός. Την εποχή αυτή (44 π. Χ.), όπως παρατηρεί ο Κικέρωνας, οι οiwνοσκόποι είχαν μόνον το δικαίωμα της *nuntiatio*, ενώ οι άρχοντες, αν και είχαν χάσει τη *nuntiatio*, διατηρούσαν ακόμη την *spectio*. Ο Αντώνιος το 44 π. Χ. ήταν συγχρόνως οiwνοσκόπος και ύπατος. Αν ήθελε να εμποδίσει την εκλογή του Δολαβέλλα μπορούσε να το κάνει με δύο τρόπους: είτε σαν οiwνοσκόπος να αναγγείλει κακό οiwνό (*obnuntiatio*) είτε να χρησιμοποιήσει το δικαίωμα της *spectio*.

etiam spectionem: Χωρίς την *spectio* των αρχόντων δε θα μπορούσε να υπάρχει η *nuntiatio* των οiwνοσκόπων.

per leges: Σύμφωνα με το νόμο του Κλωδίου.

comitiis habitis: "ενώ η εκλογή λαμβάνει χώραν".

nec...quod...nec...quod...: Σχήμα αναφοράς.

Idus Martias: Η ημέρα που δολοφονήθηκε ο Καίσαρας (15 Μαρτίου του 44 π. Χ.)

apparitor: Ο υπηρέτης (διαφέρει από τους *lictores*) κάθε άρχοντα. Ο ύπατος Αντώνιος έπαιζε το ρόλο του υπηρέτη για τον Καίσαρα, λέγει ο Κικέρωνας, αν και ήταν ισότιμοι σύμφωνα με το νόμο.

aversam lecticam: "το πίσω μέρος του φορείου του Καίσαρα". Ήταν αρκετά μεγάλο για να ξαπλώσει ο επιβάτης και εκεί ο Αντώνιος έβαζε το κεφάλι του για να ψιθυρίσει τις παρακλήσεις του στον Καίσαρα.

Κεφ. 33

Dolabellae comitiorum: Η ημερομηνία δεν είναι γνωστή. Ήταν κάπου μεταξύ 1ης Ιανουαρίου και 15ης Μαρτίου του 44 π.Χ. Η εκλογή των υπάτων γινόταν στην *Comitia Centuriata* η οποία αποτελούνταν από Ρωμαίους καταταγμένους σε λόχους και τάξεις. Καθιερώθηκε αρχικά από το βασιλιά *Servius Tullius*, αλλά με το χρόνο άλλαξε μορφή. Την εποχή αυτή υπήρχαν πέντε τάξεις χωρισμένες σε 193 λόχους. Από αυτούς 89 (όπου περιλαμβάνονταν και 18 *centuriae equitum*) ανήκαν στην πρώτη τάξη και 104 λόχοι στις υπόλοιπες τάξεις. Εφόσον ο ολικός αριθμός ήταν 193 η απόλυτη πλειοψηφία ήταν 97. Έτσι μόνον η πρώτη τάξη αν έπαιρνε 8 λόχους ακόμη εξασφάλιζε τη νίκη.

Στην παρούσα περίπτωση οι 89 λόχοι της πρώτης τάξης ψήφισαν υπέρ του Δολαβέλλα. Με τη σειρά της η δεύτερη τάξη ψήφισε επίσης υπέρ του Δολαβέλλα. Και ξαφνικά ο Αντώνιος με το δικαίωμα του οίονοσκοπού δήλωσε ότι η εκλογή διακόπτεται λόγω κακού οίονου. Δηλαδή σταμάτησε τη διαδικασία τη στιγμή που η εκλογή ήταν βέβαια.

sortitio praerogativae: Δηλαδή *centuriae*. Γινόταν κλήρωση για το ποιος λόχος θα ψηφίσει πρώτος. Οι Ρωμαίοι θεωρούσαν ότι η ψήφος αυτού του λόχου ήταν έκφραση της θέλησης των θεών. Πολλές φορές όλη η συνέλευση ακολουθούσε τη γραμμή που έδινε η *praerogativa*. Την *centuria praerogativa* διάλεγαν με κλήρο από την πρώτη τάξη εκτός από τις 18 *centuriae equitum*, δηλαδή από ένα σύνολο 71 λόχων. Ο Αντώνιος μπορούσε να εμποδίσει την εκλογή του Δολαβέλλα, διακόπτοντας τη διαδικασία αμέσως μόλις μάθαινε ποιος λόχος είχε κληρωθεί για να ενεργήσει σαν *centuria praerogativa*, ιδιαίτερα αν ήξερε τι θα ψήφισε. Αν ενεργούσε πριν ο λόχος αυτός ψηφίσει, θα ήταν μέσα στα πλαίσια του νόμου, αλλά έμεινε αργός (*quiescit*). Θα μπορούσε επίσης να μιλήσει μόλις ανακοινώθηκε το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας (*renuntiatur*) και πριν αρχίσουν να ψηφίσουν οι άλλοι λόχοι. Αυτό δεν ήταν βέβαια σωστό, ήταν όμως κάπως ανεκτό. Αλλά και σ' αυτήν την περίπτωση σώπασε (*tacet*).

renuntiatur: Κάθε λόχος είχε μία μόνο ψήφο. Τι θα ψήφισαν αποφασιζόταν με ψηφοφορία των μελών του. Το αποτέλεσμα ανακοινωνόταν (*renuntiari*) στην *comitia* δημόσια. Έτσι ήταν εύκολο για τον καθένα να ξέρει πως πήγαινε η ψηφοφορία.

deinde ita ut adsolet suffragia: Το πλείστον των χειρογράφων έχουν *deinde ut adsolet suffragia*: ένα μόνο χειρόγραφο έχει πριν από το *ut* το *ita*. Ο Mommsen έχει διορθώσει το *ita* σε *VI*. Ήταν 18 *centuriae equitum*, 6 παλαιές (των πατρικίων) και 12 νέες (των πληβείων). Φαίνεται ότι οι 12 νέες ψήφισαν με την πρώτη τάξη, ενώ οι παλαιές χωριστά αλλά αμέσως μετά την πρώτη τάξη (δηλαδή ανάμεσα στην πρώτη και τη δεύτερη τάξη). Οι έξι αυτοί λόχοι συχνά ονομάζονταν *sex suffragia* γι' αυτό και ο Mommsen έκανε τη διόρθωση *VI* αντί *ita*. Φαίνεται όμως ότι η λέξη *suffragia* από μόνη της χωρίς το *sex* κατέληξε να χρησιμοποιείται για τους έξι λόχους των πατρικίων. Έτσι μπορούμε να θεωρήσουμε σωστή τη γραφή των χειρογράφων.

confecto negotio: Δηλαδή όταν είχε επιτευχθεί μια απόλυτη πλειοψηφία.

C. Laelium: Ύπατος το 140 π. Χ. και συγχρόνως μέλος του συμβουλίου των οίωναοσκόπων· ονομαστός για την εντιμότητα και τη σοφία του.

alio die: Η φράση με την οποία ο οίωναοσκόπος δήλωνε ότι οι οίωναοσκοπίες δεν ήταν ευνοϊκές (*obnuntiavit*)· πρέπει ίσως να προστεθεί *comitia habeantur*.

o impudentiam singularem! Αιτιατική της αναφώνησης.

quid...quid...quid...: Σχήμα αναφοράς.

hercule: Συνηθισμένος όρκος που χρησιμοποιείται μόνον από άνδρες· πιο συχνά έχει τη μορφή *hercle*.

auguri...consuli: Εννοεί τον Καίσαρα ο οποίος ήταν συνάδελφος του Αντωνίου και στην υπατεία και στο συμβούλιο των οίωναοσκόπων. Ο Καίσαρας θεωρούσε την εκλογή του Δολαβέλλα ευνοϊκή.

plura: Δηλαδή *dicere*· το *plura* είναι σύστοιχο αντικείμενο. Η απόφαση για την εγκυρότητα της εκλογής του Δολαβέλλα σαν υπάτου θα έπρεπε να αναπεμφθεί στο συμβούλιο των οίωναοσκόπων.

si nihil est: Αν η φράση *alio die* δεν είχε ιδιαίτερο νόημα, τότε ο Αντώνιος πρέπει να ήταν μεθυσμένος όταν την χρησιμοποίησε.

Κεφ. 34

Lupercalia: Ήταν η γιορτή των ιερέων του θεού λύκου (*Lupercus*) που ταυτιζόταν με τον Πάνα· γινόταν στις 15 Φεβρουαρίου. Οι Λούπερκοι φορούσαν δέρματα και περιφέρονταν στους δρόμους κοροϊδεύοντας και χτυπώντας όσους συναντούσαν. Ο Αντώνιος ήταν και ο ίδιος ένας Λούπερκος.

apparet: Απρόσωπο· υποκείμενο είναι το απαρέμφατο *esse commotum*.

modo ne: Εκφέρεται με υποτακτική.

quod...fecit: Ο υπαινιγμός είναι για το γεγονός που περιγράφεται στο Κεφ. 25 (παρ. 63). Η *Porticus Minucia* βρισκόταν δυτικά του Καπιτωλίου κοντά στον Τίβερη.

conlega: Ο Καίσαρας.

toga purpurea in sella aurea, coronatus: Είναι όλα σύμβολα της βασιλικής εξουσίας.

ita...ut...deberes: Συμπερασματική πρόταση.

unde diadema: Εννοείται *accepisti*.

imponebas: Αποπειρατικός παρατατικός· όμοια το *reiciebat*.

tu...tu...: Σχήμα αναφοράς.

peteres: Η προτρεπτική υποτακτική.

o praeclaram illam eloquentiam: Αιτιατική της αναφώνησης.

quid...quid...quid...: Σχήμα αναφοράς.

dum...fodiamus: Χρονική πρόταση που εκφέρεται με υποτακτική γιατί δηλώνει σκοπό, επιδιωκόμενο.

haec...haec...: Σχήμα αναφοράς.

imposuerit: Υποτακτική σε αναφορική πρόταση που προσδιορίζει όρο απαρεμφάτου· όμοια το *abiecerit*.

fastis: Όλα τα γεγονότα του έτους καταγράφονταν στους *fasti*, δηλαδή ένα είδος αρχείου.

ad Lupercalia: Δηλαδή στις 15 Φεβρουαρίου.

de die...in diem: Φαίνεται ότι είναι στερεότυπες φράσεις από τις οποίες η πρώτη σημαίνει ότι κάποιος κλείνει την ημέρα του πίνοντας και η δεύτερη ότι την αρχίζει πίνοντας.

Κεφ. 35

auspicia: Το θέμα της εγκυρότητας της εκλογής του Δολαβέλλα, ήταν ένα από τα θέματα που επρόκειτο να συζητηθεί στη σύγκλητο στις 15 Μαρτίου.

quod...putares: Απιολογική πρόταση που βρίσκεται σε πλάγιο λόγο· γι' αυτό εκφέρεται με υποτακτική.

sustulit: Εξαιτίας της δολοφονίας του Καίσαρα η συνεδρίαση της συγκλήτου δεν έγινε.

eis rebus: Είναι αντικείμενο σε δοτική πτώση στο *praevertor* το οποίο είναι αποθετικό.

quae...quae...quae...: Σχήμα αναφοράς.

o mea frustra semper verissima auguria: Αιτιατική της αναφώνησης.

post diem tertium (= post tertio die): Καθώς οι Ρωμαίοι μετρούσαν υπολογίζοντας και την ημέρα στην οποία αναφέρονται, η φράση ισοδυναμεί με το "μετά δύο ημέρες" δηλαδή στις 17 Μαρτίου.

Telluris: Ο ναός της Γης βρισκόταν στα βόρεια της αγοράς, στους πρόποδες του Ησκυλίνου λόφου.

subito: Την 1η Σεπτεμβρίου.

quod tibi invideris: Οι πρώτες ενέργειες του Αντωνίου μετά τη δολοφονία του Καίσαρα ήταν να έλθει σε διαπραγματεύσεις με τους δολοφόνους και μάλιστα να τους ευνοήσει. Στη συνέχεια όμως άλλαξε συμπεριφορά.

Κεφ. 36

di immortales: Ονομαστική της αναφώνησης.

illius diei: Στις 17 Μαρτίου, ο Κικέρωνας πρότεινε και ο Αντώνιος δέχτηκε αμνηστία για τους δολοφόνους του Καίσαρα.

puerum: Ένα παιδί του Αντωνίου και της Φουλβίας η οποία ήταν κόρη του M. Bambalio.

M. Bambalionis nepotem: παράθεση στο *puerum*.

sceleratissime praefuisti: Προφανώς αναφέρεται στις ταραχές που ακολούθησαν την κηδεία του Καίσαρα.

tua...tua...tua...: Σχήμα αναφοράς.

laudatio: Ο επικήδειος λόγος ο οποίος ήταν τόσο εμπρηστικός ώστε το πλήθος να παρεκτραπεί σε σκληροκρατικές ενέργειες.

M. Bellieni: Ενός συγκλητικού που το σπίτι του κάπκε κατά τις ταραχές που ακολούθησαν την κηδεία.

quos: Αναφέρεται στο *impetus*.

reliquis diebus: Αφαιρετική του χρόνου.

ne...figeretur: Βουλητική πρόταση που εξαρτάται από το *consulta*.

tabula: Πινακίδα από μπρούτζο πάνω στην οποία σκάλιζαν επίσημες πράξεις. Την τοποθετούσαν σε καθορισμένους δημόσιους χώρους π. χ. στο Καπιτώλιο.

dictaturae nomen: Το αξίωμα του δικτάτορα δινόταν σε εξαιρετικά σπάνιες και κρίσιμες περιστάσεις. Οι δύο ύπατοι αντικαθίσταντο για ένα χρονικό διάστημα από έναν άρχοντα με απόλυτες εξουσίες. Αυτό φυσικά γινόταν για να αντιμετωπίσουν κάποιο κίνδυνο π. χ. ένα πόλεμο ή μια εμφύλια ταραχή. Σκοπός της ήταν να αποφύγουν την κατανομή των εξουσιών που υπήρχε στο θεσμό της υπατείας. Με τον καιρό ο θεσμός του δικτάτορα παραμερίστηκε. Ο τελευταίος δικτάτορας του παλαιού τύπου ήταν ο *Fabius Maximus* το 216 π. Χ. κατά τον πόλεμο εναντίον του Αννίβα. Από το 132 π. Χ. σε περίπτωση εκτάκτου ανάγκης ανέθεται απόλυτες εξουσίες στους δύο υπάτους. Οι περιπτώσεις του Σύλλα (82-79 π. Χ.) και του Καίσαρα ήταν τελείως διαφορετικές αποτελούσαν κατάχρηση ενός τιμητικού τίτλου για να αποκτήσουν την απόλυτη κυριαρχία στη Ρώμη. Ο Αντώνιος πρότεινε ένα νόμο ο οποίος ψηφίστηκε σύμφωνα με τον οποίο το όνομα *dictator* και *dictatura* καταργούνταν για πάντα.

provinciis: Είναι υπερβολή. Η μόνη επαρχία που απέκτησε το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη (*civitas Romana*) με ενέργειες του Αντωνίου ήταν η Σικελία.

perdidistis: Γιατί το δικαίωμα της *civitas Romana* συνεπαγόταν το δικαίωμα της *immunitas* (της απαλλαγής από φόρους).

Κεφ. 37

ad Opis: Εννοείται *aedem*. "Στο ναό της Πέας".

miliens: Εννοείται *sestertium*. το *miliens* είναι άκλιτο σαν ουσιαστικό ενικού ουδετέρου γένους.

funestae...pecuniae: Τα χρήματα είναι *funestae* γιατί προέρχονταν από κατασχέσεις και λεία πολέμου.

tributis: Δεν εννοεί φόρο υποτελείας (που είναι το *stipendium*), αλλά έναν ειδικό φόρο πολέμου. Με τα πλούσια λάφυρα που πήραν οι Ρωμαίοι από την κατάκτηση της Μακεδονίας το 168 π. Χ. το *tributum* δεν είχε επιβληθεί στην Ιταλία μέχρι το 44 π. Χ. Το επόμενο έτος (43) όμως επιβλήθηκε πάλι για να αντιμετωπίσουν τα έξοδα των εκστρατειών της τριανδρίας κατά των αντιπάλων της. Ο Κικέρωνας ήταν προφανώς ενήμερος ότι θα γινόταν κάτι τέτοιο αρκετό καιρό πριν.

quadringentiens sestertium: 40.000.000 σιστερτίους (400x100.000). Λείπει το *centena milia*.

ea: Δηλαδή *decreta*.

de rege Deiotaro (Deiotarus): Αρχικά ήταν τetrάρχης της Γαλατίας. Ο Πομπήιος με έγκριση της συγκλήτου τον έκανε βασιλιά της Μικρής Αρμενίας. Εκθρονίστηκε όμως από ένα διεκδικητή του θρόνου και ο Καίσαρας του αφαίρεσε και την τetrαρχία γιατί είχε υποστηρίξει τον Πομπήιο στον Εμφύλιο πόλεμο. Ο Κικέρωνας λέγει ότι δωροδοκώντας τον Αντώνιο προσπάθησε να εξασφαλίσει την αποκατάστασή του. Στο μεταξύ όμως ανέκτησε την τetrαρχία με τις δυνάμεις του μετά τη δολοφονία του Καίσαρα. Ο Κικέρωνας τον είχε υπερασπίσει στα Ρωμαϊκά δικαστήρια το 45 π. Χ. όταν είχε κατηγορηθεί για συνωμοσία εναντίον της ζωής του Καίσαρα με έναν εκτενή λόγο (*Pro Deiotaro*).

aeque: Δηλαδή *inimicus erat*.

ut...ut...ut...: Σχήμα αναφοράς.

equestri: Εννοείται *ordini inimicus erat*.

Massiliensibus: Ο Καίσαρας είχε πολιορκήσει τη Μασσαλία το 49 π. Χ.

a quo: Αναφέρεται σε ένα *eum (Caesarem)* υποκείμενο στο *mortuum esse*.

aequi boni: Η γενική είναι διαιρετική στο *quicquam* (Λατινισμός).

tetrarchia: Η αρχική σημασία της λέξης είναι "διοικητής του ενός τετάρτου μιας χώρας". Εδώ όμως σημαίνει απλά τη διοίκηση της Γαλατίας.

unum: Ένα γιο του Μιθριδάτη από την Πέργαμο που είχε το ίδιο όνομα με τον πατέρα του.

Armeniam...a senatu datam: Η Μικρή Αρμενία (η δυτική) είχε δοθεί στον Διόταρο από τον Πομπήιο το 64 π. Χ. με τη συγκατάθεση της συγκλήτου. Ο Καίσαρας την αφαίρεσε και την έδωσε στον Αριομπαρζάνη της Καππαδοκίας.

vivus eripuit, reddit mortuus: Χιαστών σχήμα.

aequum...iniquum: Φαίνεται ότι είναι λόγια από το ψήφισμα του Αντωνίου για τον Διόταρο.

mira verborum complexio: Ονομαστική της αναφώνησης.

ille: Δηλαδή ο Καίσαρας.

adfui: Τεχνικός όρος για ένα δικηγόρο που υπερασπίζεται τα συμφέροντα του πελάτη του· το σημερινό "παρέστην".

syngrapha: "συγγραφή", δηλαδή συμβόλαιο, γραμμάτιο.

sesterti centiens: 10.000.000 (100x100.000) σιστέρτιοι. Το *sesterti* είναι γενική του *sestertium*, γενική προσδιοριστική.

nostra: (= mea), δηλαδή του Κικέρωνα.

hospitum: *hospes* είναι ο φίλος από φιλοξενία.

gynaecio: "το γυναικείον". Η λέξη σήμαινε στα Ελληνικά το μέρος του σπιτιού που ήταν χωριστά για τις γυναίκες. Τέτοιος χωριστός χώρος δεν υπήρχε στα σπίτια της Ρώμης. Ο Κικέρωνας το χρησιμοποιεί ειρωνικά κάνοντας υπαινιγμό στο γεγονός ότι πολλές ενέργειες του Αντωνίου τις υπαγόρευε η Φουλβία.

meditere: Παραλείπεται το *ut*· βουλητική πρόταση από το *censeo*, το οποίο φαίνεται να έχει τη σημασία "συμβουλευώ".

iure consultus: Η φράση είναι πιο συνηθισμένη ως *iuris* (γεν. αντικειμενική) *consultus*· το *iure* είναι αφαιρετική της αναφοράς.

tibi uni: Δοτική ηθική· αναφέρεται προφανώς στον Σέξτο Κλώδιο το ρήτορα.

prius quam...venderes: Χρονική πρόταση που εκφέρεται με υποτακτική γιατί η πράξη παρουσιάζεται ως σκοπός, πρόθεση, επιδίωξη.

Κεφ. 38

quid...quid...: Σχήμα αναφοράς.

institores: Γυρολόγοι, πλανόδιοι πωλητές. Είναι παλαιά διόρθωση γιατί τα χειρόγραφα έχουν *imitatores*.

gladiatorum libellos: Προγράμματα για αγώνες μονομάχων, όπου αναγράφονταν η ημερομηνία, το πρόγραμμα των αγώνων, οι μετέχοντες μονομάχοι κ. ά.

qui...venditent: Αναφορική - τελική πρόταση· εκφέρεται με υποτακτική.

vectigalibus: Η λέξη σημαίνει κάθε είδους φόρους, όπως το *stipendium*, δηλαδή ο φόρος υποτελείας που πλήρωναν όλοι οι κατακτημένοι υπήκοοι της Ρώμης κ. ά.

ne...sit...provincia: Η απαλλαγή από τη φορολογία θεωρούνταν ισοδύναμη με την απώλεια της επαρχίας. Η Κρήτη έγινε επαρχία της Ρώμης το 67 π. Χ.

post M. Brutum pro consule: Μετά το τέλος της θητείας του Μ. Βρούτου, ως διοικητού της.

tu...tu...: Σχήμα αναφοράς.

mentis compos: Η γενική είναι αντικειμενική στο *compos*.

constringendus: Σημαίνει "να τον δέσουν σαν τρελλό".

nihil ad Brutum...pertineret: Εφόσον ο Καίσαρας όσο ζούσε ποτέ δεν είχε ορίσει ότι ο Βρούτος θα έπαιρνε την επαρχία της Κρήτης, πώς θα ήταν δυνατόν να κανονίσει αποιεσδήποτε αλλαγές μετά το τέλος της θητείας του Βρούτου. Ήταν γνωστό ότι ο Καίσαρας είχε δώσει στον Μ. Βρούτο την επαρχία της Μακεδονίας.

reditus inquinatos: "μιασμένες", "αμυρωμένες". Ο Καίσαρας είχε επιτρέψει σε πολλούς εξόριστους αντιπάλους του να επιστρέψουν στην Ιταλία· άλλους όμως τους άφησε στην εξορία. Ο Αντώνιος επανέφερε πολλούς απ' αυτούς με πλαστά έγγραφα· αυτοί φαίνεται ότι ήταν άνθρωποι αμφιβόλου ηθικής και γι' αυτό ο Κικέρωνας λέγει ότι ντρόπιασαν την επιστροφή των καλών, εφόσον καλοί και κακοί αντιμετωπίστηκαν με τον ίδιο τρόπο.

in loco patrum: Τον Γ. Αντώνιο, τον οποίο ο Μ. Αντώνιος δεν φρόντισε να ανακαλέσει από την εξορία.

ferre: Εννοείται *rogationem*.

risus: Ο θεός του, ο Γ. Αντώνιος. Τον είχαν διώξει από τη σύγκλητο οι τιμητές το 70 π. Χ. Το να προταθεί ένας τέτοιος άνθρωπος για τιμητής ήταν και γελοίο και προσβλητικό.

comitia: Δηλαδή η *comitia censoria*.

tribunus plebis sinistrum fulmen nuntiabat: Κεραυνός ή αστραπή από τα αριστερά θεωρούνταν κακός οίωνός σε μια εκλογή τόσο ώστε να σταματήσει η ψηφοφορία. Οι δήμαρχοι, αν και ήταν από τους κατώτερους άρχοντες, όμως είχαν δικαίωμα να σταματήσουν μια εκλογή επικαλούμενοι κακό οίωνό.

cum...cum...: Σχήμα αναφοράς.

VII (septem) viratu: Ένα συμβούλιο αποτελούμενο από επτά μέλη, για να κάνουν διανομές αγρών στην Ιταλία και τη Σικελία. Η συγκρότηση αυτού του συμβουλίου ήταν μια από τις πρώτες ενέργειες του Αντωνίου μετά το θάνατο του Καίσαρα. Σκοπός

του ήταν να κερδίσει με το μέρος του τους παλαιμάχους του Καίσαρα.

cui: Αναφέρεται στο αόριστο υποκείμενο του *intervenit* είναι το κατά δοτική αντικείμενο του *negare*. Δεν είναι γνωστό σε ποιον αναφέρεται.

credo: Είναι παρενθετικό.

filiam: Την Αντωνία.

sororem: Εδώ σημαίνει "εξαδέλφη". Είναι παράθεση στο *filiam*.

condicione: Χώρισε την Αντωνία για να παντρευτεί τη Φουλβία.

probri: Γενική του εγκλήματος κοντά στο ρήμα *insimulare*, το οποίο σημαίνει "κατηγορώ". εδώ πρόκειται για ψεύτικη κατηγορία.

impudentiorne: εννοείται *fueris*.

qui...an...qui...an...qui...an...qui...: Σχήμα αναφοράς.

dixeris: Υποτακτική σε αναφορική - τελική πρόταση. Το *dixeris* εννοείται σε όλα τα προηγούμενα *qui*.

Κεφ. 39

si...cur...si...cur...: Σχήμα αναφοράς.

ex Kalendis Iuniis: Η σύγκλητος διόρισε μια επιτροπή (*consilium*) να ερευνήσει τα έγγραφα του Καίσαρα (*acta Caesaris*). Είχε οριστεί να τελειώσει την έρευνα (*cognitio*) μέχρι την 1η Ιουνίου. Τίποτε όμως δεν έγινε μέχρι την ημερομηνία αυτή. Τον Απρίλιο και τον Μάιο ο Αντώνιος περιόδευσε την Ιταλία με σκοπό να πάρει με το μέρος του τους παλαιμάχους και το πέτυχε σε μεγάλη έκταση με την εφαρμογή αγροτικού νόμου με τον οποίο οι παλαίμαχοι απέκτησαν γη.

o praeclaram illam percursionem: Αιτιατική της αναφώνησης.

paene non abieris: Προφανώς εννοεί την αναταραχή που έγινε στην Καπύη και παρολίγο να στοιχίσει τη ζωή του Αντωνίου.

conere: Δηλαδή *coloniam deducere Capuam*. Η Καπύη ήταν ήδη αποικία με νόμο του Καίσαρα το 59 π. Χ. και οι κάτοικοί της αρνήθηκαν κάθε ανάμειξη του Αντωνίου στα συμφέροντά τους.

quid...quid...: Σχήμα αναφοράς.

vectigalibus: Εννοείται *agris*: αναφέρεται στον αγροτικό νόμο του 59 π. Χ. Δεν μπορούσε όμως να δώσει στους παλαιμάχους αγρούς που είχαν παραχωρηθεί σε αποικία.

arationes: Σημαίνει δημόσιους αγρούς που ήταν καλλιεργήσιμοι σε αντίθεση με τα βοσκοτόπια και τα δάση.

medico: Εννοείται *dedisti*.

rhethori: Εννοείται και πάλι *dedisti*.

Κεφ. 40

Casilinum: Πόλη της Βόρειας Καμπανίας, περίπου οκτώ μίλια βόρεια της Καπύης. Ήταν το σημείο όπου συναντιόνταν η *Via Appia* και η *Via Latina*. Έγινε αποικία από τον Καίσαρα και σύμφωνα με το νόμο ο Αντώνιος δεν μπορούσε να επανιδρύσει εκεί αποικία.

tu quidem: Το νόημα είναι: Με ρώτησες αν ήταν νόμιμο να επανιδρυθεί αποικία στην Καπύη και σου απάντησα όχι. Αν με ρωτούσες για το Κασίλινον, πράγμα που δεν έκανες, θα σου απαντούσα το ίδιο.

possesne: Υποτακτική σε πλάγια ερώτηση που εξαρτάται από το *consuluisse*.

auspicato: Αφού έγιναν οι καθιερωμένες οiwανοσκοπίες για την αποστολή αποικίας (*deductio*).

paucis annis ante: Δηλαδή σύμφωνα με τη *Lex Iulia* του 59 π.Χ.

ut...ut...: Σχήμα αναφοράς.

ut vexillum tolleres, ut aratrum circumduceres: Οι προτάσεις είναι συμπερασματικές. Κατά την ίδρυση μιας αποικίας γίνονταν οι εξής ενέργειες: οι άποικοι πορεύονταν στο σημείο που θα ιδρύονταν η αποικία με σημαίες. Το έδαφος οριοθετούνταν με αυλάκι φτιαγμένο με αλέτρι και μετά το διαιρούσαν στον αναγκαίο αριθμό κλήρων.

M. Varronis: Θεωρούνταν ο πιο μορφωμένος από τους Ρωμαίους. Έγγραψε πάρα πολλά βιβλία που λέγεται ότι ανέρχονταν σε 500 περίπου. Πέθανε το 37 π. Χ.

sanctissimi atque integerrimi viri: Παράθεση στο *M. Varronis*.

quo...quo...: Σχήμα αναφοράς.

L. Rubri...L. Turseli...: Ο Ρούμπριος καταγόταν από το Κάσινον, όπως πιθανώς και ο Τουρσέλιος.

ab hasta: "από πλειστηριασμό", γιατί και ο Βάρρων ήταν οπαδός του Πομπηίου.

tabulae: Χρησιμοποιείται με δύο σημασίες. Στην πρώτη περίπτωση σημαίνει "πίνακας" πώλησης και αναφέρεται στο κεφ. 29. Με τη δεύτερη αναφέρεται στα "λογιστικά βιβλία" του ναού της Ρέας στο κεφ. 38. Στην πρώτη περίπτωση ο Αντώνιος

σαν αγοραστής της δημευμένης περιουσίας του Πομπηίου χρεώθηκε, ενώ στη δεύτερη απαλλάχτηκε από τα χρέη του.

quis...quis...quis...: Σχήμα αναφοράς.

modo (= *dummodo*): εννοείται *sint*.

curae: Δοτική κατηγορηματική του σκοπού.

ut redderes: Βουλητική πρόταση καθώς το *scripsit* έχει τη σημασία του *imperavit*.

gladios: Οι οπλισμένοι ακόλουθοι του Αντωνίου τους οποίους έχει αναφέρει και αλλού.

Κεφ. 41

ab hora tertia: Από τις 9 το πρωί.

ludebatur: Εννοεί παιγνίδι με ζάρια. Οι οριστικές παρατατικού *bibebatur, ludebatur, vomebatur* χρησιμοποιούνται απρόσωπα (στην παθητική φωνή) αντί των *bibebant, ludebant, vomebant*.

quam dispari domino: Είναι παραπομπή από κάποιον άγνωστο τραγικό ποιητή: *domino* είναι αφαιρετική της αιτίας που εξαρτάται από το *misera*.

voluit: Εννοείται *esse*: **illud**, δηλαδή *tectum*.

deversorium: Η λέξη σημαίνει "πανδοχείο", "ξενώνας", "κατάλυμα".

quae...quae...quae...: Σχήμα αναφοράς.

lura...monumenta...ratio: Αναφέρεται στα διάφορα έργα του Βάρωνα για τη νομοθεσία, την αρχαιογνώσια και τη φιλοσοφία.

te inquilino: Ιδιόμορφη αφαιρετική απόλυτος. *Inquilinus* είναι ο "μέτοικος", ο "ένοικος" σε αντίθεση με το *dominus* (= ο κύριος).

familias: Αρχαϊκή γενική ενικού, κανονικά διατηρείται στις φράσεις *pater familias* και *mater familias*.

Casino: Αφαιρετική του τόπου: όμοια τα *Aquino* και *Interamna*. Ήταν οι πιο κοντινές πόλεις στο Κασίνον, οκτώ περίπου μίλια η μία προς τα δυτικά και η άλλη προς τα νοτιοδυτικά. Το υποκείμενο του *veniebant* είναι αόριστο, δηλαδή *homines*.

salutatium: Αιτιατική σουπίνου που δηλώνει σκοπό.

stulte: Δηλαδή *fecerunt*.

via: Η *Via Latina* από το Κασίνον στη Ρώμη.

Anagnini: Οι κάτοικοι της Αναγνίας, μιας πόλης του κεντρικού Λατίου. Το *descenderunt* δείχνει ότι πρέπει να βρισκόταν πάνω σε λόφο.

cum...essent: Εναντιωματική πρόταση: εκφέρεται με υποτακτική.

Mustelam et Laconem: Ο Μουστέλα αναφέρθηκε και στο 4ο κεφάλαιο. Ο Λάκων ήταν ένας ακόμη από τους σωματοφύλακες του Αντωνίου που ήταν πότης.

Sidicinos...Puteolanos: Οι πρώτοι κατοικούσαν στο *Teanum Sidicinum* κοντά στα βόρεια σύνορα της Καμπανίας, στη *Via Latina*. Οι δεύτεροι ήταν οι κάτοικοι των *Puteoli*, το σημερινό *Pozzuoli*, στην παραλία της Καμπανίας ανάμεσα στη Νάπολη και το ακρωτήριο Μισινό.

patronos adoptassent: Ήταν συνήθεια στους κατοίκους μιας ισοπολίτιδας (*municipium*) στην Ιταλία ή ακόμη και ολόκληρης επαρχίας να γίνονται πελάτες ενός διακεκριμένου Ρωμαίου. Όπως οι Σικελοί είχαν κάνει προστάτη τους (*patronus*) τον Κικέρωνα για να τους προστετεύσει από την κακή διακυβέρνηση του Βέρρη.

vestri: Γενική αντικειμενική στο *similis*.

Basilum: Τίποτε δεν είναι γνωστό γι' αυτόν, αλλά προφανώς ήταν ένα δημιούργημα του Αντωνίου.

illorum cliens esse: Να τους κάνει προστάτες του.

Κεφ. 42

conlegae: Εννοεί τον Δολαβέλλα που ήταν *consul suffectus*.

bustum: Το μνημείο που έστησαν στην αγορά στο σημείο που είχε καεί το σώμα του Καίσαρα.

de caelo detraxit: Δηλαδή από το ανώτερο επίπεδο που βρισκόταν σχετικά με τα πολιτικά κατέβηκε στο επίπεδο του Αντωνίου.

Cinnam (L. Cornelius Cinna): Ήταν ο συνάδελφος του Μαρίου. Υποστηρικτής των δημοκρατικών εναντίον της συγκλήτου και του Σύλλα. Εξορίστηκε από τον Σύλλα το 88 π. Χ. μαζί με τον Μάριο, αλλά γύρισαν αμέσως, κατέλαβαν την πόλη και απαλλάχτηκαν με προγραφές από πολλούς αντιπάλους των. Ο Μάριος πέθανε λίγο αργότερα, αλλά ο Κίννας διατήρησε την εξουσία για 4 χρόνια ακόμη εκλεγόμενος συνεχώς ύπατος. Όταν όμως ο Σύλλας ετοιμαζόταν να γυρίσει από την Ανατολή, τα στρατεύματά του τον εγκατέλειψαν και τον σκότωσαν το 84 π. Χ.

Sullam (L. Cornelius Sulla): Αναδείχτηκε σαν αρχηγός του συντηρητικού κόμματος εναντίον του δημοκρατικού κόμματος του οποίου αρχηγοί ήταν ο Μάριος και ο Κίννας. Μετά το τέλος του πολέμου των ετών 90-88 π. Χ. οι δύο παρατάξεις συγκρούστηκαν για το ποιος θα αναλάμβανε να συνεχίσει τον πόλεμο εναντίον του Μιθριδάτη, βασιλιά του Πόντου. Ο Σύλλας κέρδισε και έφυγε για την Ανατολή. Οι αντίπαλοί του πήραν την

εξουσία και άσκησαν πλήρη δεσποτεία στη Ρώμη για πέντε περίπου χρόνια, μέχρι την επιστροφή του Σύλλα το φθινόπωρο του 83 π. Χ. Η επιστροφή του οδήγησε σε έναν άλλο εμφύλιο πόλεμο. Ο Σύλλας νίκησε και έγινε με τη σειρά του κύριος της Ρώμης. Έκανε θρίαμβο και προέβη σε προγραφές των αντιπάλων του. Παρέμεινε ο απόλυτος κυρίαρχος της Ρώμης με το αξίωμα του "ισόβιου δικτάτορα" από το 82 μέχρι το 79 π. Χ. οπότε παραιτήθηκε μόνος του και πέθανε από φυσικό θάνατο το 78 π. Χ.

agmine quadrato: Μια τετράγωνη παράταξη με τις αποσκευές (*impedimenta*) στο κέντρο. Το υποκείμενο του *sequuntur* είναι αόριστο, ίσως *milites*.

scutorum: Γενική του περιεχομένου στο *lecticas*.

Kalendis Iuniis: Σχετικά με αυτά που λέγει στο κεφάλαιο 39.

qui...egeret: Αναφορική - αιτιολογική πρόταση· εκφέρεται με υποτακτική γιατί εκφράζει υποκειμενική αιτιολογία.

qui...defendisset: Αναφορική - εναντιωματική πρόταση· εκφέρεται με υποτακτική.

numerus...prorogavit: Ο Καίσαρας είχε καθορίσει το χρόνο διοίκησης των επαρχιών για τους πρώην υπάτους σε δύο χρόνια και για τους πρώην πραίτωρες σε ένα. Ο Αντώνιος πέρασε νόμο σύμφωνα με τον οποίο σε ειδικές περιπτώσεις παρατεινόταν η διάρκεια για 5 ή 6 χρόνια.

cum...deberet: Εναντιωματική πρόταση.

publicis: Δηλαδή *rebus*· όμοια στο *privatis*.

sine promulgatione: Χωρίς να έχουν δημοσιευθεί πριν από την ψήφισή τους. Η καθιερωμένη διαδικασία απαιτούσε μια ανακοίνωση (*promulgatio*) τουλάχιστον για 17 ημέρες (*tres nundinae*).

testamentum: Δηλαδή *Caesaris*.

infimis civibus: Δοτική πθική.

Scipionis: Η *villa aliena* που αναφέρει στο 18ο κεφάλαιο.

Κεφ. 43

pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem: Είναι διάφορα στοιχεία λατρείας. Το *pulvinar* ήταν η τελετουργική "κλίνη" (ανάκλιντρο) πάνω στην οποία τοποθετούσαν το είδωλο (*simulacrum*) μιας θεότητας στις δημόσιες δεήσεις ή άλλες θρησκευτικές τελετές.

fastigium: Είναι το τρίγωνο αέτωμα στις στέγες των ναών. Ένα τέτοιο αέτωμα υπήρχε στη στέγη του σπιτιού του Ιουλίου Καίσαρα από την εποχή που έγινε *Pontifex Maximus*.

flamen: Ήταν ο ιερέας κάποιας θεότητας, κυρίως του Δία (*Flamen Dialis*), του Άρη και του Κυρίνου. Όταν ο Καίσαρας θεοποιήθηκε, είχε τον ιερέα του, δηλαδή τον Μ. Αντώνιο.

inauguraris: σαν *flamen*.

conlegae sumus: Γιατί ο Κικέρωνας, όπως και ο Αντώνιος, ήταν ένας από το συμβούλιο των οίωναυόόόόό.

O detestabilem hominem: Αιτιατική της αναφώνησης.

sive quod...sive quod: Σχήμα αναφοράς.

ludorum Romanorum: Οι αγώνες αυτοί γίνονταν από τις 15 μέχρι τις 18 Σεπτεμβρίου, έτσι η 4η ημέρα ήταν η τελευταία. Αλλά με πρόταση του Αντωνίου προστέθηκε και 5η ημέρα αφιερωμένη στον Ιούλιο Καίσαρα. Έτσι από το 43 π. Χ. οι αγώνες διαρκούσαν πέντε ημέρες.

heri: Δείχνει ότι ο λόγος επρόκειτο να εκφωνηθεί στις 19 Σεπτεμβρίου.

Caesari: Προς τιμήν του Καίσαρα.

praetextati: Την *togam praetextam* φορούσαν όλοι οι άρχοντες της Ρώμης όταν ασκούσαν τα καθήκοντά τους ή όλοι οι συγκλητικοί σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Ήταν λευκή τήβεννος με πορφυρό σιρίπι.

cur...cur...: Σχήμα αναφοράς.

supplicationes: Ο Αντώνιος πέρασε μια απόφαση ότι σε όλες τις δημόσιες δεήσεις (*supplicationes*) έπρεπε να προστεθεί μια επιπλέον ημέρα προς τιμήν του Καίσαρα. Εφόσον ο Καίσαρας ήταν ένας θνητός κάτι τέτοιο βεβήλωνε (*contaminari*) τον ιερό χαρακτήρα της *supplicatio*. Και ακόμη αυτή η ημέρα (19 Σεπτεμβρίου) ήταν η πέμπτη ημέρα που ο Αντώνιος είχε προτείνει να προστεθεί στους *Ludos Romanos in Circo* για να τιμηθεί ο Καίσαρας. Επομένως έπρεπε να γίνουν οι σχετικές ενέργειες και μάλιστα από τον ίδιο τον Αντώνιο (ως *flamen divi Iulii*). Το γεγονός ότι δεν το έκανε, λέγει ο Κικέρωνας, δείχνει ότι ίσως δε θέλησε να βεβηλώσει τις ιερές τελετές. Αν όμως συμβαίνει αυτό γιατί δεν κάνει το ίδιο και στις *supplicationes*.

apertiore: Ο Κικέρωνας παίζει με τη διπλή σημασία του *apertus*, δηλαδή (1) "ειλικρινής" και (2) "γυμνός". Η φράση *pectus apertum* ήταν παροιμιακή και σήμαινε "η γυμνή αλήθεια". Μπορεί όμως να είναι υπαινιγμός στο γεγονός ότι ο Αντώνιος μίλησε στον κόσμο φορώντας ένδυμα Λουπέρκου στις 15 Φεβρουαρίου.

Κεφ. 44

corona: "στεφάνι". εδώ χρησιμοποιείται μεταφορικά για ανθρώπους που περικύκλωναν τη σύγκλητο σαν στεφάνι. Εννοεί τους σωματοφύλακες του Αντωνίου.

cur...cur...cur...cur...: Σχήμα αναφοράς.

Concordiae: Δηλαδή *aedis*. Η σύγκλητος συνήθως συνεδρίαζε με ανοικτές πόρτες. Σ' αυτήν την περίπτωση φαίνεται ότι τις είχαν κλείσει για να κρατήσουν μακριά τους οπαδούς του Αντωνίου.

Το μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου 44 (παρ. 113 και 114) και τα κεφάλαια 45 και 46 αποτελούν τον επίλογο του Δεύτερου Φιλιππικού. Σ' αυτόν ο Κικέρωνας πρώτα εκφράζει την ελπίδα ότι την πολιτεία θα σώσουν οι "ελευθερωτές", δηλαδή αυτοί που σκότωσαν τον Καίσαρα. Μετά προσπαθεί να συνετίσει τον Αντώνιο προειδοποιώντας τον ότι θα έχει το ίδιο κακό τέλος με τον Καίσαρα και μάλιστα αυτό θα γίνει από τους δικούς του ανθρώπους. Τέλος κάνει τη δήλωση ότι θα υπερασπίσει την πατρίδα του με όλες τις δυνάμεις του, όπως είχε κάνει πριν είκοσι χρόνια στην υπόθεση Καπιλίνα.

tibi: Δοτική του εμμέσου αντικειμένου στα *eripiet et extorquebit*.

salvis nobis: Αφαιρετική της κατάστασης· σε συνδυασμό με το *utinam* αποτελεί έκφραση ευχής.

uteris: Οριστική μέλλοντα.

mihi crede: Παρενθετική φράση διαβεβαίωσης.

coniunx: Η Φουλβία

tertiam pensionem: "Οφείλει την τρίτη δόση του χρέους της". Δηλαδή υπήρξε η καταστροφή των δύο άλλων συζύγων της, του Κλωδίου και του Κουρίωνα, και σαν τρίτη δόση του χρέους της στο Ρωμαϊκό λαό, όφειλε τον τρίτο σύζυγό της, τον Αντώνιο.

habet...: Ο υπαινιγμός είναι για τους *liberatores*.

terrarum: Γενική διαιρετική που συνδυάζεται με το *ubicumque*.

quam volent: Το *volent* είναι οριστική μέλλοντα· ενώ το *cedant* είναι προτρεπτική υποτακτική. Μπορεί να θεωρηθεί όμως υποτακτική σε βουλευτική πρόταση μετά το *volent* με παράλειψη του *ut*.

pacis: Γενική προσδιοριστική στο *nomen*.

quae...videatur: Αναφορική συμπερασματική.

mortali: Δοτική του ποιητικού αιτίου, όπως συνηθίζεται με γερουνδικό (*contemnendam* ενν. *esse*).

Κεφ. 45

mihi crede: Παρενθετική φράση διαβεβαίωσης.

timere a suis: Να φοβάται δολοφονία από τους δικούς του ανθρώπους, όπως έγινε με τον Καίσαρα.

ille: Ο Καίσαρας.

multos annos...meditatus: Ο Κικέρωνας θίγει εδώ ένα θέμα πάνω στο οποίο οι απόψεις των ιστορικών ακόμη δίστανται. Αν δηλαδή ο Καίσαρας επιδίωκε να γίνει βασιλιάς ενεργώντας μεθοδικά για πολλά χρόνια ή αν δεν το είχε σκεφθεί μέχρι που οι περιστάσεις τον ώθησαν σ' αυτά. Ο Κικέρωνας φαίνεται να δέχεται απερίφραστα την πρώτη άποψη.

muneribus: Θεάματα που περιλάμβαναν αγώνες μονομάχων κ.ά.

congiariis: Αρχικά σήμαινε παροχή λαδιού (από το *congius* που είναι μέτρο για υγρά).

quid multa: Εννοείται *dicam*.

Κεφ. 46

ceteris...rebus: Αφαιρετική της αναφοράς.

inusta: Που σημάδεψαν την πολιτεία σαν ανεξίτηλα σημάδια από πυρακτωμένο σίδηρο.

re...beneficio...fama: Αφαιρετικές της αναφοράς. Η τυραννοκτονία θεωρούνταν ένδοξη πράξη. Είναι μια ιδέα που πέρασε στη Ρώμη από την Ελλάδα.

mihi crede: Φράση διαβεβαίωσης που τίθεται παρενθετικά.

occasionis tarditas: Οι δολοφόνοι δε θα περιμένουν να βρουν την ευκαιρία.

quaeso: Ρήμα παράκλησης που τίθεται παρενθετικά.

mecum: Εννοείται *age*.

videris: Οριστική τετελεσμένου μέλλοντα.

obtulerim: Δυνητική υποτακτική.

repraesentari: Μεταφορά από την πληρωμή τοις μετρητοίς.

annos: Η αιτιατική *annos* συντάσσεται με το *abhinc* είναι συνηθισμένη σύνταξη και στον κλασικό πεζό λόγο αναφέρεται πάντοτε στο παρελθόν. Ήταν 19 χρόνια, 20 με τον τρόπο που μετρούν οι Ρωμαίοι (περιλαμβάνοντας και το χρόνο των γεγονότων), από την απόκαλυψη και καταστολή της συνωμοσίας Καπλίνια.

seni: δηλ. *immaturam esse*.

quas adeptus sum: Αναφέρεται στο *rebus eis*.

quasque gessi: Εννοεί τις πολιτικές ενέργειές του.

hoc: Αφαιρετική. Ο Κικέρωνας δε θα δει την ευχή του να να πραγματοποιείται, γιατί όταν πέθανε η Ρώμη ήταν κάτω από το ζυγό της Τριανδρίας (Αντώνιος, Λέπιδος, Οκταβιανός) της οποίας ο ίδιος ήταν ένα από τα πρώτα θύματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Michael von Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας*, Τόμος Πρώτος, (επιμ. Δ. Ζ. Νικήτας), Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.

A. H. Allcroft, *Cicero: Philippic II*, London.

Ludwic Bieler, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας* (μετ. Α. Σκιαδά), Αθήνα 1965.

M. L. Clarke, *Rhetoric at Rome. A Historical survey*, London 1966 (1953).

J. D. Denniston, *Cicero Philippics I & II*, Oxford 1926 (reprinted by Bristol classical Press 1970).

T. A. Dorey, *Cicero*, London 1965.

J. H. Haydon, *Cicero Philippic II. A translation*, London.

G. Kennedy, *The art of rhetoric in the Roman world*, Princeton 1972.

E. J. Kenney - W. V. Clausen, *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας* (μετ. Θ. Πίκουλα - Α. Σίδερν-Τόλια), Αθήνα 1998.

Walter C. A. Ker, *Cicero, Philippics with an english translation*, Loeb 1963 (first printed 1926, reprinted 1963).

P. Kroh, *Λεξικό Αρχαίων συγγραφέων, Ελλήνων και Λατίνων* (μετ. Δ. Λυπουρλή - Λ. Τρομάρα), Θεσσαλονίκη 1996.

L. Laurand, *Études sur le style des discours de Cicéron*, (3 τομ.) (4η έκδοση Paris 1936-38) Amsterdam 1965.

A. G. Peskett, *M. Tulli Ciceronis Oratio Philippica Secunda*, Cambridge 1963 (first edition 1887, reprinted 1963).

H. J. Rose, *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας* (μετ. Κ. Χ. Γρόλλιου), Α' & Β' τόμοι, Αθήνα 1978.

Στηριχθήκαμε στο κείμενο του Κικέρωνα, όπως έχει εκδοθεί: (1) στην έκδοση της Οξφόρδης, *M. Tulli Ciceronis, Orationes, Volume II*, edited Albertus Curtis Clark, Oxford 1970. Και (2) στην έκδοση της Teunner, *M. Tulli Ciceronis orationes, volumen VIII*, Teubner 1918 (ed. A. Klotz - Fr. Schoell).

Τυπώθηκε στο Πανεπιστημιακό Τυπογραφείο
με δαπάνη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
Τυπογραφείο

Διανέμεται Δωρεάν στους φοιτητές.